

**STRATEGIJA
RAZVOJA MEDIJSKE I
INFORMACIJSKE PISMENOSTI U
OBLASTI OBRAZOVANJA
U KANTONU SARAJEVO**

April, 2022. godine

SADRŽAJ

UVOD	6
1. STRATEŠKO RAZUMIJEVANJE MEDIJSKE I INFORMACIJSKE PISMENOSTI.....	9
2. SITUACIONA ANALIZA.....	12
Pravni i strateški okvir	13
Analiza stanja u Kantonu Sarajevo	15
3. HIBRIDNI MODEL VIŠEKOMPONENTNE INTEGRACIJE	18
Osnovni principi integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja.....	18
Model integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo	20
4. CILJEVI I MJERE.....	24
Pristup razvoju i integraciji:.....	25
Predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje	27
Visoko obrazovanje	30
Cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih	33
Nauka i tehnologija.....	36
PRILOZI.....	38
PRILOG 1: Analiza stanja u Kantonu Sarajevo	38
PRILOG 2: Otvorena učionica za digitalno doba	48
PRILOG 3: Odrastanje u umreženom svijetu: smjernice za nastavnike	52
PRILOG 4: Medijska i informacijska pismenost u školskoj biblioteci	53
PRILOG 5: UNESCO-ov pedagoški pristup, kompetencije i aktivnosti za podučavanje MIP-a	56
PRILOG 6: Analiza izvodljivosti, održivosti i isplativosti integracije MIP-a u Kantonu Sarajevo.....	61
PRILOG 7: Ključna polazišta za razumijevanje MIP-a.....	64
LITERATURA	67

Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo i Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, dana 6. 7. 2021. godine, Rješenjem, broj: 27-02-04-26996/21, imenovalo je Radnu grupu za potrebe izrade Nacrta strategije razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo.

Radna grupa:

1. **Prof. dr. Emir Vajzović**, rukovodilac Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, **predsjednik**
2. **Prof. dr. Mario Hibert**, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Katedra za informacijske nauke, **zamjenik predsjednika**
3. **Prof. dr. Lejla Turčilo**, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, šefica Odsjeka komunikologije, **članica**
4. **Prof. dr. Lejla Hajdarpašić**, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Katedra za informacijske nauke, **članica**
5. **Mr. sc. Azemina Njuhović**, pomoćnica za nauku, Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo, **članica**
6. **Elma Kico**, viša stručna saradnica za međunarodnu saradnju i projekte, Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, **članica**
7. **Azra Ivazović**, pomoćnica ministrice, Sektor za visoko obrazovanje, Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo, **članica**
8. **Mr. sc. Nedim Krajišnik**, izvršni direktor Centra za obrazovne inicijative *Step by Step*, **član**
9. **Almir Pleh**, direktor JU OŠ „Hasan Kikić“ Sarajevo, **član**
10. **Amina Abdulahović**, dipl. komparativistica i dipl. bibliotekarka, bibliotekarka, stručna saradnica savjetnica u JU Srednja škola primijenjenih umjetnosti Sarajevo, **članica**

Mr. sc. Sanel Huskić, saradnik Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu – **sekretar**

Emina Adilović, MA, saradnica Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

MISIJA

Osigurati razvoj obrazovanja i nauke kao strateških prioriteta Kantona Sarajevo koji mogu donijeti dugoročnoj društvenoj stabilnosti, ekonomskom napretku te poticati razvoj društva znanja, u čemu medijska i informacijska pismenost ima vodeću ulogu te je preduslov održivog razvoja otvorenih, pluralnih, inkluzivnih i participativnih društava znanja. Medijska i informacijska pismenost, zasnovana na principima cjeloživotnog učenja, krovna je kompetencija koja se pretpostavlja u društvu koje je doživjelo digitalnu transformaciju i očekuje od građanina/građanke da je dovoljno informiran i obrazovan kako bi bio ravnopravan učesnik u demokratskom diskursu, te kao proaktivni samostalni subjekt konstruktivno i odgovorno donosio odluke i doprinosa društvu znanja i Četvrtoj industrijskoj revoluciji kroz adekvatan pristup, kritičko (pr)ocjenjivanje, korištenje i doprinos informacijskoj, medijskoj i platformskoj sferi.

VIZIJA

Kvalitetan odgoj i obrazovanje, kao i naučnoistraživačka djelatnost bitno utječu na kvalitet života svakog pojedinca u Kantonu Sarajevo i Kantona kao društvene zajednice, uz ostvarivanje prava i sloboda, te za ukupan društveni razvoj. Medijska i informacijska pismenost zahtjeva razvoj kognitivnih, tehničkih i socijalnih vještine i sposobnosti građanki i građana da pristupaju, kritički ocjenjuju, koriste i doprinose informacijskim i medijskim sadržajima putem tradicionalnih i digitalnih informacijskih i medijskih platformi i tehnologija, uz razumijevanje kako te platforme i tehnologije djeluju, kako da prilikom njihovog korištenja upravljaju vlastitim pravima i poštuju prava drugih, kako da prepoznaju i izbjegnu štetne sadržaje i usluge, da svrsishodno koriste informacije, medijske sadržaje i platforme da bi zadovoljili svoje komunikacijske potrebe i interese kao pojedinci i kao pripadnici svojih zajednica, te da bi prakticirali aktivno i odgovorno učešće u tradicionalnoj i digitalnoj javnoj sferi i u demokratskim procesima. Svi nivoi odgoja i obrazovanja preuzimaju nove odgovornosti sukladno nivou razvoja medijske i informacijske pismenosti.

UVOD

Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo (Strategija) strateški je dokument usmjeren na unapređenje obrazovanja, utvrđivanje prioriteta i predstavlja putokaz ka sveukupnom razvoju medijske i informacijske pismenosti (MIP) u Kantonu Sarajevo (KS) uzimajući u obzir sve dimenzije podučavanja i razvoja MIP-a. Strategijom se utvrđuju ciljevi i prioriteta razvoja MIP-a u KS-u, način njihova ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluacija i izvještavanje. Strateško planiranje razvoja nalažu Europske prakse i dinamike strateškog planiranja, a mogućnosti korištenja sredstava iz predpristupnih fondova Europske unije (EU) nalaže obaveznost izrade strateških razvojnih dokumenata.

Pozivajući se na Deklaraciju o značaju medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini (2019), koristi se sljedeća definicija za određivanje spram medijske i informacijske pismenosti:

„Medijska i informacijska pismenost odnosi se na kognitivne, tehničke i socijalne vještine i sposobnosti građana da pristupaju, kritički ocjenjuju, koriste i doprinose informacijskim i medijskim sadržajima putem tradicionalnih i digitalnih informacijskih i medijskih platformi i tehnologija, uz razumijevanje kako te platforme i tehnologije djeluju, kako da prilikom njihovog korištenja upravljaju vlastitim pravima i poštuju prava drugih, kako da prepoznaju i izbjegnu štetne sadržaje i usluge, da svrsishodno koriste informacije, medijske sadržaje i platforme da bi zadovoljili svoje komunikacijske potrebe i interese kao pojedinci i kao pripadnici svojih zajednica, te da bi prakticirali aktivno i odgovorno učešće u tradicionalnoj i digitalnoj javnoj sferi i u demokratskim procesima.“

Kanton Sarajevo suočen je s dinamikom globalnih društvenih kretanja u obrazovanju, nauci, privredi, kulturi i ekonomiji, potrebama na koje nijedna administrativna jedinica ili država ne može odgovoriti kao zasebna zajednica. Uzimajući u obzir dinamiku ovih kretanja, kao i promjene uzrokovane pandemijom COVID-19, moramo priznati da je naše društvo doživjelo „prisilnu“ digitalnu transformaciju. Stoga je neophodno uraditi samoprocjenu stanja i perspektive svih društvenih segmenata. Prioritetno, potrebno je sagledati načine odgoja, obrazovanja i razvoja djece i mladih, ulogu odraslih u ovim procesima i izmjenjenim okolnostima digitalnih prostora. Također, potrebno je izvršiti analizu potreba temeljne reforme obrazovnog sistema i drugih segmenata društva, s obzirom da sadašnje informacijsko, medijsko i platformsko okruženje pretpostavlja medijski i informacijski pismene građane sposobne da postoje i djeluju u skladu s univerzalnim principima ljudskih prava i sloboda, kao i kontinuiranog razvoja demokratskog diskursa.

Posebno značajno je povećavati napore i ulaganja u digitalno učenje i znanje, čija se važnost stavlja u prioritete projekcija strateškog planiranja. Time se kao temelj obrazovanja ostvaruje koncept cjeloživotnog učenja koji potiče pojedinca da „uči kako učiti“ te da ima pristup obrazovanju u digitalnom okruženju, dok obrazovni sistem zahtjeva kompetentan ljudski potencijal. Sa druge strane, uposlenima u obrazovnom sistemu je prijeko potreban osvježen, smislen i strukturiran koncept cjeloživotnog učenja i usavršavanja. Cjeloživotno učenje, nauka i inovacije čine povezanu spregu znanja kojem obrazovni sistem pruža uslove za djelotvorno funkcioniranje.

Temelj za uspješno upravljanje razvojem čine strateški dokumenti. Kanton Sarajevo prati strateško planiranje Bosne i Hercegovine (BiH) i Europske unije (EU) i u tom kontekstu iz njih crpi polazne osnove i za ovu Strategiju. S druge strane, ova Strategija temelji se i na nizu dokumenata i publikacija kojima se nastojalo urediti ili unaprijediti sistem obrazovanja i nauke, a posebno u oblasti medijske i

informacijske pismenosti: Deklaracija o značaju medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini (2019), Medijska i informacijska pismenost na Zapadnom Balkanu: Neiskorišten emancipacijski potencijal (2019), Strategija razvoja Kantona Sarajevo 2021–2027. – Strateška platforma (2020), Pregledna studija o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini – Ver. 2.0 (2020), Pozicijska studija o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini (2020a), Pozicijska studija – Uloga organizacija civilnog društva u provedbi strategija i politika medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini (2020b), Pozicijska studija – Medijska i informacijska pismenost u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini: Hibridni model višekomponentne integracije (2020c), Medijska i informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj (2020), Medijska i informacijska pismenost: Dizajn učenja za digitalno doba (2021), Regionalni osvrt na razvoj i integraciju medijske i informacijske pismenosti (2021), Odrastanje učenja: Društvo, kultura, religija u digitalnom dobu (2021), kao i Strategija razvoja Kantona Sarajevo 2021–2027 (2020)¹.

Obaveznost izrade strategije nalažu i zakonska rješenja u oblasti razvojnog planiranja u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH), odnosno, Zakon o strateškom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH i Uredba o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH. Strategija se priprema i radi prema metodologiji koju nalažu navedeni dokumenti. U procesu izrade ovog strateškog dokumenata primjenjeni su principi razvojnog planiranja i upravljanja razvojem.

Naime, Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo počiva na UNESCO razvijenom integralnom konceptu MIP-a (UNESCO 2021) i pet pravila² medijske i informacijske pismenosti (Grizzle et al. 2013):

- **„Pravilo prvo:** *Informacije, komunikacije, biblioteke, mediji, tehnologija, internet, kao i drugi oblici pružalaca informacija ključni su za građanski angažman i održivi razvoj. Oni su jednakog značaja i nijedan nije važniji od drugog, i s njima treba tako i postupati.*
- **Pravilo drugo:** *Svaki građanin/građanka je kreator informacija/znanja i ima poruku. Moraju biti osnaženi za pristup novim informacijama/znanju te za samoizražavanje. Medijska i informacijska pismenost je u skladu sa principima ljudskih prava.*
- **Pravilo treće:** *Informacije, znanje i poruke nisu uvijek vrijednosno neutralni ili nepristrani. Svaka konceptualizacija, upotreba i primjena MIP-a trebala bi ovu činjenicu učiniti transparentnom i razumljivom svim građanima.*
- **Pravilo četvrto:** *Svi građani žele znati i razumjeti nove informacije, znanja i poruke, kao i komunicirati, čak i ako toga možda nisu ni svjesni. Međutim, njihova prava nikada ne smiju biti ugrožena.*
- **Pravilo peto:** *Medijska i informacijska pismenost ne stječe se odjednom. To je dinamično iskustvo i proces koji se proživljava. Zaokruženo je onda kada uključuje znanje, vještine i stavove, kada obuhvaća pristup, (pr)ocjenu, upotrebu, proizvodnju i komunikaciju informacija, medija i tehnoloških sadržaja.“*

Medijska i informacijska pismenost kroz opće razumijevanje, ali i samu suštinu MIP koncepta, pretpostavlja kritičko mišljenje kao osnovu za adekvatan razvoj MIP kompetencija te njegovu svakodnevnu upotrebu. Kritičko mišljenje nije svrha samo sebi, već ima ulogu ključne poveznice

¹ U trenutku pisanja postoji samo Nacrt strategije i dokument Strateška platforma.

² Inspiracija i razvoj na osnovu Pet pravila (zakona) bibliotekarstva koje je predložio S. R. Ranganathan 1931. Pet pravila (zakona, eng. Laws) MIP-a su smjernice, zajedno s ostalim UNESCO-ovim resursima, za sve dionike (*stakeholdere*) koji učestvuju u primjeni MIP-a u svim oblicima razvoja.

razvoja medijske i informacijske pismenosti i procesa donošenja informiranih i obrazovanih odluka, koje su nužne kako za pojedinca i njegovu porodicu, tako i za obrazovni proces, ali i države, društva i demokratski diskurs.

Strategija definiše savremene mogućnosti prilagođavanja pojedinca vlastitom stilu učenja, kolaborativno učenje i stjecanje vještina projektnog i timskog rada, dostupnost širem krugu polaznika, kao i mogućnosti za razvoj metakompetencije poput kritičkog mišljenja i promišljanja kao preduslova razvoja MIP-a. Integracijom MIP-a raste uloga i važnost nastavnika kao mentora, koordinatora, facilitatora i poticatelja obrazovnog procesa u kontekstu digitalnog i svakog drugog učenja. MIP pripada (i omogućava) pedagoškom pravcu koji pojedinca (polaznika/učenika/studenta) stavlja u centar, u kojem ono preuzima aktivnu ulogu i kreira vlastiti put učenja.

Strategija uzima u obzir da nastavnici i uposlenici na svim nivoima odgoja i obrazovanja, moraju preuzeti nove odgovornosti u vezi s kreiranjem, razvojem i recenziranjem sadržaja i pomagala za potrebe predškolskog, osnovnog odgoja i obrazovanja, srednjeg i visokog obrazovanja i obrazovanja odraslih. Strategija se, također, referira i na drugu grupu aktivnosti vezanih za poticanje i ovladavanje novim metodama učenja, stvaranje i organiziranje otvorenih repozitorija znanja i nastavnih pomagala (npr. digitalizirane knjige, leksikoni, priručnici, periodika, baština, različiti arhivski materijali, naučni i stručni članci i slično).

Realizacija definisanih ciljeva Strategijom potiče koncept masovnih otvorenih online kurseva, slobodno dostupnih repozitorijima akademskih i drugih obrazovnih sadržaja koji bi mogli u budućnosti promijeniti pristup obrazovanju kakav danas poznajemo na način boljeg i efikasnijeg korištenja mogućnosti digitalnog okruženja.

U tom svjetlu, Strategiju treba posmatrati kao inicijativu za promišljanja i prijelaz ka drugačijim metodama prenošenja informacija i znanja, transformativnom pristupu učenju te širem sagledavanju procesa i perspektiva obrazovanja. Upravo iz tog razloga, medijska i informacijska pismenost treba biti sistemski instrument i resurs, okvir i poticaj, da se, prije svega, olakša kontekstualizacija razumijevanja digitalnog okruženja

Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo dokument je kojim se potvrđuje opredijeljenost Kantona Sarajevo da na planski, sistematičan, multiperspektivan i multiakterski način pristupi poduzimanju neophodnih aktivnosti kojima se medijska i informacijska pismenost inkorporira u sve nivoe obrazovanja, od predškolskog, preko osnovnog odgoja i obrazovanja, srednjeg i visokog obrazovanja, pa do programa obrazovanja odraslih, odnosno sistema cjeloživotnog učenja.

1. STRATEŠKO RAZUMIJEVANJE MEDIJSKE I INFORMACIJSKE PISMENOSTI

Informirano, obrazovano i odgovorno donošenje odluka utemeljeno na kritičkom mišljenju je ideal i izazov s kojim se pojedinac i društvo kontinuirano susreću. Medijska i informacijska pismenost zasnovana je na principima cjeloživotnog učenja, kao krovne kompetencije koja se pretpostavlja u društvu koje je doživjelo digitalnu transformaciju i očekuje od građanina da je dovoljno informisan i obrazovan kako bi bio ravnopravan učesnik u demokratskom diskursu te kao proaktivni subjekt, autonomno, konstruktivno i odgovorno donosio odluke i doprinosa društvu znanja.

Strategija ima za cilj da uspostavi šire razumijevanje medijske i informacijske pismenosti, jer reducirani pristup ne samo da neće dati željene rezultate već i ima rizik stvaranja dublje krize obrazovanja i društva, u koje nas uvode izazovi četvrte industrijske revolucije.

Svijet umreženih tehnologija istovremeno stvara nove strukture i oblike postojanja koji traže pomno razumijevanje i pažnju s obzirom na izazove u oblasti privatnosti, pouzdanosti, povjerenja, sigurnosti, solidarnosti, transparentnosti, te općenito, sve evidentniji gubitak demokratske kontrole. Formalno obrazovanje i nove generacije su u posebnom stanju potrebe u domenu digitalnog učenja i osnaživanja kompetencija. Današnji sudionici cjeloživotnog učenja (istraživači, nastavnici, studenti, učenici, bibliotekari, građani) teže stvaranju informacija u više oblika, uključujući pisanje, video, podcaste, digitalne medije, digitalne priče, prezentacije i druge digitalne samoizražaje.

Obrazovne vlasti i institucije nalaze se pred izazovom razumijevanja, razvoja i osnaživanja ovih procesa, zbog čega se aktualiziranje ključnih pojmova medijske i informacijske edukacije, odnosno istraživanja modela obrazovanja u kontekstu umreženog okruženja predstavlja izazov primjene, kako metoda digitalnog učenja, tako i upoznavanja sa gorućim pitanjima koja se tiču algoritamskih društvenih interakcija o kojima malo ili nedovoljno znamo.

Shodno tome, obrazovne institucije nužno se prilagođavaju informacijsko-komunikacijskoj tehnologiji i njenoj adekvatnoj integraciji u procese učenja i poučavanja te postaje pretpostavka za svrsishodnu i efikasnu upotrebu informacija i kreiranje znanja. Stoga je medijska i informacijska pismenost potrebna kako bismo učili kako učiti (učiti kroz istraživanje), kako donositi informirane (obrazovane) odluke, stvarati novo znanje, razvijati se kao osobe, te produktivno i etično učestvovati u demokratskom društvu.

Komunicirati jezikom i stilom novih generacija učenika ne znači isključivo mijenjati nastavni plan i program već insistirati na cjeloživotnom usavršavanju svih aktera obrazovnog procesa koji je u skladu s razvojem informacijskog, medijskog i platformskog okruženja. Izazovi redefiniranja u kontekstu digitalnog učenja nisu tek vezani za savladavanje upotrebe digitalnih alata već usvajanje razumijevanja jezika novih medija kojim učenici pokušavaju govoriti (samoizražavati se). U tom kontekstu, primjena inovativnih pristupa učenju ne sugerira da je sama tehnologija uzrok poboljšanja obrazovnog procesa već da škole efikasnije usmjeravaju kapacitete na izgradnju kompetencija medijske i informacijske pismenosti.

Ključna je usmjerenost na polaznike/učenike/studente/građane, kao jedno od temeljnih općih načela savremenog obrazovanja. Njihovo smještanje u centar nastavnog procesa podrazumijeva poticanje aktivnog istraživanja, promišljanja, kritičkog preispitivanja i primjene informacija uz

pomoć različitih medija da bi spoznaje postale dublje i trajnije te kako bi se osnažio osjećaj odgovornosti za vlastita postignuća i rezultate.

Pri tome treba imati u vidu da se „digitalno odrastanje“ djece dešava najčešće bez plana, nadzora, usmjerenja i adekvatnog obrazovanja te da istraživanja pokazuju da se s napunjenih 10 godina (ili čak i ranije) dijete možemo smatrati „digitalno punoljetnim“, jer praktično samostalno počinje u toj dobi konzumirati digitalni život (Vajzović 2020, 100). U tom svjetlu, medijska i informacijska pismenost prožima sve razine čovjekovog međudjelovanja s informacijskim i komunikacijskim tehnologijama. Kompetentno i samostalno učenje (ovladavanje informacijskim procesom), kao ishod informacijske pismenosti te razumijevanje uloge i funkcije medija u informacijskom društvu, kritičke analize medijskih sadržaja te snalaženje u digitalnom ekosistemu, postaje zapravo mjesto preklapanja složenih kompetencija medijske i informacijske pismenosti.

Iako suštinske razlike ovih koncepata medijske i informacijske pismenosti ne postoje (obje podrazumijevaju informiranje posredstvom, odnosno, korištenjem relevantnih, pouzdanih resursa), ove pojmove trebamo promatrati u njihovoj komplementarnom suodnosu. I jednoj i drugoj je zajedničko kritičko korištenje informacija, a razlika je u svrsi (informacijska pismenost koristi izvore pretežno u obrazovne i znanstvene svrhe, a medijska pismenost je usmjerena više na kompetencije građanstva da se informiraju iz različitih medijskih izvora i poruka).

Nasuprot konceptima koji ističu digitalnu pismenost kao krovnu kompetenciju (stavljajući je prevashodno u domen vještina primjene informacijsko-komunikacijskih tehnologija), razlika između pojmova informacijska/medijska i digitalna pismenost je gotovo zanemariva. Budući da sintagma „digitalna pismenost“ također obuhvata sposobnost pronalaženja, razumijevanja i vrednovanja informacija, razlika je u fokusu na umrežene informacije (one dobijene posredstvom interneta). Međutim, mnogo važnije je razumjeti da medijska i informacijska pismenost pripada više području humanističkih i društvenih nauka, dakle, da je ne možemo smatrati isključivo za tehničku kompetenciju.

Kompetentno i samostalno učenje (ovladavanje informacijskim procesom), kao ishod informacijske pismenosti, u mnogome ovisi o spremnosti obrazovnog sistema da se transformira prema principima cjeloživotnog učenja.

Budući da je upravo život u umreženom društvu ohrabrio vjerovanja da će hiperpovezane zajednice uživati blagodati medijskog ekosistema dostupnih informacija, tu idealiziranu viziju progressa je danas važno znati kritički posmatrati. Živimo u informacijski (pre)zasićenom digitalnom društvu u kojem novostečene informacijske i komunikacijske slobode traže kritičko poimanje otvorenosti i interaktivnost kako ne bismo previdjeli da aktualno okruženje tzv. informacijskog obilja može biti jednako okruženju neslobode koja proističe iz (nekadašnjeg) okruženja informacijske nepristupačnosti, nedostatnosti, odnosno oskudice.

Medijska i informacijska pismenost nije samoj sebi svrha. Ne treba je shvatiti (samo) u smislu: tehnologije; sadržaja (digitalno medijskih); konvergencije medija (tradicionalnih, novih, digitalnih i algoritamskih); redefiniranja odnosa sadržaja (engl. content), mreže (engl. net) i usluga (engl. service); digitalnih vještina; informacijske i digitalne etike; već kao proces i pristup koji vraća izvorne postavke filozofije demokratskog društva i poštivanja ljudskih prava i sloboda. Direktne implikacije mogu se naći u oblastima politologije, komunikologije, informacijskih nauka, sigurnosti, sociologije, mirovnih studija, interkulturalnog dijaloga, prevencije nasilnog ekstremizma, i dr.

Ova Strategija kroz ponuđeni „Hibridni model višekomponentne integracije“ ima za cilj stvaranje resursa za osposobljavanje (kritičkog) mišljenja i razumijevanja taktičkih, operativnih i strateških pristupa obrazovanju u digitalnom dobu, kao i optimalan model javne politike u obrazovnim sistemima.

Horizontalna i vertikalna integracija medijske i informacijske pismenosti u društvo, a, prije svega, u obrazovni sistem kroz „Hibridni model višekomponentne integracije“ je izvodiv i održiv proces kao optimalan model intervencije javne politike. Strategija predstavlja nastojanja nadležnih ministarstava, koja su prepoznala značaj medijske i informacijske pismenosti, da osiguraju stimulativan okvir za primjenu ponuđenih strateških mjera i ciljeva. Programi će ukazati na mogućnost održivosti medija i informacionih tehnologija i pokazati kako se oni mogu upotrijebiti za unapređenje obrazovanja kroz uzajamno razumjevanje dobrih praksi.

Neophodno je da strateška rješenja dosegnu do svih slojeva stanovništva kako bi spriječili procese koji vode raslojavanju društva: na one koji imaju pristup informacijama i one koji nemaju, na one koji znaju koristiti digitalne tehnologije i one koji ne znaju, na one koji imaju kompetencije kritičkog analiziranja medijskih poruka i digitalnih informacija i one koji to nemaju.

Medijska i informacijska pismenost kao skup metoda, pristupa i procesa za osnaživanje kompetencija društvene participacije, obrazovanja i preduvjet razvoja demokratske kulture, osnov je razvoja Kantona Sarajevo ali i bosanskohercegovačkog društva u skladu sa potrebama digitalne transformacije.

Učiti kako učiti, kritički razmišljati, pronalaziti i vrednovati informacije, organizirati znanje i posredovati ga u savremenom komunikacijskom okruženju pretpostavlja obnovu uloge biblioteke i reaktualizaciju bibliotekara u odgojno-obrazovnom procesu. U ovom procesu značajno je prihvatiti koncept otvorene pedagogije koja uključuje promjenu tradicionalnih uloga nastavnika i učenika, sadržaja i prakse te uključuje ponovno osmišljavanje mogućnosti učenja u kojima se otvoreni obrazovni resursi koriste i kreiraju, suradnja poboljšava kroz tehnologije, naglašava stvaranje i dijeljenje znanja i dolazi do osnaživanja nastavnika/polaznika/učenika/studenata/građana u saradničkom procesu učenja kroz istraživanje.

2. SITUACIONA ANALIZA

Nužnost izrade Strategije medijske i informacijske pismenosti proizlazi iz dubokih promjena u kojima se nalazi društvo u Kantonu Sarajevo, a koje su posljedica globalih promjena, ali i unutrašnjih društvenih, privrednih, političkih, obrazovnih, kulturnih i demografskih. Ove okolnosti zahtijevaju iznalaženje najboljih rješenja kako bi se podigao nivo "društvene pismenosti" te stvaranje inovativnog društva i privrede, prilagodljivog budućim izazovima koje je danas teško ili nemoguće predvidjeti. Za razvoj jedne moderne zemlje potencijal stvaralačkoga ljudskog znanja ima prednost u odnosu na potencijale prirodnih dobara i rutinskog rada.

Proces naučnoistraživačkog razvoja medijske i informacijske pismenosti, razvoja politika i strateškog okvira začeo je Univerzitet u Sarajevu, u saradnji s drugim javnim univerzitetima u BiH i uz podršku UNESCO-a, EU i OSCE-a te partnera iz javnog sektora i civilnog društva, kroz opsežne procese razvoja i konsultacija o strategijama i politikama MIP-a u BiH i Kantonu Sarajevo od 2018. godine. Utvrđena je potreba da se krene u proces izrade strateškog okvira na svim nivoima. Ovom Strategijom Kanton Sarajevo prepoznaje medijsku i informacijsku pismenost kao ključnu potrebu za promjenu paradigme u pristupu obrazovanju u kontekstu digitalne transformacije društva te za dugoročnu demokratizaciju društva i preduslov za održiv ekonomski razvoj.

Strategija adresira značajne elemente medijske i informacijske pismenosti koji se nameću bosanskohercegovačkom društvu, ako se uzme u obzir da je EU okarakterizirala MIP kao preduslov održivog razvoja otvorenih, pluralnih, inkluzivnih i participativnih društava znanja te građanskih institucija, organizacija, zajednica i pojedinaca koji čine ta društva. Također, dugoročno gledano, BiH, a i KS će kroz Europske integracije morati staviti veći naglasak na MIP, posebno kroz 10. poglavlje Pravne tekovine EU – informacijsko društvo i mediji.

Strategija, kao ključni dokument intervencije u sferi javnih politika medijske i informacijske pismenosti, potrebna je Kantonu Sarajevo kako bi mogao ispuniti svoju ulogu u digitalnom svijetu, odnosno svijetu koji se transformiše pod utjecajem novih tehnologija četvrte generacije (Industrija 4.0). Osmišljena je kako bi dosegla do svih slojeva stanovništva i umanjila „digitalni jaz“, odnosno raslojavanje društva:

- a) na one koji imaju pristup informacijama i one koji nemaju,
- b) na one koji se znaju koristiti digitalnim tehnologijama i one koji ne znaju,
- c) na one koji imaju kompetencije kritičkog analiziranja medijskih poruka i digitalnih informacija i one koji to nemaju.

Kroz smanjivanje digitalnog jaza i umanjivanje negativnih efekata, Strategija treba da omogući progres u javnom interesu kroz zajednička dobra i zamišljanje budućnosti kakvu želimo u skladu sa Ciljevima održivog razvoja 2030.

Pravni i strateški okvir

Ekspanzija elektronskih komunikacija i digitalizacije društva nosi sa sobom mnogobrojne izazove. Kako bi se osigurao odgovor na navedene izazove, EU je u stalnom procesu razvoja novih politika i strategija u cilju omogućavanja svim segmentima društva jednak i pravedan pristup medijskoj i informacijskoj pismenosti.

Kanton Sarajevo je prepoznao značaj i ulogu koju imaju međunarodni akteri, prije svega EU, Vijeće Europe, UNSECO i OSCE, u procesu razvoja i integracije MIP-a. UNESCO-ovi koncepti vezani za MIP su polazna tačka svih strateških promišljanja u ovom dokumentu, te se prepoznaje da MIP uključuje kombinaciju znanja, stavova, vještina i praksi potrebnih za traženje, pristupanje, analiziranje, ocjenjivanje, korištenje, doprinošenje, proizvodnju i komuniciranje informacijama i znanjem na kreativne, zakonite i etičke načine, razumijevajući *online* i *offline* prava te angažiranje s informacijama, medijima i tehnologijama za održivi razvoj.³

Razmatrajući obaveze u pogledu ispunjenja pretpristupnih standarda EU u oblasti MIP-a, ova Strategija uzima u obzir odluku Vijeća Europske unije od 30. juna 2016. godine o razvoju medijske pismenosti i kritičkog mišljenja putem obrazovanja te Odluku Vijeća Europske unije iz 2009. godine (Vijeće Europske unije 2009/625/EC). U skladu sa navedenim odlukama, jedan od ključnih elemenata MIP obrazovanja i osposobljavanja je da mladi razviju sposobnost kritičkog razmišljanja i dobre prosudbe oslanjanjem na znanje koje se temelji na činjenicama. Također, posebna pažnja treba da se posveti razvoju profesionalnih kompetencija uposlenika u obrazovnom sistemu. Krajnje je neophodno da se „podupiru nastojanja da se nastavnom osoblju pruže vještine i alati potrebni za efikasno hvatanje ukoštac s pitanjima medijske pismenosti i kritičkog mišljenja s učenicima svih dobnih grupa i iz svih društvenih okruženja“ kako bi MIP istinski zaživio (Vijeće Europske unije 2016/C 212/05).

Niz izvještaja, deklaracija, rezolucija i preporuka omogućava pojedinačnim članicama EU, kao i zemljama u procesu pristupanja EU, da se usmjere u očekivanom pravcu kako bi osigurale da je sistem MIP-a spreman odgovoriti na trenutne i buduće izazove s kojim se članice suočavaju.

Preporuke Vijeća Europe (2018) za kreiranja okvira za razvoj MIP navode sljedeće:

- a) usvajanje/razvijanje odgovarajuće zakonske odredbe,
- b) usvajanje koordinirane nacionalne politike medijske pismenosti i provođenje iste kroz višegodišnje planove koji uključuju širok spektar učesnika,
- c) uključivanje medijske pismenosti u školske programe na svim nivoima i u cikluse cjeloživotnog učenja,
- d) poticanje medija na promicanje medijske pismenosti kroz njihove politike, strategije i aktivnosti,
- e) osiguranje da nacionalna regulatorna tijela imaju opseg i resurse za promicanje medijske pismenosti⁴.

Stoga, države koje su u procesu pregovora trebaju imati politike i strategije (Grizzle et al. 2013) koje adresiraju:

³ Vidjeti: Council of European Union, "Dimension 3: Media and information Literacy", dostupno na: <https://rm.coe.int/0900001680938318>

⁴ Council of Europe, "Draft study on media and information literacy in the digital environment", dostupno na: <https://rm.coe.int/090000168078b801>

SITUACIONA ANALIZA

- a) kontinuiranu reformu kurikuluma,
- b) nove oblike nastavnih tehnika i tehnika ocjenjivanja,
- c) razvoj nastavnika i bibliotekara,
- d) reforme fokusirane na škole,
- e) obrazovanje za održivi razvoj,
- f) bolji naučnoistraživački rad.

Također, Bosna i Hercegovina je prepoznala značaj i potencijal provođenja Ciljeva održivog razvoja i Agende 2030 kao mogućnost značajnog unapređenja socijalnih, ekonomskih i okolišnih aspekata života u zemlji i jačanja regionalne saradnje. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (BiH) usvojilo je na 32. sjednici (održanoj 8.4.2021.) dokument „Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u BiH“ (2020.). U Agendi 2030 koja se sastoji od 17 ciljeva i 169 potciljeva održivog razvoja, MIP daje podršku Cilju 4. *Osigurati uključivo i pravedno kvalitetno obrazovanje te promicati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve*, a posebno potcilj 16.10 prepoznaje važnost javnog pristupa informacijama i drugim temeljnim slobodama. Direktno ili indirektno MIP podržava i neophodan je i za sve ostale ciljeve kroz potrebu da MIP osnaženi, informirani i obrazovani aktivni građani/građanke, koji mogu samostalno kritični promišljati i navigirati u informacijskom, medijskom i platformskom okruženju, budu nosioci Agende 2030 ciljeva održivog razvoja.

U skladu sa gore navedenim, izrada ove Strategije se zasnivala na prethodnim naučnoistraživačkim rezultatima te su analizirani potrebni segmenti vezani za međunarodni pravni i strateški okvir kao i trenutni pravni i strateški okvir u BiH⁵ (za puni sadržaj pratite hiperlink za svaki od navedenih segmenata):

- Medijska i informacijska pismenost u Ciljevima održivog razvoja 2030
- Medijska i informacijska pismenost u Zelenoj agendi za Zapadni Balkan
- Medijska i informacijska pismenost u obrazovnim politikama
- Medijska i informacijska pismenost u medijskoj politici
- Medijska i informacijska pismenost u informacijskoj politici
- Medijska i informacijska pismenost i cyber sigurnost
- Medijska i informacijska pismenost i politike prema mladima
- Medijska i informacijska pismenost i gender politike
- Medijska i informacijska pismenost u nastavnim planovima i programima formalnog obrazovanja

Ova Strategija nudi model koji se može koristiti i na drugim nivoima u BiH, regionu i šire.

⁵ Sadržaji su povezani kako bi učinili dokument Strategije preglednijim.

Analiza stanja u Kantonu Sarajevo⁶

Stručno usavršavanje odgajatelja i svih stručnih saradnika prva je pretpostavka unapređenja kvaliteta odgoja i obrazovanja kroz stjecanje profesionalnih stručnih kompetencija. U društvu koje se ubrzano mijenja, demokratizira i razvija direktori, odgajatelji, stručni saradnici zapravo su primorani da inoviraju rad i podižu ga na kvalitetno organiziranim i realiziranim oblicima stručnog i profesionalnog usavršavanja. Prema tome, primarni cilj stručnog usavršavanja nije da se odgajatelj ili drugi djelatnik upozna s određenom temom, inovacijom, već da stekne nove kompetencije koja će mu omogućiti da promijeni, primijeni, osavremeni i podigne na viši nivo pristup radu, stil rada i poboljša interakciju i komunikaciju u odgojno-obrazovnom radu i da dostiže odgovarajući kvalitet.

Preduvjet za ispravni odabir strategije je analiza situacije kroz sagledavanje vanjskih i unutarnjih faktora kako bi spoznali najbolji način da se ostvari željeni cilj. Za potrebe Strategije je urađena SWOT analiza (engl. *SWOT analysis: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats* - snage, slabosti, prilike, pretnje) kojom se uočavaju strategijski izbori dovođenjem u vezu snaga i slabosti sa šansama i pretnjama u eksternom okruženju. Puna analiza je u prilogu 1, a u nastavku je pregledna analiza stanja u Kantonu Sarajevu.

⁶ Veći dio analize preuzet iz Nacrta strategije razvoja obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo za period 2018–2022. godina. Dostupno na: https://skupstina.ks.gov.ba/sites/skupstina.ks.gov.ba/files/nacrt_strategije_obrazovanje.pdf

Predškolski, osnovni i srednji odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - Dostupnost obrazovanja, horizontalna i vertikalna prohodnost; - jednostavna organiziranost sistema obrazovanja koja omogućava planiranje, upravljanje i kontrolu; - postojanje zakonodavnog i institucionalnog okvira za dalji razvoj i podršku razvoju predškolskog, osnovnog i srednjeg odgoja i obrazovanja; - postojanje pedagoških standarda i normativa; - kompetentni stručni kadar; - stalno/permanentno stručno usavršavanje i motiviran stručni kadar; - dugogodišnja tradicija institucionalnog predškolskog odgoja i obrazovanja u KS s čvrstim opredjeljenjem da svako dijete ima jednako pravo na odgoj i obrazovanje; - donesen je i implementira se Primarni program i Obavezni program u godini pred polazak u školu; - uključenost određenog broja srednjih škola u EU <i>Vocational education and training</i> (VET) projekte; - partnerstvo sa roditeljima, saradnja sa lokalnom zajednicom i nevladinim sektorom. 	<ul style="list-style-type: none"> - Nedovoljno izdvajanje iz budžeta za potrebe odgojno-obrazovnih ustanova; - nedostatak analitičkih dokumenata koji bi bili u razvojnoj funkciji obrazovanja; - nedovoljna saradnja i diskontinuitet između predškolskog odgoja, osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja; - nepostojanje mreže ustanova u KS; - nerazvijeno sistemsko upravljanje kvalitetom i kontrola kvaliteta; - nedovoljno korištenje postojećih baza podataka u cilju analiza i utvrđivanja potreba odgojno-obrazovnog procesa; - nepostojanje akreditiranih programa stručnog usavršavanja zaposlenih u odgojno-obrazovnim institucijama; - nedostatak programa za rad sa nadarenim učenicima; - nedovoljna iskorištenost kapaciteta i mogućnosti stručnih škola u razvoju nastavnog procesa; - nastavni planovi i programi u većini škola nisu revidirani u zadnjih nekoliko decenija.
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - Fokusiranost javnosti na oblast obrazovanja; - izraženo nastojanje obrazovnih vlasti za provođenjem reformi; - aktuelna reforma predškolskog, osnovnog i srednjeg odgoja i obrazovanja i kurikularna reforma; - osnaživanje odgojno-obrazovnih ustanova u strateškom i projektnom planiranju; - uvođenje informacijske i komunikacijske tehnologije (IKT) i pripadajućih pomagala u sve segmente rada predškolskih, osnovnih i srednjih ustanova, edukacije zaposlenih; - unapređenje saradnje: javnog i privatnog sektora, akademske zajednice i stručnjaka iz prakse, podrška naučnom i stručnom istraživanju i objavljivanju radova, izdavačka djelatnost; - pristup projektima međunarodnih organizacija, fondovima i sl. - rana intervencija i uvođenje programa koji doprinose podršci inkluzije; - težnja ka ostvarenju visokih Evropskih ciljeva i standarda u predškolskom odgoju i obrazovanju, uključenje 95% djece u predškolski odgoj i obrazovanje uzrasta od 4. godine do polaska u školu; - zainteresiranost roditelja za uključenje djece u institucionalni predškolski odgoj i obrazovanje; - širenje palete programskih i organizacijskih modela za djecu i roditelje u predškolskim ustanovama, edukacije roditelja; - dualni sistem obrazovanja kao konačan cilj srednjeg stručnog obrazovanja; - povezivanje srednjih stručnih škola sa privrednim subjektima. 	<ul style="list-style-type: none"> - Nedostatak metodologije i kapaciteta za strateško planiranje na svim obrazovnim nivoima; - nedovoljan broj stručnih i naučnih istraživanja; - provođenje velikog broja različitih reformi bez vođenja računa o njihovoj usaglašenosti, uvjetima za provođenje i kumulativnim posljedicama koje bi te reforme eventualno mogle imati po društvo; - ozbiljan deficit nastavnika određenih profila u KS.

Visoko obrazovanje i nauka u Kantonu Sarajevo	
SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - Prepoznatljiv imidž i tradicija sarajevske regije sa velikim iskustvom u visokom obrazovanju i naučno-istraživačkom/umjetničko-istraživačkom radu; - Razvijena digitalna infrastruktura; - Razvijenost širokog spektra naučnih oblasti naučnim i visokoškolskim ustanovama; - Visokoškolske ustanove akreditirane na nacionalnom i međunarodnom nivou; - Nesmetano napredovanje kroz studijski program (velika prohodnost sa I na II ciklus studija) - Akademsko, naučno i nastavno osoblje sa odgovarajućim naučnim i stručnim znanjima - Predstavnici studentske populacije uključeni u proces odlučivanja u oblasti visokog obrazovanja; - Moderna literatura iz oblasti medijske i informacijske pismenosti dostupna svim akterima 	<ul style="list-style-type: none"> - Nepostojanje jedinstvenog ekosistema koji objedinjava fizički i digitalni prostor obrazovanja, nauke i inovacija; - Nezadovoljavajući omjer nastavnik-student, tj. izvođenje nastave u velikim grupama studenata uključujući i nastavna predavanja i vježbe; - Nedostatak specifičnih vještina akademskog i nastavnog osoblja (npr. vještine pisanja projekata i apliciranja na EU i druge međunarodne fondove); - Nedovoljna naučno-istraživačka/umjetničko-istraživačka motiviranost i orijentacija akademskog osoblja i to uglavnom usljed preopterećenosti nastavnim obavezama - Nedovoljna internacionalizacija (uključujući i dolaznu i odlaznu mobilnost studenata i akademskog osoblja) - Veoma mali broj studijskih programa na engleskom jeziku - Nepostojanje mjera potpore studentima pri prelazu iz visokog obrazovanja na tržište rada (nedostatak karijernog savjetovanja) - Nerazvijen "campus life" i pripadajuća infrastruktura u Kampusu - Nizak nivo informatizacije i automatizacije ključnih procesa (npr. izvođenje nastave, rad sa studentima, itd.), ali i procesa podrške na univerzitetima i visokoškolskim ustanovama.
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - Pripadnost Europskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA-European Higher Education Area); - EU i međunarodni programi razmjene i mobilnosti akademskog osoblja i studenata (npr. ERASMUS +); - Bilateralni, međunarodni i EU fondovi za finansiranje naučnoistraživačkog/umjetničko-istraživačkog rada; - Postojanje Centra za interdisciplinane studijske programe (UNSA); - Važnost programa cjeloživotnog učenja (LLL- Life Long Learning programi) za formiranje karijere akademskog osoblja, nastavnika, studenata, učenika, mladih i građana; - Posebne forme obrazovanja i studijskih programa (zajedničkih (joint i/ili double degree) programa sa drugim bosanskohercegovačkim, ali i međunarodnim univerzitetima i visokoškolskim ustanovama; Blended/hibridni modeli učenja; Microcredentials); - Saradnja sa poslovnom zajednicom i realizacija konkretnih stručnih i aplikativnih projekata; - Saradnja sa bosanskohercegovačkom dijasporom, a posebno naučnom dijasporom u domenu internacionalizacije univerziteta i visokoškolskih ustanova, te njihove promocije u međunarodnim okvirima. 	<ul style="list-style-type: none"> - Neusklađeni zakonski propisi, strategija i politika na različitim nivoima administrativnog uređenja BiH; - Sistemska ograničenost izvora finansiranja obrazovanja, nauke i inovacija; - Nedovoljna finansijska i druga podrška profesionalnom razvoju akademskog i nastavnog osoblja; - Nedostatak adekvatnih strateških dokumenata i politika obrazovanja, nauke i inovacija; - Nedostatak standarda kvalifikacija zanimanja u BiH, koji su harmonizirani sa Europskim kvalifikacijskim okvirom; - Neadekvatan imidž univerziteta i visokoškolskih ustanova u javnosti, a posebno poslovnoj zajednici, u kontekstu mogućnosti zajedničke saradnje, te anagažiranja akademskog osoblja u stručno-konsultativnim projektima. - Nerazvijena alumni mreže i ograničene mogućnosti njenog korištenja - Nesofisticirano tržište rada; - Nepovoljna demografska slika i trendovi njenog daljeg pogoršanja, te odlazak mlade i obrazovane populacije iz zemlje.

3. HIBRIDNI MODEL VIŠEKOMPONENTNE INTEGRACIJE

Osnovni principi integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja

Prilikom razmatranja modela integracije MIP-a u obrazovni sistem Strategija polazi sa stanovišta da je medijska i informacijska pismenost proces koji je potrebno prije svega društveno integrirati da bi se osigurao kontinuitet razvoja i održivosti. Strategija potvrđuje da je UNESCO višedecenijskim pristupom globalnoj posvećenosti razvoju obrazovanja i MIP-a dao preporuke za različite modele i strategije integracije (Wilson et al. 2011, 53-54).

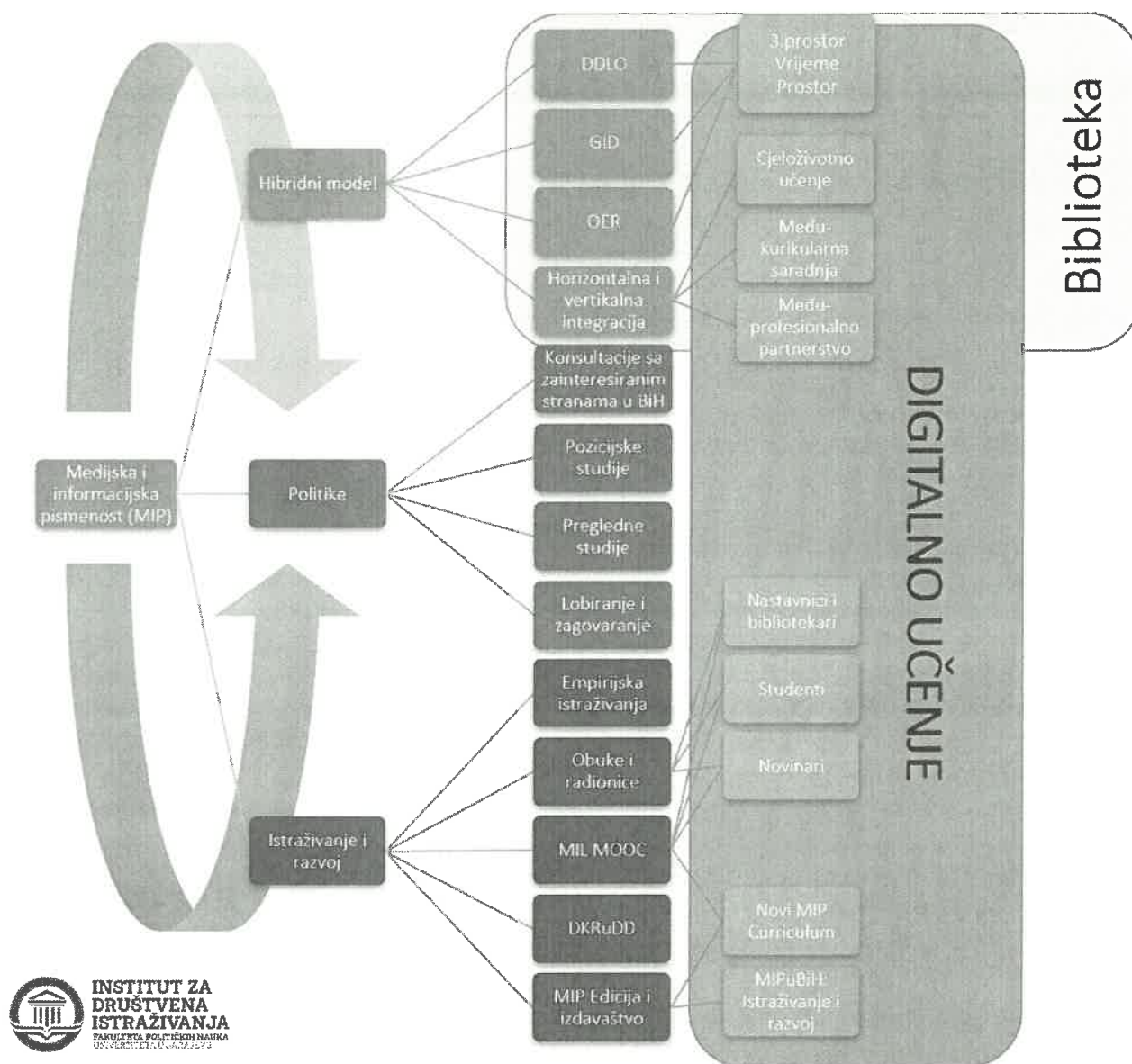
Za integriranje Programa obuke za MIP, UNESCO (2011 i 2021) nudi sljedeća rješenja:

- **Poseban kurs:** Program obuke za MIP može se ponuditi kao poseban kurs/predmet koji donosi kreditne poene. Može se ponuditi kao obavezan ili opcioni kurs, namijenjen svim nastavnicima. Za nastavnike koji već rade program se može prilagoditi, kao akreditirani program za stručno usavršavanje.
- **Studijski pristup:** Podrazumijeva jednu do dvije sedmice intenzivne obuke uživo, nakon čega slijedi dodjela projektnog zadatka koji nastavnici treba da urade u roku od dva do tri mjeseca. Za ovakav program obuke također se mogu dodijeliti kreditni poeni.
- **Višekomponentna integracija:** Različite komponente Programa obuke mogu se integrirati u različite, srodne, već postojeće kurseve za nastavnike. Neki od primjera su: obrazovne tehnologije, pismenost, društvene studije itd. Ovo je vjerovatno najsloženija od predloženih strategija. Da bi integracija bila efikasna, potrebno je pažljivo planiranje i usklađivanje s općim ciljevima i procjenom obrazovnog programa.
- **Online kurs:** Ovakav kurs može se ponuditi i studentima nastavničkih škola i aktivnim nastavnicima. Može se ostvariti u partnerstvu s drugom institucijom, domaćom ili stranom. Važno je napomenuti da institucija koja školuje nastavnike ne mora kreirati vlastiti kurs, nego se može povezati s nekim drugim univerzitetom koji već ima spremne resurse za održavanje online kurseva. Ta institucija može kurs ponuditi kao program sa certifikatom, diplomom ili stjecanjem stepena/zvanja.

Uvažavajući ponuđene modele, ova strategija osigurava pruža koherentan i dobro osmišljen pristup koji najviše odgovara potrebama KS-a za razvoj i integraciju MIP-a. Za razliku od prethodnih aktivnosti i inicijativa u pogledu MIP-a, u ovom dokumentu su sagledani ključni aspekti vezani za strateške smjernice koje trebaju biti uzete u obzir kako bi se osiguralo izvodljivo i održivo donošenje odluka o integraciji MIP-a u sisteme obrazovanja (Figura 2). Učinkovitost modelâ analizira se kroz:

- **učinak** – ishod učenja (nastavnika i učenika)
- **cijenu** – investicija koja se mora poduzeti da MIP zaživi u sistemu obrazovanja
- **opterećenost kurikuluma** – involviranost učenika i nastavnika
- **vrijeme** – neophodni vremenski okvir za provedbu modela i
- **održivost intervencije.**

Figura 2. Hibridni model višekomponentne integracije i Strateški pristup / okvir za razvoj MIP-a

DDLO	<i>engl.</i> Dynamic Digital Learning Object – Dinamički digitalni objekt učenja
GID	<i>engl.</i> Guided Inquiry Design – Vođeno istraživačko učenje
OER	<i>engl.</i> Open Educational Resources – Otvoreni obrazovni resursi
MIL MOOC	<i>engl.</i> Media and Information Literacy Massive Open Online Course – Javni otvoreni online kurs medijske i informacijske pismenosti
DKRuDD	Društvo, kultura, religija u digitalnom dobu

(Izvor: Vajzović 2020, 14)

Model integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo

Kadrovski i materijalni resursi kojima raspolaže Kanton Sarajevo trenutno su nedostatni za nužne reformske procese. Stoga je neophodno osmisliti i primjeniti postepene promjene na način da se iskoristi sve ono što je u sistemu odgoja, obrazovanja i nauke prepoznato kao dobro, a da se strateški potezi izvode tako da ne ugroze tu kvalitetnu osnovu i da se uložnim sredstvima i naporima postignu najbolji mogući rezultati.

Zbog toga ova strategija nudi **hibridni model višekomponentne integracije** kao način integracije medijske i informacijske pismenosti (MIP) u oblasti obrazovanja, što uključuje horizontalnu i vertikalnu integraciju, prepoznavanje postojećih sistemskih resursa te se oslanja na prijašnja iskustva drugih modaliteta, na UNESCO-ov koncept MIP-a i specifičnosti stanja obrazovanja u BiH i Kantonu Sarajevo, što ga i čini hibridom.

- **Vertikalna integracija** osigurava razvoj nauke, istraživanja i cjeloživotnog obrazovanja budućih nastavnika i bibliotekara. Kroz nauku i istraživanje pruža podršku donosiocima odluka, osigurava stručno i profesionalno usavršavanje nastavnika, bibliotekara, kao i ostalih aktera svih nivoa obrazovnih sistema.
- **Horizontalna integracija** osigurava kroskurikularnu saradnju nastavnika i bibliotekara u okviru nastavnih programa i planova te ishoda učenja. U tom kontekstu fokus je na principima i sadržajima za razvoj medijske i informacijske pismenosti, kao krovne kompetencije, u okviru obrazovnog sistema i društva.

Dinamički digitalni objekti učenja predstavljaju nezaobilazan i nužan iskorak u kontekstu digitalne transformacije obrazovanja. U najširem smislu, to znači da Strategija promovira digitalne dinamičke obrazovne sadržaje (digitalni izvori koji se koriste u učenju i podučavanju te se redovno ažuriraju i dopunjavaju), što u užem smislu to predstavljaju digitalni sadržaji izrađeni za korisnike/polaznike (na svim nivoima obrazovanja) konkretne obrazovne ustanove (na svim nivoima obrazovanja) u svrhu njihovog korištenja, ali i dijeljenja (mogućnost umnožavanja i redistribuiranja materijala u bilo kojem mediju ili formatu), prerade (remiksiranja, mijenjanja i prerađivanja sadržaja) u procesu učenja.

Najčešći digitalni nastavni sadržaji, konkretnije, dinamički digitalni objekti učenja su: elektronička knjiga, *online* kursevi, prezentacije, testovi, animacije, općenito multimedijalni izvori i sadržaji. Hibridni višekomponentni model predviđa da je temelj razvoja digitalnog nastavnog sadržaja planiranje instrukcijskog dizajna kao procesa u kojem se primjenjuju teorije učenja i pedagoške teorije (kao i različiti principi, tehnike i metode izvođenja nastave) u cilju djelotvornog planiranja i izrade materijala za učenje kako bi se time i oblikovao sam proces podučavanja i učenja u konkretnim nastavnim predmetima i lekcijama (Jandrić, Tomić i Kralj 2016). Ovaj princip, kao temelj uspješnog učenja, u konačnici podržava uspostavljanje dinamičnog obrazovnog okruženja koje čine sistemi za upravljanje učenjem, sistemi za upravljanje sadržajem, virtualna okolina za učenje. Pritom on, također, integrira i princip otvorene učionice, tj. vođeno istraživačko učenje i metapismenost (Dodatak 1). Na ovaj način uočljivo je da dinamični digitalni objekt za učenje predstavlja svaki digitalni sadržaj koji se pohranjuje u repozitorij zajedno sa skupom metapodataka koji ga opisuju.⁷

⁷ Posebno je važno napomenuti da svaki digitalni objekt učenja mora pratiti metapodatkovni standard za opisivanje objekata učenja i drugih sličnih resursa korištenih u učenju i podučavanju, a u svrhu olakšavanja njihova pronalaženja te omogućavanja optimalne interoperabilnosti.

Sastavni dio hibridnog modela za MIP u ovoj strategiji je **otvoreni pristup** (engl. Open Access) koji je definiran kao slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim (naučnim) informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje. Otvoreni obrazovni sadržaji ili resursi (engl. Open Educational Resources – OER) pojam je koji se odnosi na „poduku, učenje i obrazovne materijale u bilo kojem mediju, digitalnom ili drugačijem, koji se nalaze u javnoj domeni ili su dostupni uz otvorenu licencu koja omogućava pristup tim materijalima bez naknade, njihovo korištenje, adaptaciju i redistribuciju, bez ograničenja ili uz limitirana ograničenja, te da se takvo otvoreno licenciranje utvrđuje unutar postojećih prava s obzirom na intelektualno vlasništvo, koja su već definirana u relevantnim međunarodnim konvencijama te, kao takva, poštuje autorstvo svakog rada“ (UNESCO 2012).

Na idejama Otvorenog pristupa (digitalnim) obrazovnim sadržajima koji doprinose unapređenju kvaliteta obrazovnog procesa i omogućavaju dostupnost obrazovanja svima pod jednakim uslovima i Otvorenom pristupu koji ubrzava dostupnost i prenos znanja i informacija svima bez ograničenja na globalnom nivou te omogućava vidljivost, evaluaciju i unapređenje istraživačkih procesa i rezultata. Stoga je izgradnja, odnosno, uspostavljanje digitalnih repozitorija (spremište digitalnog, elektroničkog materijala; zbirka digitalnih obrazovnih materijala koja omogućava sistematsko upravljanje procesima objavljivanja, pristupa i pohrane nastavnog/obrazovnog sadržaja) temeljna pretpostavka uključivanja u procese kolaborativne proizvodnje znanja. Npr. UNESCO, u skladu sa svojom misijom razmjene znanja, svojim portalom Otvoreni pristup publikacijama (Open Access Publications 2021) omogućava pristup svim svojim nalazima i postignućima koji podstiču društveni razvoj te koji mogu biti korisni širokoj javnosti.

Naredni element modela unutar ove strategije je **vođeno istraživačko učenje** kao metodološko rješenje izazova učenja u društvu koje je doživjelo digitalnu transformaciju. Ovo rješenje bazira se na timskom pristupu istraživačkom procesu kojim se podstiču i razvijaju pedagoške prakse autonomije učenja, ali i daje podrška učenicima u korištenju širokog spektra (multimedijalnih i drugih) informacijskih resursa, njihovo dubinsko razumijevanje, uz poticanje ličnih perspektiva gledanja na problem. Za realizaciju ovakvog oblika rekonceptualizacije podučavanja (medijske i informacijske) pismenosti međuprofesionalna saradnja bibliotekara i nastavnika, kao i institucionalno partnerstvo nužan je oblik podrške procesima razvoja i stimuliranja novih obrazovnih politika stručnog usavršavanja. U konačnici, hibridni model višekomponentne integracije je pristup razvoju profesionalnih kompetencija u području MIP-a u obrazovnim sistemima koji je održiv, primjenjiv i prilagodljiv (Vajzović i Hibert 2021). Vođeno istraživačko učenje proizlazi iz paradigme obrazovanja usmjerenog na dijete i samo je jedan u nizu metodičkih pristupa koji pripadaju ovoj vrlo važnoj, transformativnoj i emancipatorskoj paradigmi. Kao takav, on stavlja pojedinca u centar odakle svi procesi kreću i gdje se završavaju. Metode koje profesionalci mogu koristiti kako bi oživjeli MIP u svom okruženju treba da imaju ovu vrlo važnu odliku u svom polazištu.⁸

Kanton Sarajevo ovim modelom prihvata da otvoreno obrazovanje treba dobiti veću važnost, pri čemu posebnu ulogu ima razvoj tzv. masovnih otvorenih *online* kurseva (Massive Open Online Courses – MOOCs) koji doprinose pristupu obrazovanju. Obrazovni sistemi Kantona Sarajevo kroz masovne otvorene *online* kurseve dobijaju značajniji iskorak ka mogućnosti ukidanja geografskih, vremenskih i ekonomskih barijera pristupa obrazovanju. Iz trenutne situacije da se zaključiti da masovni otvoreni *online* kursevi nastaju kao podrška formalnom i informalnom učenju, međutim ne

⁸ Strategija prepoznaje i druge metode učenje i podučavanja koje doprinose tome da dijete/učenik/student/polaznik u centru vrlo aktivno učestvuje i postiže važne rezultate u učenju.

treba zaboraviti da samo učenje ne podrazumijeva tek korištenje digitalnih medija, riječ je o aktivnosti koja se odvija u društvenom kontekstu čak i kada se odvija virtualno.⁹

Strategija usvaja hibridni model višekomponentne integracija na osnovu sljedećih principa:

- a) pozitivni ishod učenja;**
- b) financijska isplativost;**
- c) ne predstavljaju dodatno opterećenje za učenike (pa ni nastavnike);**
- d) razuman vremenski okvir za uvođenje;**
- e) održivost (vidi Dodatak 5).**

⁹ Digitalne tehnologije mogu osnažiti procese učenja uspostavljanjem veza između samih učenika, učenika i nastavnika, kao i stvoriti zajednice učenja (nastavnika, učenika i resursa), ali ih ne treba gledati kao zamjenu za tradicionalne oblike učenja, već kao mogućnost unapređenja postojećih iskustava učenja. Kombinacija razredne i *online* nastave smatra se najboljim načinom redistribucije vremena učenja, ali se fleksibilnost otvorenog načina učenja danas obično smatra iznimno pozitivnim utjecajem s obzirom na mogućnost participacije, kolaboracije, distribucije itd. Međutim, planiranje *online* učenja predstavlja mnogo više od identifikacije digitalnih sadržaja. Kako će se organizirati podrška različitim tipovima interakcija važnim za proces učenja pretpostavlja razumijevanje kako je učenje i društveni i kognitivni proces, a ne tek puki čin prijenosa informacija (Hodges et al. 2020). Važna prednost *online* kurseva je u tome da dozvoljavaju dizajn personaliziranih smjerova učenja da bi se postigli posebno prilagođeni ciljevi, doprinijelo preraspodjeli vremena koje učenici posvećuju učenju, transformirale metode podučavanja itd., međutim ne treba smetnuti s uma da su pristupi otvorenom obrazovanju, odnosno reorganizacija obrazovanja oko učenika vođeni pretpostavkama da učesnike učenja posmatramo unutar kategorija racionalnih, samousmjerenih i visoko motiviranih pojedinaca. Drugačije rečeno, ako su pojedinci po prirodi otvoreni, ali ih institucije discipliniraju i zatvaraju (Bayne et al. 2015), mogli bismo zaključiti da upravo škole i obrazovni sistemi koji sa skepsom gledaju na digitalne tehnologije kao dio iskustva učenja i nisu spremni digitalnu transformaciju vidjeti kao priliku i izazov za unapređenje obrazovnog procesa.

Zaključci:

- Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo oslanja se na hibridni model višekomponentne integracije za njenu uspješnu provedbu kroz horizontalnu i vertikalnu integraciju.
- Bibliotekari i biblioteka su okosnica horizontalne i vertikalne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblast obrazovanja u Kantonu Sarajevo.
- Medijska i informacijska pismenost se u Kantonu Sarajevo u predškolskom i osnovnom odgoju i obrazovanju i srednjem obrazovanju ne podučava kao zaseban predmet ili program.
- Medijska i informacijska pismenost se u Kantonu Sarajevo u predškolskom i osnovnom odgoju i obrazovanju i srednjem obrazovanju podučava kao kroskurikularna kompetencija i međuprofesionalnom saradnjom bibliotekara i nastavnika.
- Medijska i informacijska pismenost se u modelu cjeloživotnog učenja u Kantonu Sarajevo podučava formalnim i neformalnim programima obuke.
- Strategija prepoznaje dinamičke digitalne objekte učenja, otvoreni pristup obrazovnim sadržajima i vođeno istraživačko učenje kao nezaobilazan i nužan iskorak u kontekstu digitalne transformacije obrazovanja.
- Strategija se oslanja na razvoj kritičkog razmišljanja kod svih aktera u obrazovanju.
- Strategija prepoznaje medijsku i informacijsku pismenost kao jednu od ključnih kompetencija u digitalnom dobu.

4. CILJEVI I MJERE

Pristup razvoju i integraciji:
CILJ 1: PRIMIJENITI HIBRIDNI MODEL VIŠEKOMPONENTNE INTEGRACIJE MIP-A U OBLASTI OBRAZOVANJA KANTONA SARAJEVO
Predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje:
CILJ 2: UNAPRIJEDITI POTENCIJAL ODGOJNO-OBRAZOVNIH USTANOVA ZA PODUČAVANJE MIP-A
CILJ 3: RAZVITI DIGITALNE OBRAZOVNE SADRŽAJE, ALATE I METODE KORIŠTENJA IKT-A U UČENJU I PODUČAVANJU
Visoko obrazovanje:
CILJ 4: PRILAGODITI SADRŽAJE STUDIJSKIH PROGRAMA RAZVOJU KOMPETENCIJA MIP-A
CILJ 5: UNAPRIJEDITI INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKU INFRASTRUKTURU
Cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih:
CILJ 6: PODUČAVATI U SKLADU S PRINCIPIMA MIP-A I PROŠIRITI I UNAPRIJEDITI PRIMJENU IKT-A U UČENJU I OBRAZOVANJU
Nauka i tehnologija:
CILJ 7: SMANJIVANJE DIGITALNOG IAZA

Pristup razvoju i integraciji:

CILJ 1: PRIMIJENITI HIBRIDNI MODEL VIŠEKOMPONENTNE INTEGRACIJE MIP-A U OBLASTI OBRAZOVANJA KANTONA SARAJEVO

MJERA 1.1. Izraditi instrukciju za primjenu hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

NADLEŽNOST: Vlada Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo; Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Usvojen dokument „Instrukcija za primjenu hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo“.

MJERA 1.2. Uspostava Ekspertne radne grupe (ERG) za provođenje hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

NADLEŽNOST: Vlada Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo; Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Izrađeni kriteriji i načela formiranja ERG-a; Raspisan javni poziv za izbor članova ERG-a; Početak rada ERG-a.

MJERA 1.3. Izrada akcionog plana za primjenu hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

NADLEŽNOST: Vlada Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo; Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Usvojen Akcioni plan za primjenu hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo.

CILJEVI I MJERE

MJERA 1.4. Izrada instrumenta za monitoring i evaluaciju primjene hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

NADLEŽNOST: Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo

PROVEDBA: ERG za provođenje hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Usvojen instrument za monitoring i evaluaciju primjene hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo.

Predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje

CILJ 2: UNAPRIJEDITI POTENCIJAL ODGOJNO-OBRAZOVNIH USTANOVA ZA PODUČAVANJE MIP-A

Strategija u oblasti predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja omogućava transformaciju odgojno-obrazovnih ustanova u organizacije koje kontinuirano i odgovorno rade na osposobljavanju nastavnog i bibliotekarskog kadra u pogledu MIP-a. Ovaj cilj će omogućiti transformaciju načina i vrsta podučavanja, što će u konačnici rezultirati aktualizacijom inovacijskog, razvojnog potencijala ustanova o kojima u velikoj mjeri ovisi unapređivanje kvaliteta odgoja i obrazovanja.

MJERA 2.1. Osigurati profesionalno usavršavanje iz medijske i informacijske pismenosti za sve odgojno-obrazovne i administrativne zaposlenike

NADLEŽNOST: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Institut za preduniverzitetsko obrazovanje Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Institut za preduniverzitetsko obrazovanje Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Usvojen katalog profesionalnog usavršavanja s obaveznim programom za medijsku i informacijsku pismenost.

MJERA 2.2. Osigurati odgojno-obrazovnim ustanovama: (1) specifičnu edukaciju zaposlenika, (2) mogućnost kontinuirane saradnje, razmjene iskustava i primjera dobre prakse, te (3) stručnu i finansijsku podršku u koncipiranju, provođenju i vrednovanju projekata medijske i informacijske pismenosti

NADLEŽNOST: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo, Institut za preduniverzitetsko obrazovanje Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Univerziteti, naučni instituti, ustanove obrazovanja odraslih i cjeloživotno učenje, organizacije civilnog društva.

POKAZATELJI PROVEDBE: Broj, kvalitet i procjena učinka i utjecaja: (1) specifične edukacije zaposlenika, (2) kontinuirane saradnje, razmjene iskustava i primjera dobre prakse, te (3) stručne i finansijske podrške u koncipiranju, provođenju i vrednovanju projekata medijske i informacijske pismenosti.

MJERA 2.3. Omogućiti razvoj biblioteka kao centara integracije i razvoja medijske i informacijske pismenosti

NADLEŽNOST: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, Institut za preduniverzitetsko obrazovanje Kantona Sarajevo, Ministarstvo za nauku,

visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo, Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo

PROVEDBA: ERG za provođenje hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Broj, kvalitet i procjena učinka i utjecaja biblioteka koje provode hibridni model višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo.

CILJ 3: RAZVITI DIGITALNE OBRAZOVNE SADRŽAJE, ALATE I METODE KORIŠTENJA IKT-A U UČENJU I PODUČAVANJU

Upotreba tehnologije u obrazovanju u smislu unapređenja procesa učenja i podučavanja neizostavna je u današnjemu obrazovnom sistemu i kao takva slijedi trendove razvoja obrazovanja u 21. stoljeću.

Kanton Sarajevo nije proizveo značajne i cjelovite elektronske sadržaje za cijeli osnovni i srednjoškolski kurikulum. Kao preduslov potrebno je definirati standarde za digitalne obrazovne sadržaje, što uključuje pedagoške modele primjene IKT-a u učenju i podučavanju te modele izrade digitalnih obrazovnih sadržaja i posebno otvorenih obrazovnih resursa. Slijedom definiranih modela potrebno je investirati u razvoj digitalnih obrazovnih sadržaja na svim nivoima obrazovanja, od osnovnoškolskog, srednjoškolskog, stručnog, visokoškolskog do obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja da bi do 2030. godine 50 posto obrazovnog sadržaja bilo dostupno u digitalnoj formi u skladu s usvojenim standardima.

Da bi se na jednom mjestu prikupili postojeći digitalni obrazovni materijali i da bi se omogućila izrada, razvijanje, korištenje i dijeljenje digitalnih obrazovnih resursa, razvit će se i uspostaviti repozitorij digitalnih multimedijalnih obrazovnih sadržaja za Kanton Sarajevo. Korisnici repozitorija su svi sudionici obrazovnog procesa, od obaveznog osnovnoškolskog obrazovanja, srednjoškolskog obrazovanja, preko visokoškolskih ustanova do istraživačkih zajednica. Repozitorij digitalnih nastavnih sadržaja trebao bi biti centralno mjesto za pohranu, izradu, dijeljenje i vrednovanje obrazovnih sadržaja uz mogućnost povezivanja s Europskim i svjetskim nacionalnim repozitorijima.

Neizostavno je investiranje i u obrazovanje svih uključenih u obrazovni proces za korištenje IKT-a u podučavanju, odnosno razvoj njihovih digitalnih kompetencija, te investiranje u informatičku opremu na nivou pojedinih obrazovnih ustanova, a za primjenu IKT-a u obrazovnom i odgojnom procesu.

MJERA 3.1. Razviti standarde za digitalne obrazovne sadržaje i koristiti IKT u učenju i podučavanju

NADLEŽNOST: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Institut za preduniverzitetsko obrazovanje Kantona Sarajevo; Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo; Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Ekspertna radna grupa (ERG) za provođenje hibridnog modela višekomponentne integracije medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Izrada Modela za korištenje IKT-a u učenju i podučavanju u Kantonu Sarajevo.

MJERA 3.2.

Izraditi programe i obrazovati odgojno-obrazovne i administrativne zaposlenike u obrazovnim sistemima za korištenje IKT-a u učenju i podučavanju, uključujući i za izradu digitalnih obrazovnih sadržaja u Kantonu Sarajevo

NADLEŽNOST: Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo; Institut za preduniverzitetsko obrazovanje Kantona Sarajevo; Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Univerziteti, naučni instituti, ustanove obrazovanja odraslih i cjeloživotno učenje, organizacije civilnog društva.

POKAZATELJI PROVEDBE: Izrađen program; broj certificiranih zaposlenika u obrazovnim sistemima.

Visoko obrazovanje

Strategija u oblasti visokog obrazovanja kroz hibridni model i vertikalnu integraciju ima za cilj jačanje kompetencija MIP-a kod nastavnog kadra na visokoškolskim institucijama za nastavu i naučnoistraživački rad. Ovo ima direktne implikacije na obrazovanje nove generacije nastavnika i profesora svih nivoa obrazovanja osnaženih kompetencijama MIP-a koje trebaju polučiti dugoročnu korist za razvoj i održivost obrazovanja. Obrazovanje ostalih učesnika u obrazovnim, društvenim i poslovnim procesima iz oblasti MIP-a, i time podizanje nivoa otpornosti društva na distorzije u informacijskom, medijskom i platformskom okruženju, jačanje aktivnog građanstva i demokratskog diskursa segmenti su koje ova strategija usvaja kao svoje prioritete.

Strategija u oblasti visokog obrazovanja kroz hibridni model višekomponentne integracije MIP-a i horizontalnu integraciju ima za cilj saradnju univerzitetskih profesora s bibliotekom i istraživačkim institutima za obrazovanje studenata u digitalnom dobu. Razvoj antidisciplinarnog (Vajzović et al. 2021; Vajzović 2020) naučnoistraživačkog rada svih segmenata visokog obrazovanja na razvoju akademske izvrsnosti potrebne za uključivanju u Europski istraživački prostor i globalne trendove naučnoistraživačkog rada. U Figuri 7 izložen je pregled prednosti koje visoko obrazovanje ima od uvođenja MIP-a.

Figura 3. MIP u visokom obrazovanju

- (a) količina, učestalost i izvori informacija postali su važni zbog brzog razvoja IKT-a i medija. Visokoškolske ustanove (VŠU) bi trebale pripremiti studente za suočavanje s ovim okruženjem koje se brzo mijenja,
- (b) Ljudi moraju razviti dodatne kompetencije kako bi u potpunosti iskoristili društva znanja. Nastavnici igraju središnju ulogu u poticanju ranog razvoja takvih kompetencija u budućim generacijama građana i radnika, i
- (c) u većini zemalja nema nastavnika posebno određenih za podučavanje medija i informacija u VŠU.

Međutim, za izvođenje u bilo kojoj disciplini postalo je važno za obrazovni sistem osigurati da svaki nastavnik bude opremljen potrebnim MIP kompetencijama za pomoć i usmjeravanje studenata.

CILJ 4: PRILAGODITI SADRŽAJE STUDIJSKIH PROGRAMA RAZVOJU KOMPETENCIJA MIP-A

Studijski programi trebaju osigurati stjecanje propisanih ishoda učenja, ali i zadržati fleksibilnost kojom će se prilagođavati stalnim i brzim promjenama u širem društvenom kontekstu. Potrebno je razviti i efikasan način provjere tih ishoda uključujući i integraciju MIP-a. Na univerzitetima još nije zaživio prelazak s 'prijenosa znanja' kao rezultata visokoobrazovnog procesa na razvoj kompetencija, pa se ishodi učenja i dalje vrednuju na temelju provjere zapamćenog sadržaja znanja studenata, a ne i njihovih usvojenih znanja i vještina te provjerom kompetentnosti. Potrebno je poticati inovativne pristupe izvođenju studijskih programa i primjenu najsavremenijih nastavnih pomagala, uključujući znatnu primjenu IKT-a. U tom smislu treba poticati i uvođenje MIP-a kao načina da se unaprijedi nastavni proces. Studenti koji su medijski i informacijski osnaženi, stimulirani za razvoj kritičkog mišljenja i proaktivnog društvenog djelovanja su oni koji će biti podrška razvoju društva znanja. Univerzitetske biblioteke trebaju biti podrška naučnoistraživačkom procesu nastavnika, saradnika i studenata. Biblioteke je potrebno aktivnije uključivati u stjecanje transverzalnih kompetencija koje su sadržane u MIP-u.

MJERA 4.1. Provesti reviziju sadržaja i ishoda učenja studijskih programa i prilagoditi ih razvoju kompetencija medijske i informacijske pismenosti

NADLEŽNOST: Visokoškolske ustanove

PROVEDBA: Visokoškolske ustanove / organizacione jedinice

POKAZATELJI PROVEDBE: Broj prihvaćenih novih/izmijenjenih studijskih programa; Nivo usklađenosti ishoda učenja s kompetencijama.

MJERA 4.2. Omogućiti razvoj biblioteka kao centara integracije i razvoja medijske i informacijske pismenosti na visokoškolskim ustanovama

NADLEŽNOST: Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo; Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Visokoškolske ustanove i biblioteke

POKAZATELJI PROVEDBE: Broj, kvalitet i procjena učinka i utjecaja biblioteka u naučnoistraživačkom procesu.

CILJ 5: UNAPRIJEDITI INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKU INFRASTRUKTURU

Savremena informacijsko-komunikacijska infrastruktura preduslov je funkcioniranja visokoškolskih ustanova na svim nivoima, od tehničko-administrativnih do nastavnih. Poseban naglasak potrebno je staviti na tehničke predispozicije za razvoj e-učenja i učenja na daljinu u skladu s aktualnim svjetskim trendovima i potrebama različitih podzastupljenih grupa. Nedostaju informatički alati potrebni za rad stručnih službi visokoškolskih ustanova povezani s postojećim informacijskim sistemima. Nužno je za sve postojeće i nove sisteme osigurati interoperabilnost. Nužno je osigurati slobodan pristup što većem dijelu nastavnih sadržaja, uključujući i udžbenike, priručnike i ostalu nastavnu literaturu da bi na taj način studentima bilo dostupno više kvalitetnije literature uz istodobno smanjenje troška studiranja.

MJERA 5.1. Izraditi plan razvoja informacijsko-komunikacijske infrastrukture za period do 2030. godine

NADLEŽNOST: Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Visokoškolske ustanove

POKAZATELJI PROVEDBE: Izrađen i prihvaćen plan.

MJERA 5.2. Nadograditi i povezati postojeće informacijske sisteme iz domena visokog obrazovanja, te ih povezati sa sistemima iz domena nauke i cjeloživotnog obrazovanja na način da osiguravaju cjelovite i kvalitetne informacije potrebne za donošenje odluka vezanih uz sistem visokog obrazovanja i nauke

NADLEŽNOST: Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Visokoškolske ustanove

POKAZATELJI PROVEDBE: Stepen implementacije jedinstvenog informacijsko-komunikacijskog sistema visokog obrazovanja i nauka; Nivo korištenja rezultata pri donošenju odluka; Nivo povezanosti s podacima iz područja nauke i cjeloživotnog učenja.

MJERA 5.3. Definirati modele i izgraditi sisteme za izradu i upotrebu otvorenih obrazovnih sadržaja, uključujući nastavnu literaturu i druge nastavne sadržaje u otvorenom pristupu

NADLEŽNOST: Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Visokoškolske ustanove i biblioteke

POKAZATELJI PROVEDBE: Stepen implementacije sistema slobodnog pristupa; Postotak potrebnih nastavnih materijala dostupnih u slobodnom pristupu.

Cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih

Strategija upućuje na to da koncept MIP-a nije i ne može biti samom sebi svrha, odnosno pogrešno ga je razvijati *per se*, bez šire slike i kontekstualizacije koncepta u društvene potrebe i demokratske vrijednosti i kulturu. Pojednostavljeno kazano, osoba, društvena grupa, zajednica koja je medijski i informacijski pismena zapravo je odgovoran, demokratski orijentiran, kritički misleći subjekt, sposoban i zainteresiran za društvenu participaciju, i tek kao takav ostvaruje se u punoći svoje MIP kompetencije.

Ovako shvaćen koncept MIP-a pristupa mu kao metakompetenciji koju nije moguće (niti je to uopće potrebno) „savladati“ putem formalnog i/ili neformalnog, predmetno orijentiranog obrazovanja. Ona je kroskurikularna kompetencija koja se razvija kroz višepredmetno obrazovanje ako je riječ o formalnom sistemu, te kroz široko postavljene module programa obuke u neformalnom sistemu. Kompetencije koje se stječu na osnovu koncepta MIP-a, ako ih se shvata široko i duboko, kao kompetencije društvene participacije i demokratskog sudjelovanja, nužno je promišljati u kontekstu cjeloživotnog učenja. Koncept MIP-a direktno je povezan sa stepenom demokracije društva, odnosno direktno po/u/vezan sa stepenom razvijenosti društva.

MIP, međutim, ima za cilj ne samo kompetentne građane/građanke koji učestvuju u društvenim procesima i procesima političkog odlučivanja nego i kvalitetnije medije, kvalitetniju javnu sferu, kvalitetniju društvenu debatu i kvalitetniju političku zajednicu. Podučavanja MIP-a suštinski se odnosi ne samo na metode, pristupe i prakse nego i na ukupnu filozofiju promišljanja ovog koncepta. Ako, naime, MIP shvatamo kao kompetenciju koja nam kao mislećim ljudima i odgovornim građanima/građankama omogućava da ono što saznamo transformiramo u ono što znamo kroz ozbiljan i kritički orijentiran misaoni proces, onda je više nego jasno da se MIP-u valja učiti od najranije dobi, ali kontinuirano do kraja života. Nadalje, u ovako shvaćenom konceptu nema mjesta za lažne dihotomije: formalno ili neformalno obrazovanje, kao ni za raspravu o tome kojim se predmetima može ovladati medijskom i informacijskom pismenošću. Gotovo da zapravo i nema predmeta u formalnom obrazovanju ili tematskog treninga u neformalnom koji ne sadrži elemente MIP-a i to je istovremeno i prednost, ali i svojevrsan izazov za razvoj ovog koncepta.

Kod razmatranja i razvijanja pristupa MIP-u za sve starosne, obrazovne i geografske grupe važno je imati na umu da MIP treba naučiti ljude misliti kako o svojim informacijskim potrebama tako i o medijima i medijskim porukama, ali i općenito o informacijsko-komunikacijskim procesima u društvu.

MIP obuhvata i brojne druge kompetencije, poput kritičkog mišljenja, društvene orijentacije, dubinskog istraživanja, indukcije i dedukcije. One su utoliko ključne ne samo za pojedinca nego i društvo i zajednicu u cjelini, čiji je interes da se sastoji od mislećih individua koje su sposobne da kreiraju bolje informacijsko, medijsko, platformsko i društveno okruženje.

U ovom kontekstu, kod razvijanja kurikuluma MIP-a ključno je pomjeriti fokus podučavanja sa sadržaja na polaznika, odnosno staviti pojedinca u središte pažnje na način da ga se posmatra kao individuu s određenim informacijsko-komunikacijskim potrebama i intuitivnim pristupima medijima koje treba osvijestiti i unaprijediti, ali i kao mislećeg subjekta društvene zajednice kojeg treba osnažiti u različitim segmentima i aspektima društvene komunikacije. Upravo iz ovog razloga MIP nije usmjeren na usvajanje određenog fundusa znanja ili ovladavanje pojedinačnim vještinama i metodama pristupa medijima i informacijama, nego na to da osvijesti misaone procese u čovjekovim interakcijama s medijima, ali i svim drugim društvenim akterima. MIP, zapravo, više odgaja nego što obrazuje; odgaja za informacijsko društvo, s ciljem da ono bude društvo znanja.

CILJEVI I MJERE

Upravo iz ovog razloga kod podučavanja MIP-a akcent je na njegovom povezivanju s brojnim drugim oblastima kroz primjere i osvještavanje praktičnog iskustva polaznika bez obzira na njihov uzrast, stepen obrazovanja, odnos prema medijima i slično. MIP koncept je inkluzivan i kolaborativan na način da nastoji pokazati polaznicima kako i koliko su u stalnoj informacijsko-komunikacijskoj interakciji s drugima, te im osvijestiti, podržati i razvijati neke od mehanizama, vještina i kompetencija za tu interakciju.

MIP bi, kako je već rečeno, trebalo posmatrati kao kompetenciju koja se mora razvijati u duhu i primjenom koncepta cjeloživotnog učenja.

Pored činjenice da je MIP važan za djecu i mlade (budući da ih osposobljava za kvalitetnu interakciju s medijima od najranije dobi), on je također izuzetno važan za onaj dio građana/građanki koji nije u formalnom obrazovanju, te upravo neformalne obuke iz medijske i informacijske pismenosti mogu biti od posebnog značaja kako bi se uključile ove kategorije društva.

Nadalje, upravo zbog već pojašnjene logike da je polaznik a ne sadržaj u centru pažnje, odnosno u centru obrazovnog procesa, MIP mora razvijati različite pristupe za različite dobne kategorije, ali s jasnim i komplementarnim ishodima učenja, odnosno podučavanja. Stoga se u razvoju edukativnih programa, metoda i pristupa mora računati na kolaboraciju stručnjaka iz svih pripadajućih disciplina.

Iako je povijesni utjecaj glasina i izmišljenih sadržaja dobro dokumentiran, savremena društvena tehnologija razvija novu paradigmu „zagađenja informacija“ na globalnom nivou. Izravne i neizravne efekte zagađenja informacijama teško je kvantificirati. Vijeće Europe predstavilo je konceptualni okvir za ispitivanje informacijskog nereda/poremećaja (Wardle i Derakhshan 2017), identificirajući različite vrste informacija (engl: *mis/mal/dis-information*). Koristeći se dimenzijama štete i lažnosti, opisuju se razlike između ove tri vrste informacija: (a) pogrešne informacije su kada se razmjenjuju lažne informacije, ali se ne misli na štetu, (b) svjesno se razmjenjuju lažne informacije kako bi nanijele štetu, i (c) neispravne informacije kada se istinske informacije razmjenjuju kako bi nanijele štetu. Kanton Sarajevo posvećen je smanjivanju negativnih efekata informacijskog nereda u svim društvenim segmentima razvojem MIP-a.

CILJ 6: PODUČAVATI U SKLADU S PRINCIPIMA MIP-A I PROŠIRITI I UNAPRIJEDITI PRIMJENU IKT-A U UČENJU I OBRAZOVANJU

Nauka i tehnologija

Strategija kao razvojni segment usvaja potrebu učenja o pravima i slobodama vezanim za internet, algoritme, umjetnu inteligenciju, podacima koje građani/građanke daju/dijele/proizvode u digitalnom prostoru, te njihove implikacije na sadašnjost i budućnost.

Slobodna komunikacija kao društvena vrijednost koja proističe iz načina na koji je internet tehnološki osmišljen (npr. princip mrežne neutralnosti, prema kojem mreža treba samo da prenosi podatke između dvije krajnje tačke bez uvođenja posrednika, često se pozdravlja kao garancija slobodnog govora na internetu), što može dovesti do pogrešnog zaključka da su tehnološka rješenja dovoljna za promociju i zaštitu društvenih vrijednosti (Kurbalija 2011). Premda nije nužno poznavati računarski kod da bi se shvatio utjecaj interneta na globalne i lokalne političke, društvene i ekonomske sfere, te na individualne psihološke i socijalne promjene, kao i na sam proces učenja u

digitalnom dobu, iznimno je važno razumjeti da digitalno doba ipak ima svog regulatora, a to je kod (softver i hardver koji *cyber*-prostor čine onakvim kakav jest) (Lessig 1999), što ukazuje da kod zapravo upravlja *cyber*-prostorom te da njegove promjene onda mijenjaju kategorije anonimnosti, slobode govora, privatnosti, individualne kontrole, cenzure.

CILJ 7: SMANJIVANJE DIGITALNOG JAZA

Društvo koje je doživjelo digitalnu transformaciju pretpostavlja konektovanog i umreženog građanina/građanku. Činjenica da postoji digitalni jaz (engl. *digital divide*: digitalna nejednakost, digitalna podjela) shvaćanje je postojanja razlika između onih koji imaju pristup informacijsko-komunikacijskim tehnologijama i sadržajima i onih koji ga nemaju. Sam digitalni jaz dolazi s dva aspekta izazova: prvi se odnosi na različite mogućnosti pristupa internetu i digitalnim tehnologijama (tehnološki aspekt), koji je rezultat ekonomske snage i tehnološke infrastrukture, a drugi, puno kompleksniji i zahtjevniji za prevazići, odnosi se na različite mogućnosti korištenja interneta, tehnologije i sadržaja, te adekvatno razumijevanje i korištenje informacija. Ovaj drugi aspekt (društveno-obrazovni) značajno je kompleksniji i s dubljim posljedicama, što je povezano s obrazovanjem, interesom pojedinca, društveno-političkim razvojem, stanjem ljudskih prava i drugo. Može se posmatrati na nivou pojedinca, regije, države, pa i kontinenta. Države nastoje digitalni jaz smanjiti većom tehničkom dostupnošću interneta, tj. potrebne infrastrukture na područjima gdje usluga nije komercijalno isplativa. Ovim se donekle odgovara na izazov tehnološkog aspekta digitalne nejednakosti, ali društveno-obrazovni je značajno teže prevazići. U ovom pogledu Strategija prepoznaje da je jedan od ključnih aspekata systemska integracija i razvoj MIP-a. Digitalni pristup informacijama i sadržajima u javnom domenu ne smatra se tek pretpostavkom slobode govora, već i važnim alatom borbe protiv siromaštva i društvenog isključivanja. U tome se i javne biblioteke smatraju institucijama nosiocima demokratske odgovornosti, jer po svojoj izvornoj ulozi osiguravaju univerzalan (jednak, ravnopravan i nediskriminirajući) pristup informacijama i znanju (Vajzović et al. 2021, 122-124). Strategija prepoznaje pravo pristupa internetu kao neotuđivo ljudsko pravo, a MIP kao osnovu za život dostojan čovjeka.

MJERA 7.1. Učiniti pristup internetu dostupnim i slobodnim svim građanima Kantona Sarajevo

NADLEŽNOST: Vlada Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Vlada Kantona Sarajevo

POKAZATELJI PROVEDBE: Broj poticajnih mjera za provođenje programa. Broj građana uključen u poticajne mjere.

MJERA 7.2. Osnaživati lokalne zajednice za prevazilaženje digitalnog jaza zajedničkim dobrima

NADLEŽNOST: Vlada Kantona Sarajevo

PROVEDBA: Vlada Kantona Sarajevo, jedinice lokalne samouprave, organizacije civilnog društva

POKAZATELJI PROVEDBE: Broj poticajnih mjera za provođenje programa. Broj građana uključen u poticajne mjere.

PRILOZI

PRILOG 1: Analiza stanja u Kantonu Sarajevo¹⁰

Nastava u KS-u organizira se u redovnim osnovnim javnim (78 osnovnih škola čiji je osnivač Kanton Sarajevo) i privatnim školama, školama za specijalni odgoj i obrazovanje i paralelnim školama – muzičkim i baletskim. Broj privatnih osnovnih škola mijenjao se od 2004. godine, tako da ih trenutno, prema podacima Vlade KS, ima 15. Privatne škole realiziraju nastavni proces prema nastavnim planovima i programima u KS-a, uz 30 posto sadržaja koje škola sama odredi.

Nastavu u osnovnim školama KS-a izvode učitelji i nastavnici, učitelji od prvog do četvrtog, odnosno do petog razreda, a nastavnici od petog do devetog. Neke predmete (vjeronauku i strani jezik) podučavaju nastavnici predmetne nastave već od prvog razreda. Zakon o osnovnom obrazovanju omogućio je da učitelji rade od prvog do petog razreda, ali da li će izvoditi nastavu i u petom razredu odlučuju direktori škola. Kvalitet osnovnog školstva i obrazovnog sistema u cjelini prvenstveno ovisi o kvalitetu nastavnog kadra. Jedno obimno višegodišnje istraživanje pokazalo je da su se rezultati uspješnosti učenika kojima su zaredom dodjeljivani efikasni nastavnici, u poređenju s učenicima kojima su tri puta zaredom dodjeljivani neefikasni nastavnici, razlikovali za 49 posto. I druga slična istraživanja provedena u zemljama čiji učenici postižu najbolje rezultate na međunarodnim takmičenjima pokazala su slična zaostajanja učenika u školskom postignuću ako su imali loše nastavnike ili značajan napredak ako su imali kvalitetne nastavnike. U BiH a ni u KS-u dosada nisu provedena slična istraživanja mada je poznato da trenutno vlada velika raznolikost u nivou obrazovanja nastavnika (dvogodišnja viša škola, trogodišnje, četverogodišnje i petogodišnje univerzitetsko obrazovanje), pa samim tim i u kvalitetu nastavničkog rada.

Formalno obrazovanje nastavnika i učitelja koji se zapošljavaju u KS-u odvija se na osam javnih univerziteta u BiH, ali i na privatnim univerzitetima. Nastavnici/učitelji u školama KS-a imaju različite nivoe obrazovanja, počevši od srednje stručne spreme do doktorata, što govori o nepoštivanju zakonskih propisa i drugih akata koji određuju nivo obrazovanja potreban za učiteljsko/nastavničko zanimanje. Dominiraju nastavnici s VSS – predbolonjskim studijem, zatim sa VŠS, a što se tiče bolonjskog studija najviše ima nastavnika s BA četverogodišnjim studijem – 240 ECTS, te s BA trogodišnjim studijem – 180 ECTS. Prema evropskim intencijama trebalo bi da svaki nastavnik ima MA diplomu sa 300 ECTS, ili najmanje 240 ECTS s dobrom pedagoškom pripremljenošću za rad u nastavi (najmanje 60 ECTS). Pored toga, obrazovanje učitelja i nastavnika nije ujednačeno. Nastavnici razredne nastave školuju se na pedagoškim fakultetima po sistemu 4+1, dok se nastavnici predmetne nastave školuju na pripadajućim fakultetima koji imaju različit sistem edukacije nastavnika. Naprimjer, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu zadržao je model obrazovanja nastavnika koji podrazumijeva da se student na prvoj godini opredjeljuje za nastavnički smjer, dok Filozofski fakultet usmjerava studente tek na nivou drugog ciklusa studiranja. Inicijalno obrazovanje nastavnika još uvijek je primarno usmjereno na stjecanje teoretskih znanja. U sadržajima nastavnih programa na nastavničkim fakultetima prevladava nastavni sadržaj, dok se pedagoško-psihološke metode, kao i didaktičko-metodički sadržaji izučavaju u nedovoljnoj mjeri. Dio

¹⁰ Veći dio analize preuzet iz Nacrta strategije razvoja obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo za period 2018–2022. godina. Dostupno na: https://skupstina.ks.gov.ba/sites/skupstina.ks.gov.ba/files/nacrt_strategije_obrazovanje.pdf

programa koji se odnosi na nastavne sadržaje visoko je specijaliziran, dok se pedagoško-psihološki sadržaji izučavaju vrlo uopćeno i bez praktične primjenjivosti. Međutim, najveći problem predstavlja činjenica da se već godinama na nastavničke fakultete i usmjerenja ne upisuju najbolji srednjoškolci, nego češće prosječni i ispodprosječni (po ocjenama u srednjoj školi), što se odražava i na sam kvalitet nastavnog rada i postignuća učenika. Dio razloga nalazi se u niskom vrednovanju nastavničke profesije i relativno niskim i neredovnim primanjima.

Profesionalni razvoj nastavnika je cjeloživotni proces koji se odvija u više faza – tokom inicijalnog obrazovanja, pripravničkog staža, te praksom i kontinuiranim stručnim usavršavanjem. Nastavnici u savremenom dobu treba da budu osposobljeni da mogu odgovoriti narastajućim izazovima društva znanja, da aktivno učestvuju u tom društvu, pripremaju one koje podučavaju za cjeloživotno učenje i neprekidno preispituju i promišljaju o procesu učenja i nastave. Zbog stalnih promjena u socijalnoj, ekonomskoj i tehnološkoj okolini nastavnici se moraju prilagođavati tim promjenama i stalno jačati i proširivati različitost svojih kompetencija. Duži niz godina obuka nastavnika i njihovo dodatno usavršavanje u KS-u izvodi se prema Pravilniku o individualnom stručnom usavršavanju, koji traži da nastavnik održi jednom u dvije godine ogledni sat, na nivou škole, te da održi stručno predavanje na aktivu. Također su bili obavezni da se usavršavaju putem seminara u organizaciji Prosvjetno-pedagoškog zavoda (PPZ)¹¹ Kantona Sarajevo, a od 2021. godine tu ulogu preuzima JU Institut za razvoj preduniverzitetskog obrazovanja Kantona Sarajevo. Te obuke u organizaciji PPZ-a često su bile neusklađene sa stvarnim potrebama nastavnika jer im ne prethodi nikakvo istraživanje i utvrđivanje potreba. Seminare, koji su realizirani dva puta godišnje, vodili su uglavnom *ex cathedra* predavači, a nastavnici su ih pohađali uglavnom zbog potvrde o učešću koju traži škola.

Prema postojećem Pravilniku o stručnom usavršavanju odgajatelja, nastavnika i profesora, škole su dužne planirati i organizirati stručno usavršavanje za sve nastavnike te pratiti i evidentirati njihovu realizaciju. Isto tako, za obavezno stručno usavršavanje predviđena su dva sata u sklopu 40-satne radne sedmice. Sistem stručnog usavršavanja koji dominira u praksi u najvećoj mjeri podrazumijeva jednokratne, izolirane obuke za stjecanje određenih znanja i vještina, nasuprot kreiranju okvira za kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika. Pored toga, određen broj nastavnika uključen je u različite oblike stručnog razvoja koji su organizirani i finansirani od domaćih i stranih nevladinih organizacija. Ovaj vid obuke zahtijeva sistemsko uređenje te evaluaciju njihovog rada.

Sredstava za programe koji podrazumijevaju dugotrajnu, kontinuiranu i/ili modularnu obuku, praćenu primjenom u praksi i davanjem povratne informacije nastavnicima, najčešće nema, ili su povremeno osigurana od međunarodnih donatora. PPZ KS-a je evidentirao broj i strukturu nastavnika koji su prošli određene programe obuke, ali samo za obuke koje su sami realizirali. Ova dokumentacija uglavnom se vodi u školama, ili je vode sami nastavnici. To onemogućava uvid u stvarno stanje jer ne postoji baza podataka o broju nastavnika koji su dosad prošli određene programe obuke ili, što je još važnije, koji broj nastavnika nije imao priliku da se stručno usavršavaju van svoje odgojno-obrazovne ustanove. Saradnja između PPZ-a i visokoškolskih ustanova koje obrazuju buduće nastavnike nedovoljno je bila efikasna, a primjeri ove saradnje uglavnom se odnose na povremeni angažman stručnjaka s fakulteta u realizaciji programa stručnog usavršavanja. Ni obrazovne institucije ne temelje planiranje stručnog usavršavanja na rezultatima vezanim za postignuća učenika i stvarnih potreba prakse u odnosu na postavljene reformske ciljeve. Rezultat

¹¹ Prosvjetno-pedagoški zavod je prestao sa radom donošenjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija Kantona Sarajevo ("Službene novine Kantona Sarajevo", broj 14/21), te je osnovan JU Institut za razvoj preduniverzitetskog obrazovanja Kantona Sarajevo.

toga je da nastavnici stručno usavršavanje vide kao formalnost, a ne kao pomoć u rješavanju svakodnevnih problema u učionici, jer ne postoji jasna veza između nastavne prakse, postignutih rezultata i programa.

U KS-u rad nastavnika vrednuje se prema Pravilniku o ocjenjivanju, napredovanju i stjecanju stručnih zvanja odgajatelja, profesora/nastavnika i stručnih saradnika i obavlja se jedanput u dvije godine, a ocjenjuje se sedam oblasti (realizacija NPP-a, ocjena stručnog savjetnika, realizacija odgojno-obrazovnih zadataka u okviru kulturne i javne djelatnosti, odgovornost u radu i disciplina, pravovremenost i uspješnost planiranja i programiranja rada, pravovremenost i urednost u vođenju pedagoške dokumentacije, odnos i ponašanje prema djeci i učenicima u skladu s Konvencijom o pravima djeteta i saradnji s njihovim roditeljima). Međutim, izostavljeni su važni elementi rada nastavnika: inkluzivni pristup, komunikacija, koja je osnova nastavničkog rada, kao i način ocjenjivanja i vrednovanja učeničkih postignuća, i što je najvažnije – rezultati podučavanja učenika. Pravilnik je nedovoljno precizan, bez jasnih indikatora. Međutim, provođenje odredbi Pravilnika u praksi je poseban problem. Nakon ocjenjivanja u školama često nastaje poremećaj međuljudskih odnosa i nedovoljno dobra radna atmosfera. Ocjenjivanje nastavnika provodi komisija sastavljena od direktora, pedagoga i kolega koji uglavnom, prema principu nezamjeranja, vrednuju rad nastavnika. Nedostaje samorefleksija i samovrednovanje, kao i procjena roditelja/učenika kako bi to vrednovanje bilo potpunije. Ocjenjivanje nastavnika bi se lakše provodilo kada bi postojali standardi za nastavničku profesiju. Poseban problem predstavlja nedostatak standarda za nastavničku profesiju kojima bi se jasno definirala i ujednačila očekivanja od nastavnika te kompetencije potrebne za realizaciju kvalitetne nastavne prakse. Izrada profesionalnih standarda, posebno standarda zanimanja, unaprijedila bi sistem za osiguranje kvaliteta i omogućila nastavnicima da vrše samoprocjenu i postavljaju ciljeve za daljnje unapređenje i stručno usavršavanje. Standard zanimanja mogao bi poslužiti i kao referentni okvir za vanjsku procjenu kvaliteta rada nastavnika, što bi doprinijelo boljoj analizi stanja i potreba te identifikaciji prioriteta u oblasti stručnog usavršavanja.

Neupitno je da nastavnik čini ključ svake promjene u obrazovanju. On/ona je nosilac najvažnijeg procesa u školi – nastavnog procesa, i zato je važno reformu obrazovanja usmjeriti na nastavnika, od inicijalnog obrazovanja, preko polaganja stručnih ispita, do profesionalnog razvoja, vrednovanja i plaćanja nastavničkog rada. Veliki broj istraživanja vezanih za broj učenika po nastavniku nije pokazao značajniju pozitivnu korelaciju između broja učenika na jednog nastavnika/predavača i rezultata obrazovanja. Čak i ona istraživanja koja su uspjela ustanoviti pozitivnu korelaciju između veličine razreda i rezultata učenja ukazuju na to da bi smanjenje broja učenika sa 23 na 15 poboljšalo rezultate tek za osam posto. Međunarodna poređenja veličine razreda i ostvarenih rezultata na testovima, gdje postoje velike razlike u veličini razreda i odsustvo značajnijih razlika u rezultatima na testovima, ne idu u prilog obrazovnim politikama koje se fokusiraju samo na smanjenje veličine razreda. Neka istraživanja pokazala su da će ulaganje u kvalitet nastavnog osoblja dati iste ili bolje rezultate uz značajno manje investicije i troškove nego insistiranje na smanjenju razreda. Za razliku od niza drugih razvijenih zemalja, u BiH na nastavničke fakultete se ne upisuju srednjoškolci s najboljim rezultatima, nastavnici ne spadaju u grupu dobro plaćenih profesija, a njihov društveni ugled je na niskoj ljestvici. Ovakvo stanje bi se relativno brzo moglo poboljšati ako bi obrazovni sistem privukao najbolje kandidate za nastavničku profesiju i ako bi se mogla provesti rigorozna selekcija kandidata. Bitan faktor koji utječe na društveni ugled je svakako i mogućnost kontinuiranog profesionalnog usavršavanja i solidno nagrađivanje.

Tabela 1. Dionici u Kantonu Sarajevo

		Broj ustanova	Broj učenika	Broj zaposlenih
Predškolske	Javne inst.	42	cca 3.000	cca 450
	Privatne inst.	33	cca 2.500	cca 420
Osnovnoškolske	Javne inst.	71	36.543	3.533
	Privatne inst.	7	1.174	211
Srednjoškolske	Javne inst.	36	13.950	1.992
	Privatne inst.	8	553	190

Srednjoškolski odgoj i obrazovanje u KS-u ostvaruje se u skladu s ciljevima koji su određeni Zakonom o srednjem obrazovanju te važećim podzakonskim aktima kojima se ova djelatnost preciznije definira, o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku analize ovog segmenta odgojno-obrazovne djelatnosti. U ostvarivanju srednjoškolskih odgojno-obrazovnih ciljeva na području KS-a djeluju sljedeće vrste škola: gimnazije; srednje škole za stručno obrazovanje i obuku, unutar kojih su registrirane kao: Srednja umjetnička škola, Srednja tehnička škola i Srednja stručna škola; Srednja vjerska škola, Srednja škola za učenike s posebnim obrazovnim potrebama. Ovome treba dodati desetak škola čiji osnivač nije KS, odnosno koje su privatnog ili nekog drugog vlasničkog tipa. Njihov broj je u kontinuiranom porastu. Na području KS-a registrirane su ukupno 44 srednje škole, od kojih je 36 u javnom (državnom) te osam u privatnom sektoru.

Brojna istraživanja pokazala su da faktor kvaliteta nastavnika ima daleko veći utjecaj na učenička postignuća u nastavnom procesu od omjera broja učenika i nastavnika, nivoa centralizacije obrazovnog sistema, finansijskog ulaganja i sl. Stoga se u svim zemljama s kvalitetnim odgojno-obrazovnim sistemom poklanja velika pažnja odabiru kandidata za nastavnička zvanja (kod upisa na nastavničke fakultete u nekim zemljama to doseže čak 30 posto najuspješnijih srednjoškolaca), dok je u zemljama gdje učenici ostvaruju ispodprosječna postignuća situacija posve suprotna (budući nastavnici regrutiraju se iz reda najmanje uspješnih srednjoškolaca, čak do 30 posto u ukupnom broju). Otuda je selekcija budućeg nastavnog osoblja bitan faktor za razvijanje kvalitetnog odgoja i obrazovanja. Postavlja se pitanje kako privući najkvalitetnije srednjoškolce da upisuju nastavničke fakultete. U nekim zemljama to se postiže putem marketinški pažljivo osmišljenih kampanja (Engleska), u drugima putem dodjele stipendija onim kandidatima koji prođu odgovarajuću selekciju (Singapur), nuđenjem garancije radnog mjesta nakon završenog fakulteta (SAD), relativno visokim početnim plaćama (Južna Koreja, Njemačka) i sl. Otuda u razvijenim društvima nastavnička profesija uživa visok društveni status, što također po sebi privlači najuspješnije srednjoškolce da upisuju takve studijske programe. U nerazvijenim društvima, u koja spada i bosanskohercegovačko, situacija je posve obrnuta. Tamo nastavnička zvanja kod najuspješnijih srednjoškolaca spadaju u red manje poželjnih životnih zanimanja. U KS-u društveni status srednjoškolskih nastavnika je relativno nizak, što rezultira i relativno niskim interesom srednjoškolaca, naročito onih najboljih, za upis na nastavničke fakultete. Nerijetko se i ne upiše konkursom traženi broj kandidata, za razliku od nekih drugih (nenastavničkih) fakulteta, gdje se prijavi daleko veći broj kandidata od onog konkursom utvrđenog, uključujući i one najuspješnije srednjoškolce. Za razliku od prakse u nekim drugim zemljama, u KS-u ne postoji sistemsko opredjeljenje da se putem stipendiranja najuspješnijih

srednjoškolaca oni stimuliraju za upis na nastavničke fakultete. Ovo je isto kao u osnovnom obrazovanju, čak su korišteni i isti podaci i literatura.

Od ukupno više od 2.000 nastavnika, koliko ih predaje u srednjim školama u KS-u, većina je stekla diplome na javnim univerzitetima, s tim što je u porastu udio nastavnika s diplomama s privatnih univerziteta. Također, značajan je i broj nastavnika koji su završili nenastavničke studijske programe, nakon čega su doškolorani iz oblasti pedagoško-psihološke i didaktičko-metodičke grupe predmeta. U zakonskim i podzakonskim aktima u KS-u još nije jasno specificiran obim obrazovanja koji nastavnik mora posjedovati iz oblasti pedagoško-psihološke i didaktičko-metodičke grupe predmeta. Zbog toga se u velikom broju slučajeva doedukacija iz tih oblasti odvija prema programima koji su čak manji od 30 nastavnih kontakt-sati. Kad je riječ o uslovima koji se moraju steći da bi se moglo baviti nastavnom djelatnošću u srednjim školama KS-a, situacija je sljedeća: 1) U gimnazijama nastavu mogu izvoditi nastavnici sa završenim najmanje drugim ciklusom odgovarajućeg studija visokog obrazovanja, tj. s akademskom titulom i stručnim zvanjem magistra struke za određenu oblast. 2) U srednjim stručnim školama nastavu mogu izvoditi nastavnici sa završenim prvim ciklusom odgovarajućeg studija u trajanju od najmanje tri odnosno četiri studijske godine, sa stručnim zvanjem Bakalaureat/Bachelor za određenu oblast, odnosno završenim drugim ciklusom i zvanjem magistra struke za određenu oblast. 3) U srednjim tehničkim i srodnim, umjetničkim školama nastavu mogu izvoditi nastavnici sa završenim prvim ciklusom odgovarajućeg studija u trajanju od četiri studijske godine, sa stručnim zvanjem Bakalaureat/Bachelor za određenu oblast, odnosno završenim drugim ciklusom i zvanjem magistra struke za određenu oblast.

Treba istaći da u BiH, pa i u KS-u, nema usvojenih standarda zanimanja nastavnika, niti zvanično usvojenih modela razvoja nastavničkih kompetencija, što je ustanovljeno i u nekim drugim istraživanjima. Zbog toga postoje značajne varijacije u strukturama nastavničkih studijskih programa, posebno u pogledu nivoa razvijanja pedagoških kompetencija. Osim toga, analizom nastavnih planova i programa po kojima se odvija inicijalno obrazovanje nastavnika u KS-u utvrđeno je da se nedovoljno uvažava poznavanje stranih jezika i informacijskih tehnologija te razvijanje vještina potrebnih za kvalitetno vrednovanje učenika, kao i za implementiranje nastave za učenike s posebnim potrebama. Na značajnom broju nastavničkih studijskih programa nastavna praksa se organizira u samo jednom semestru sa svega desetak nastavnih sati. U poređenju s regionom, gdje se u pojedinim državama zakonom precizno specificiraju uslovi pod kojima kandidati sa završenim nenastavničkim studijskim programom mogu uključivati u nastavni proces (npr. u Hrvatskoj kandidat mora imati minimalno 60 ECTS bodova iz pedagoško-psihološke i didaktičko-metodičke grupe predmeta, u Srbiji minimalno 36 ECTS bodova itd., što oni mogu stjecati kroz programe kontinuiranog odnosno cjeloživotnog učenja), u KS-u još nisu usvojeni nastavnički standardi kojim bi se i to pitanje uredilo na konzistentan način, kao što je i prethodno istaknuto. Također je u većem broju država na nacionalnom nivou usvojen model razvoja nastavničkih kompetencija koji čini polaznu osnovu za planiranje profesionalnog razvoja nastavnika. Pritom se ističe značaj uključivanja u kurikulum i predmeta koji se odnose na ocjenjivanje, inkluziju i korištenje informacijskih tehnologija te predmeta koji podstiču aktivnost samorefleksije.

Od posebnog značaja za profesionalni razvoj nastavnika je period pripravnštva. U tom periodu nastavnik uz podršku mentora i saradnju s kolegama iz struke aktivno radi na izgradnji svog profesionalnog identiteta, što je popraćeno intenzivnim aktivnostima autorefleksije. Iskustva stečena u periodu pripravnštva mogu značajno utjecati na način rada nastavnika u nastavku karijere, te je zbog toga izuzetno važno da podrška nastavniku u periodu pripravnštva bude što kvalitetnija. U KS-

u se nastavniku pripravniku u periodu koji prethodi stručnom ispitu (prva godina rada u školi) dodjeljuje mentor. Međutim, za razliku od situacije u razvijenim obrazovnim sistemima, u KS-u saradnja između nastavnika pripravnika s jedne te nastavnika mentora i kolega iz struke s druge strane nije sistematično osmišljena i regulirana. Situaciju otežava i činjenica da za veliki broj predmeta trenutno ne postoji savjetnik, uslijed otežanog funkcioniranja PPZ-a KS-a u prethodnom periodu, što, je onda, onemogućavalo stručno praćenje i ocjenjivanje rada nastavnika, a samim time i njihovo napredovanje u struci. Takvo stanje dovodi i do nedovoljnog promoviranja izvrsnosti u nastavničkoj struci i poteškoća u reljabilnom imenovanju nastavnika mentora.

Kada je riječ o polaganju stručnog ispita u KS-u, treba naglasiti da oni uključuju pisanje pripreme za čas, održavanje časa, te usmeni odgovor na pitanja iz metodike nastave i pitanja koja se odnose na pravnu regulativu iz oblasti obrazovanja. U nizu drugih zemalja, uključujući i neposredno okruženje (npr. Hrvatska), taj ispit je daleko zahtjevniji. S druge strane, broj sati usavršavanja, propisan od Ministarstva, iznosi 12 sati za dvije školske godine, što je jako malo u poređenju sa svjetskim trendovima (npr. Hrvatska – 20 sati godišnje, SAD – 24 sata godišnje, Singapur – 100 sati godišnje itd.). Dodatno usavršavanje je posebno važno za rad s učenicima s posebnim potrebama, te u korištenju modernih tehnologija, a mjereno je i zadovoljstvo nastavnika efektima usavršavanja. U KS-u ne postoji sistematsko praćenje efekata stručnih usavršavanja, niti postoje empirijske studije koje bi nam dale uvid u spomenute efekte. U KS-u nastavno opterećenje je blizu OECD prosjeka koji iznosi 700 sati godišnje. Kada je riječ o specifičnosti srednjeg stručnog obrazovanja, poseban izazov predstavlja činjenica da nastavnici praktične nastave u preduzećima često imaju potrebne stručne kompetencije, ali ne i formalni nivo obrazovanja potreban za obnašanje nastavničkog poziva. U nekim zemljama (npr. Republika Srbija) ovaj problem se nastoji prevazići donošenjem zakona o zanatstvu, formiranjem zanatskih komora i uvođenjem majstorskog obrazovanja koje uključuje i stjecanje pedagoških kompetencija. Bitno je istaknuti da prilikom stručnog usavršavanja nastavnika koji predaju stručne predmete u školama obavezno treba izbalansirano uključivati kako pedagoške tako i stručne teme. Zbog brzog razvoja tehnologija uključivanje odgovarajućih stručnih tema u programe usavršavanja je od ključnog značaja za povećanje kvaliteta nastavnog osoblja. Prilikom koncipiranja programa stručnih usavršavanja obavezno treba uzimati u obzir i iskazane potrebe i interese samih nastavnika.

Općepoznato je da se naučnoistraživačka djelatnost najvećim dijelom odvija na univerzitetima, odnosno fakultetima, kao i u istraživačkim institutima i istraživačkim centrima. Zapravo, univerzitetska nastavna djelatnost je dvostruka, edukacijska i naučnoistraživačka, kako je to definirano i u Frascattijevom priručniku još osamdesetih godina prošlog stoljeća. To je logično jer univerzitetski nastavnik mora permanentno završavati svoju znanstvenu/intelektualnu „kondiciju“ ako želi da bude kvalitetan odnosno uspješan edukator. Drugim riječima, on mora biti posvećen ne samo educiranju nego i naučnom istraživanju. U tom smislu, njegova referentnost se ogleda u objavljenim radovima, i to u referentnim naučnim časopisima, u izlaganjima na naučnim konferencijama i simpozijima, u novim patentima i sl. Njegov naučnoistraživački angažman mora biti finansijski, tj. budžetski podržan. Otuda su nužni namjenski fondovi za naučnoistraživačku djelatnost univerzitetskih nastavnika. Oni trebaju kandidirati određene naučnoistraživačke projekte čijom realizaciju će stjecati odgovarajuće certificiranje da se mogu time baviti u skladu s bolonjskim principima.

Poznato je također da su naučnoistraživačke institucije proizvođači novih znanja, dok su visokoobrazovne ustanove najvažniji distributeri tih znanja. Stoga je logično što je i u ovom

strateškom dokumentu segment razvoja visokog obrazovanja i nauke osmišljen na način njihove međusobne prožetosti, odnosno oslonjenosti jednog na drugo. To ne znači da među njima ne postoje i određene specifičnosti koje se, kao takve, moraju respektirati. Visokoobrazovna djelatnost odvija se na univerzitetima, odnosno fakultetima i akademijama. S druge strane, istraživačka djelatnost se, generalno govoreći, dijeli na naučnoistraživačku i istraživačko-razvojnu. Budući da naučnoistraživačka djelatnost spada u ono što je općeinteresnog-karaktera, a što se realizira kroz naučnoistraživačke projekte vezane za fundamentalna istraživanja, nužna je budžetska podrška u osposobljavanju kadrova za naučnoistraživačku djelatnost, u ovom slučaju za visokoobrazovnu aktivnost u KS-u, dok se, u vezi s tim, na nivou cijelog društva, podrazumijevaju svi budžetski nivoi (država, entiteti, Brčko distrikt). Uz apostrofirano, nužna je finansijska podrška privrednog sektora za istraživačko-razvojne projekte. To treba da rezultira povećanjem broja objavljenih radova u referentnim naučnim časopisima, kao i referata izloženih na prestižnim naučnim skupovima, a što je od velikog značaja ne samo za univerzitetske nastavnike nego i za postizanje kredibilitnosti univerziteta i fakulteta na kojima su oni angažirani. Preko toga se, onda, osiguravaju pretpostavke za priznavanje diploma na širem planu.

Budžetsko poticanje projekata vezanih za međunarodnu naučnu saradnju također je nužno ako se želi aktivno sudjelovati ne samo u kreiranju zajedničkog akademskog prostora u okruženju, nego i u kreiranju korespondentnog društvenog razvoja koji se temelji na znanju i novim tehnologijama. Što se tiče istraživačko-razvojne djelatnosti, kojom bi se primarno trebali baviti istraživački instituti i istraživački centri registrirani za takve djelatnosti, i to uglavnom u preduzećima, ona bi trebala rezultirati novim proizvodima i uslugama odnosno tehnologijama, a što bi, kao takvo, bilo konkurentno i prihvaćeno na međunarodnom planu. Takve projekte bi primarno trebala finansirati preduzeća, dok bi iz državnih budžeta dobijali odgovarajuće poticaje, kako je to definirano i u strateškom dokumentu naučno-tehnološkog razvoja BiH, koji je, u saradnji s UNESCO-om, sačinila Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Strategija naučno-tehničkog razvoja BiH, ANUBiH, Sarajevo, 2006).

Visoko obrazovanje u Bosni i Hercegovini regulirano je Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, 59/07, 59/09), dok je Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo (Zakon o visokom obrazovanju je objavljen u "Službenim novinama Kantona Sarajevo", broj 33/17.; Zakon o izmjenama Zakona o visokom obrazovanju je objavljen u "Službenim novinama Kantona Sarajevo", broj 35/20.; Zakon o izmjeni i dopunama Zakona o visokom obrazovanju je objavljen u "Službenim novinama Kantona Sarajevo", broj 40/20.; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju je objavljen u "Službenim novinama Kantona Sarajevo", broj 39/21.) usklađen s Okvirnim zakonom.

Na osnovu Okvirnog zakona o visokom obrazovanju izvršeno je usklađivanje Zakona o visokom obrazovanju u RS-u, deset kantona u FBiH i BDBiH, čime je Bosna i Hercegovina u potpunosti prešla na bolonjski sistem obrazovanja. Pored bolonjskih reformi, obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini u procesu tranzicije prolazi i kroz zahtjevan proces prilagođavanja obrazovanja tržišnim principima.

U skladu s važećom zakonskom regulativom visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini su univerziteti i visoke škole. Visoko obrazovanje organizira se u tri ciklusa:

- prvi ciklus vodi do akademskog zvanja završenog dodiplomskog studija [the degree of Bachelor] ili ekvivalenta, stečenog nakon najmanje tri i najviše četiri godine redovnog studija nakon stjecanja svjedočanstva o završenoj srednjoj školi koji se vrednuje s najmanje 180 odnosno 240 ECTS bodova,

- drugi ciklus vodi do akademskog zvanja master ili ekvivalenta, stečenog nakon završenog dodiplomskog studija, traje jednu ili dvije godine, a vrednuje se sa 60 odnosno 120 ECTS bodova, i to tako da u zbiru s prvim ciklusom nosi 300 ECTS bodova, i

- treći ciklus vodi do akademskog zvanja doktora nauka ili ekvivalenta, traje tri godine i vrednuje se sa 180 ECTS bodova.

Organizacija visokog obrazovanja temeljena je na principima i idejama Bolonjskog procesa koji je u Europi pokrenut 1999. godine potpisivanjem Bolonjske deklaracije. Pristupanjem Bolonjskom procesu (u Berlinu, 19. septembra 2003. godine) Bosna i Hercegovina se obavezala da će, poput ostalih država članica, raditi na ispunjavanju sljedećih ciljeva Bolonjskog procesa:¹²

1. Prihvatanje sistema lako prepoznatljivih i usporedivih stepena, među ostalim uvođenjem dodatka diplomi (Diploma Supplement), kako bi se promoviralo zapošljavanje Europskih građana i međunarodna konkurentnost Euroskog sistema visokog obrazovanja.

2. Prihvatanje sistema zasnovanog na dva odnosno tri osnovna ciklusa.

3. Uvođenje bodovnog sistema, poput ECTS-a (Europski kreditni transfer i akumulacijski sistem), kao prikladnog sredstva kako za stjecanje i vrednovanje visokoobrazovnih kvalifikacija tako i za promoviranje razmjene studenata.

4. Promoviranje mobilnosti prevladavanjem zapreka slobodnom kretanju, koje ima za cilj studentima dati priliku za učenje, omogućiti im pristup studiju i relevantnim službama, nastavnicima, istraživačima i administrativnom osoblju, te priznati i valorizirati vrijeme koje su proveli u Europi istražujući, predajući ili učeći, bez prejudiciranja njihovih statutarnih prava.

5. Promoviranje Europske saradnje u osiguranju kvaliteta u cilju unapređivanja kvaliteta kvalifikacija i razvijanja usporedivih kriterija i metodologija.

6. Promoviranje potrebne Europske dimenzije u visokom obrazovanju, posebno u razvoju nastavnih programa, međuinstitucionalnoj saradnji, šemama mobilnosti i integriranim programima studija, u usavršavanju i istraživanju.

7. Cjeloživotno učenje.

8. Visokoobrazovne institucije i uključivanje studenata u proces reforme, te osiguravanje učešća studenata u upravljanju visokoškolskim ustanovama.

9. Promoviranje atraktivnosti Euroskog prostora visokog obrazovanja.

¹² Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke: Informacija o provedbi Bolonjskog procesa u Federaciji Bosne i Hercegovine:

[http://www.erisee.org/sites/default/files/Information%20on%20implementation%20of%20the%20Bologna%20proc
ess%202009.pdf](http://www.erisee.org/sites/default/files/Information%20on%20implementation%20of%20the%20Bologna%20process%202009.pdf). Napomena: Vijeće ministara BiH je krajem 2007. donijelo Odluku o usvajanju dokumenata potrebnih za daljnju implementaciju Bolonjskog procesa u BiH. Dokumenti uključuju: a) Okvir za visokoškolske kvalifikacije u BiH; b) Provođenje Okvira za kvalifikacije za visoko obrazovanje u BiH; c) Standardi i smjernice za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH; d) Preporuke za implementaciju osiguranja kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH; e) Državni akcijski plan za priznavanje kvalifikacija u BiH; f) Model Dodatka diplomi za BiH; i g) Priručnik za korisnike modela Dodatka diplomi za BiH.

10. Razvoj doktorskih studija i sinergije između Europskog prostora visokog obrazovanja (EHEA) i Europskog istraživačkog prostora (ERA).

Iako je Bosna i Hercegovina Bolonjsku deklaraciju potpisala 2003. godine, napredak u ovoj oblasti vidljiv je tek nakon usvajanja Okvirnog zakona o visokom obrazovanju 2007. godine. Ovim zakonom formirane su dvije nove državne institucije, i to Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta Bosne i Hercegovine i Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja.

Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine uspostavljena je Rektorska konferencija te su osnovani Centar za informiranje i priznavanje dokumenata u oblasti visokog obrazovanja (CIP) i Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta (HEA). Članovi Rektorske konferencija su rektori licenciranih i akreditiranih univerziteta u Bosni i Hercegovini s osnovnim ciljem utvrđivanja i zastupanja zajedničkih interesa univerziteta u Bosni i Hercegovini. Konferencija djeluje i kao savjetodavno tijelo za provođenje reformi visokog obrazovanja. Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja nadležan je za informiranje i poslove priznavanja u oblasti visokog obrazovanja u okviru Konvencije o priznavanju diploma u visokom obrazovanju (Lisabonska konvencija). Nadležnosti Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta agencije prije svega se odnose na akreditaciju visokoškolskih ustanova te kreiranja uputstava o formi i sadržaju diplome i dodatka diplome koje izdaju akreditirane visokoškolske ustanove. S ciljem daljnje integracije u Europski prostor visokog obrazovanja, osiguranja kvaliteta visokog obrazovanja i međunarodne priznatosti diploma inozemnih visokoškolskih ustanova rada potrebno je daljnje jačanje kapaciteta postojećih institucija. Ovo bi u konačnici i ubrzalo tranziciju između obrazovanja i tržišta rada.

Dokument „Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini s planom implementiranja, 2008–2015.“ (Službeni glasnik BiH, 63/08), usvojen od Vijeća ministara sredinom 2008. godine, sadrži glavne pravce razvoja obrazovanja za dati period. Navedeni dokument oslanjao se na postignuća u obrazovnoj reformi utemeljenoj na Srednjoročnoj razvojnoj strategiji Bosne i Hercegovine, dokumentima strateškog razvoja pojedinih područja obrazovanja te između ostalih i na Milenijskoj deklaraciji UN-a i ciljevima EU.¹³ Tokom perioda 2013–2015. godine u Bosni i Hercegovini je trajao Zajednički projekt Europske unije i Vijeća Europe pod nazivom „Strateški razvoj visokog obrazovanja i standarda kvalifikacija“ (finansiran iz IPA fondova). Jedan od njegovih temeljnih ciljeva bio je definiranje prioriteta za razvoj visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini nakon 2015. godine, odnosno godine u kojoj ističu „Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini s planom implementacije 2008–2015“, a koji su projicirali potpuno pristupanje Bosne i Hercegovine Europskom prostoru visokog obrazovanja.¹⁴

Usvojeni dokument sadrži sveobuhvatno pojašnjenje definiranih područja gdje su potrebna unapređenja s planom aktivnosti i institucijama zaduženim za njihovu implementaciju. Također, Reformska agenda za period 2015–2018. u dijelu koji se odnosi na tržište rada govori o potrebi za provođenjem reformi obrazovnog sistema u kratkom roku s ciljem boljeg povezivanja obrazovanja i

¹³ Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008–2015. godine: http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/93c849e5-2b36-4d2e-8cfb54b062eac6ff_Strate%C5%A1ki%20pravci%20razvoja%20obrazovanja%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini%20sa%20planom%20implementiranja,%202008.%E2%80%932015.pdf

¹⁴ Prioriteti za razvoj visokog obrazovanja u BiH za period 2016–2026: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/default.aspx?id=7566&langTag=bs-BA

tržišta rada. Ako se govori o entitetskom nivou, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je 2012. godine usvojilo „Strateške pravce razvoja visokog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine od 2012. do 2022. godine – Sinergija i partnerstvo“, koji se odnose na ciljeve definirane u Europskom prostoru visokog obrazovanja.¹⁵ Vlada RS-a odnosno resorno ministarstvo kreirala je Prijedlog strategije razvoja visokog obrazovanja za period 2016–2021. godine.¹⁶ U ovom strateškom dokumentu definirani su sljedeći ciljevi: poboljšanje organizacijske strukture i kvaliteta visokog obrazovanja, naučnoistraživačka orijentacija visokog obrazovanja i povezivanje visokog obrazovanja i tržišta rada, modernizacija obrazovanja te profesionalnog i kontinuiranog razvoja radnika u obrazovanju, internacionalizacija visokog obrazovanja i poboljšanje studentskog standarda.

Ključni nosilac procesa obrazovanja u Kantonu Sarajevo je akademska zajednica. Na području Kantona Sarajevo nju čine javne i privatne visokoškolske ustanove, i to jedan javni (Univerzitet u Sarajevu) i tri privatna univerziteta (Univerzitet Sarajevska škola za nauku i tehnologiju, Internacionalni univerzitet Sarajevo i Internacionalni Burch univerzitet). Sve navedene institucije akreditirane su od Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta BiH.

¹⁵ Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine 2012–2022. „Sinergija i partnerstvo“, http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/9fef4cd0-f57a-4b51-aaa0-aaeadd4da691_Strate%C5%A1ki%20pravci%20razvoja%20visokog%20obrazovanja.pdf

¹⁶ Strategija razvoja obrazovanja Republike Srpske za period 2016–2021: <http://www.atvbl.com/wpcontent/uploads/2016/03/Prijedlog-strategije-razvoja-obrazovanja-RS-2016-2021-1.pdf>

PRILOG 2: Otvorena učionica za digitalno doba

Strategija uzima u obzir i prilagođavanje nastavnog procesa tehnološkom napretku, najčešće se predstavlja kroz izazove korištenja IKT-a, odnosno novomedijskih, digitalnih alata za obrazovanje, e-platformi, softverskih rješenja itd. Kako se obrazovanje u 21. stoljeću još snažno oslanja na tradicionalne teorije o učenju (bihevioristička teorija – razumijevanje i pamćenje; kognitivistička teorija – analiziranje i primjenjivanje), svaki pomak prema osnaživanju kompetencija MIP-a zapravo traži i prati odnos prema načinima učenja i podučavanja koji prate teoriju umreženog društva. Konstruktivistička teorija (vrednovanje i stvaranje), koja se općenito smatra izuzetno pogodnom za digitalno učenje (Jandrić 2014), kao i relativno novija teorija pod nazivom konektivizam (povezanost odnosno umreženost procesa učenja u digitalnom okruženju) direktno drže da obrazovanje nije prijenos informacija i znanja, već uključuje njihovo stvaranje, razmišljanje i kritičku svijest, čime su direktno naglašeni argumenti za aktualizaciju MIP-a u učionicama.

Digitalne tehnologije, informacije i mediji u školskom kurikulumu nemaju svoje vlastito predmetno područje. Kako formalno obrazovanje u kontekstu rapidno mijenjajućeg informacijskog i medijskog pejzaža traži transformativne pristupe učenju, primjena novih pedagoških modela korištenja, pronalaženja, upravljanja, distribucije i evaluacije informacija predstavlja iznimno velik izazov za škole, obrazovne zajednice uopće. Informacijska i medijska pismenost, kao uslov cjeloživotne kompetencije, ne upućuje tek na korake stjecanja vještina upravljanja razumijevanjem medijskih sadržaja i korištenjem informacija, već procese izgradnje vrijednosti, stavova, vještina, znanja i kritičkog razumijevanja učenja kao puta transformacije od pasivnog do aktivnog građanstva. Drugim riječima, digitalna tehnološka paradigma današnjice tako pred nastavno-istraživačke zajednice postavlja izazov da u okruženju tzv. onlife postojanja budu aktivirane kolaborativne prakse kreiranja i dijeljenja znanja kroz iskustva učenja. Za generacije kojima je digitalni prostor prirodno okruženje, koje ne prave razliku između *online* i *offline* prostora, L. Floridi (2014) konstruirao termin *onlife*. Upravo interdisciplinarna grupa naučnika, koju je sazvala Europska komisija i koja je okupljena oko tzv. Onlife inicijative, u publikaciji pod nazivom *Onlife Manifesto* postavlja pitanje „Šta znači biti čovjek u eri hiperkonektivnosti?“, adresirajući posebno pitanje o „čuvarima kapija“ (engl. *gatekeepers*) i kreatorima politika da bi promislili aktualne nejasnoće između analognog i digitalnog. Inicijativa je ponudila četiri nivoa konceptualnih promjena u načinu prepoznavanja izazova u promišljanju društva: a) pomućenost distinkcije između realnog i virtualnog; b) pomućenost distinkcije između ljudi, mašina i prirode; c) obrat od informacijske oskudice ka informacijskoj prezasićenosti; i d) pomak sa suštine na interaktivnost (Floridi 2014).

Metapismenost¹⁷ je pedagoški model koji promovira razmišljanje i saradnju u digitalnom dobu pružajući opsežan okvir za efikasno učestvovanje u društvenim medijima i kolaborativnim *online* zajednicama. Koncept metapismenosti postavlja izazove tradicionalnim pristupima informacijskoj pismenosti, a nastao je iz potrebe da se unaprijede uočeni nedostaci definicije informacijske pismenosti koju je dala Američka biblioteka asocijacija (American Library Association).

U cilju efikasnog osnaživanja učenja u digitalnom okruženju Thomas P. Mackey i Trudi E. Jacobson nude koncept i pojam metapismenost kao dizajn inovativnog, saradničkog i otvorenog *online* okruženja učenja, utemeljen na ciljevima i ishodima učenja kao značajan potencijal za razvoj samostalne, globalne zajednice onih koji uče primjenom ovakvog objedinjenog i kolaborativnog okvira (Mackey i Jacobson 2019). Prema riječima idejnih tvoraca metapismenosti Mackey i Jacobson

¹⁷ Kako bi se proširila vidljivost i doseg modela metapismenosti, kao centralni izvor informacija stvorena je mrežna stranica Metaliteracy.org

(2011¹⁸; 2013; 2014; 2019), radi se o načinu preoblikovanja, odnosno modifikacije tradicionalnog pristupa informacijskoj pismenosti prepoznavanjem drugih, srodnih vrsta pismenosti, značaja novih tehnologija te poticanja na kritičko razmišljanje i saradnju u digitalnom dobu.

Bit ideje metapismenosti čini kontinuirana refleksija učenika na vlastiti proces razmišljanja i prakse učenja da bi se definirale efikasne strategije samostalnog stjecanja znanja, a upravo je to ono što pojedince priprema da budu informirani potrošači i odgovorni proizvođači informacija u različitim društvenim zajednicama, uključujući one koje su posredovane tehnologijom, ali ne ograničavajući se samo na njih (Mackey i Jacobson 2019). Riječ je o pristupu koji pomjera naglasak s jednostavnog pretraživanja i pronalaženja informacija ka njihovoj kolaborativnoj proizvodnji i dijeljenju.

Metapismeni učenici i građani/građanke, prema Mackeyju i Jacobson (2019), oni su koji kao informirani potrošači evaluiraju autentičnost informacija i pažljivo istražuju pristranost izvora dok reflektiraju svoje vlastite predrasude, razumijevaju vrijednost saradničkog rada u socijalnim okruženjima da bi postigli zajedničke ciljeve, konzistentno doprinose svojim zajednicama promišljenom participacijom, te preuzimaju aktivno vodstvo spram vlastitih strategija učenja, te su konačno, kao odgovorni građani/građanke posvećeni konstruktivnom djelovanju, kako lokalno tako i globalno.¹⁹

Metapismenost čine četiri domena:

- bihevioralna (aktivnosti koje učenici trebaju znati činiti po završetku uspješnih aktivnosti učenja, odnosno stečene vještine i kompetencije)
- kognitivna (znanja koja učenici trebaju usvojiti po završetku učenja, odnosno obuhvaća razumijevanje, organizaciju, primjenu i vrednovanje)
- afektivna (promjene u emocijama ili stavovima pri učenju) i
- metakognitivna (obuhvaća ono što učenici „misle o svom mišljenju“, odnosno obuhvaća reflektivno razumijevanje samog učenja).

Učenik se nalazi u centru domena koje dinamički obuhvataju međupovezan skup ciljeva i zadataka učenja koji vode do osnaživanja određenih uloga, a cilj im je priprema za aktivno djelovanje u informacijskom okruženju. Metapismen učenik je autor koji „pripovijeda“ u različitim formatima (tekst, slika, audiodokumenti i multimedija) koje je sposoban kritički koristiti, stvarati nove informacije, uključiti se u dijalog s drugima na smislen način, efikasno koristiti tehnologiju razumijevajući njene komunikacijske efekte, a također i tumačiti ideje iz jednog ključa ili platforme u drugi prilagođavajući sadržaj iz jednog medija u drugi.

Učenika se dakle osnažuje da dijeli znanje, što ga ujedno stavlja u ulogu nastavnika, poziciju da samostalni rad pretače u timski, te se uloge proizvođača, izdavača informacija i saradnika međusobno povezuju. U konačnici, prema Mackeyju i Jacobson (2019), metapismen učenik postaje informiran istraživač, sposoban da postavlja pitanja i izražava ideje u mnogim formatima, doprinoseći kako formalnim tako i neformalnim naučnim razgovorima. Revizijom ciljeva i ishoda učenja

¹⁸ U članku iz 2011. godine „Reframing Information Literacy as a Metaliteracy“ Thomas P. Mackey i Trudi E. Jacobson metapismenost definiraju kao sveobuhvatan i samoreferencijalni okvir koji integrira nove tehnologije i ujedinjuje više vrsta pismenosti. Ovo redefiniranje informacijske pismenosti proširuje opseg shvaćanja informacijskih kompetencija s posebnim naglaskom na proizvodnju i dijeljenje informacija u participativnim digitalnim okruženjima. Autori naglašavaju kako koncept metapismenosti pruža integriranu i sveobuhvatnu jezgru za digitalno informacijsko okruženje.

¹⁹ Ljudski mozak je neprestano pod utjecajem tzv. kognitivnih pristranosti koje utječu na naše razmišljanje, prosuđivanje i odluke. Tendencija pod nazivom „sklonost potvrđivanju“ (*confirmation bias*) opisuje fenomen prema kojem se osobe prilikom obrađivanja novih informacija fokusiraju na informacije koje potvrđuju već formirana mišljenja i stavove, dok informacije koje pobijaju već utvrđene stavove trivijaliziraju ili u potpunosti odbacuju.

metapismenosti, Mackey i Jacobson (2019) navode i naglašavaju nove izazove: a) razlikovanje mišljenja o nečemu i činjenica, što stoji u direktnoj vezi s tzv. svijetom postistine, a tiče se aktivne evaluacije sadržaja uz istovremenu evaluaciju vlastitih pristranosti (kognitivna pristranost, odnosno sklonost potvrđivanju, tj. traženje informacija koje potvrđuju vlastite predrasude); b) etično i odgovorno odnošenje u vezi s intelektualnim vlasništvom koje stoji u vezi s etikom proizvodnje i dijeljenja sadržaja (razlikovanje originalnog sadržaja od sadržaja promijenjene namjene, kao i etično korištenje otvoreno licenciranih sadržaja namijenjenih ponovnom korištenju, te njihovo ispravno atribuiranje); c) odgovorno i savjesno stvaranje i dijeljenje informacija u saradničkom, participatornom okruženju; i d) razvijanje strategija učenja usaglašenih s ciljevima cjeloživotnog obrazovanja, kako na ličnom tako i na profesionalnom planu, što omogućava otvorenost za novo znanje, prilagođavanje stalno mijenjajućim tehnologijama učenja i primjenu metapismenosti kroz kontinuiranu praksu.

Dizajn „vođenog istraživačkog učenja“ (Kuhlthau, Maniotes i Caspari 2015; 2018)²⁰ osmišljen je kao metoda uspostavljanja saradničke istraživačke zajednice učenika. Riječ je o inovativnom timskom pristupu istraživačkom procesu kojim se potiču i razvijaju pedagoške prakse autonomije učenja. Njegovu bit čini „proces traženja informacija“ (Information Search Process) kojim C. Kuhlthau (2004) opisuje misli, osjećanja i akcije učenika koje pri istraživanju informacijskih izvora konstruiraju njihovo znanje. Stavljajući akcent na „digitalno stanje“²¹ (Stalder 2018) s jedne strane te s druge izazov da se konstruktivističkom teorijom reformira pristup učenju (naglašavanjem značaja osnaživanja kompetencija za autonomno usmjeravanje istraživačkog procesa), ovaj pristup se direktno metodološki pozicionira kao model preoblikovanja načina na koji se u učionici mogu razvijati kompetencije informacijske pismenosti. Vođeno istraživačko učenje ima čvrstu teoretsku osnovu u konstruktivističkom pristupu učenju.

Vođeno istraživačko učenje, dakle, čini osam koraka ili faza:

1. OTVORI (poziv na istraživanje, stimuliranje radoznalosti, kreiranje „pozornice“ za učenje; ključna pretpostavka prvog koraka otvaranja je inicirati razgovor jednostavnim i inspirativnim uvodom)
2. URONI (ohrabrivanje učenika na otkrivanje interesantnih ideja na osnovu zajedničkog pozadinskog znanja; da bi se učenike dublje povezal sa sadržajem, nastavnici omogućavaju uranjanje kroz iskustvo čitanja, gledanja, posjeta, razgovora, eksperimenata itd. u cilju otkrivanja interesantnih ideja koje se žele dalje istražiti)
3. ISTRAŽI (učenici pregledaju različite izvore kako bi došli do smislenog istraživačkog pitanja; cilj je da učenici samostalno otkrivaju koje im se ideje čine lično zanimljivim)

²⁰ Carol C. Kuhlthau jedna je od vodećih svjetskih stručnjaka u području školskog bibliotekarstva, profesorica emerita bibliotečkih i informacijskih nauka na Univerzitetu Rutgers, New Jersey, u SAD-u. Poznata je po istraživanjima o procesu traženja informacija i modelu afektivnog, kognitivnog i fizičkog aspekta u traženju i korištenju informacija u šest stepena. Autorica je *Seeking meaning* (2004) i *Teaching the Library Research Process* (2004). Objavljivala je radove u najcjeljenijim časopisima i zbornicima iz područja informacijskih nauka. Dobitnica je brojnih priznanja, te je gostovala kao predavač u visokoobrazovnim ustanovama širom svijeta. Knjigu *Guided Inquiry* napisala je u saradnji s kćerkama, Leslie K. Maniotes je vrsni stručnjak za čitanje s doktoratom o konceptu *third space* u kojem je istražila načine motivacije za učenje, a Ann K. Caspari je muzejska pedagoginja s bogatim iskustvom u korištenju izvora učenja iz okruženja i učenja temeljenom na predmetima

²¹ Tri aspekta digitalnog stanja, prema Stalderu su, referencijalnost, komonalnost i algoritmičnost.

4. IDENTIFICIRAJ (formuliranje istraživačkog pitanja od interesa na osnovu razgovora o informacijskim izvorima)
5. PRIKUPI²² (otkrivanje, vrednovanje i korištenje pretraživanih informacija i bilježenje onoga što se otkrilo)
6. KREIRAJ²³ (razgovor o novim informacijama koje su dobijene iz istraživačkog procesa i dogovor o načinu prezentacije ideja za odabranu publiku)
7. DIJELI²⁴ (saradničko učenje dijeljenjem, odnosno pričanjem priče o onome što se istraživalo i u procesu naučilo; tzv. komunikacijska strategija)
8. OCIJENI (evaluacija postignuća u odnosu na postavljene ciljeve).

Praćenje učeničkog interesa i podrška formiranju njihovog samopouzdanja u istraživačkom procesu te asistiranje u korištenju odabranih izvora predstavlja vođenje kroz proces učenja, što je dijametralno različito od usputnih istraživačkih zadataka. Osnaživanjem vještina fokusiranja na istraživački zadatak prebacuje se težište s usmjerenosti na sadržaj tematskih jedinica nastave na razvoj vještina informacijske pismenosti kao kompetencije cjeloživotnog učenja. Informacijska kompetencija prvenstveno pretpostavlja jasno i duboko razumijevanje korištenja različitih vrsta (relevantnih) informacija. Lociranje, evaluacija i korištenje informacija upotrebom širokog spektra medija osnažuje učeničke strategije i vještine u istraživačkom procesu. Stvaranje poticajnog i dinamičnog okruženja za učenje učenike uključuje u procese određivanja značaja i značenja istraživačkog procesa, čime se sadržaji kurikuluma povezuju s njihovim svijetom i dublje razumijeva tema o kojoj se uči. Vodeći se iskustvom istraživanja „procesa pretraživanja informacija“ (Information Search Process – ISP) i koncepta „trećeg prostora“ (Third Space), metodologija „vođenog istraživačkog učenja“ naglašava značaj lične relevantnosti subjekata učenja i konstruiranja novog razumijevanja u saradničkom procesu pronalaženja i korištenja informacija iz višestrukih izvora: „nije riječ o prostom odgovaranju na pitanja i davanju ispravnih odgovora; ona uključuje, motivira, potiče učenike da povežu svoj svijet s kurikulumom. Ova metodologija nije sama sebi svrha, već je utemeljena na sadržajima iz nastavnog plana i programa te učenike potiče da propituju, istražuju i stvaraju nove ideje. Unaprijeđena je socijalnom interakcijom u istraživačkoj zajednici u kojoj svaki učenik uči jedan od drugoga. Ovakav način učenja priprema učenike da samostalno razmišljaju, donose promišljene odluke, razvijaju stručne vještine, te uče kroz vlastite živote“ (Kuhlthau, Maniotesi Caspari 2015, 4).

²² Renee Hobbs (2011) kroz tzv. AACRA model (pristupi, analiziraj, kreiraj, reflektiraj, djeluj) naglašava kako analiza informacijskih sadržaja treba uključivati motive, pretpostavke i svjetonazore autora koje se istražuje.

²³ Koji su najbolji načini predstavljanja znanja i učenja? Kako ljudi stvaraju, razvijaju i izražavaju kreativne ideje? Koji tip medija najbolje odgovara ciljnoj publici, tački gledišta, rokovima, vještinama i sredstvima? Kako autori digitalnih sadržaja organiziraju i evaluiraju izvore kako bi kreirali koherentnu medijsku poruku?

²⁴ U ovom koraku od posebne važnosti je praćenje reakcija publike, kao i dokumentiranje utjecaja i vrijednosti proizvedenog sadržaja.

PRILOG 3: Odrastanje u umreženom svijetu: smjernice za nastavnike

Cilj Strategije je i upoznati nastavnike i bibliotekare s osnovama stanja odrastanja djece u umreženom svijetu i na koji način glavne elemente, pozitivne i negativne, digitalne stvarnosti treba imati u vidu prilikom pripreme i izvođenja nastave.

Na početku potrebno je razumjeti, suštinski i konceptualno, razlike kultura, društva i života *digitalnih imigranata* i *digitalnih urođenika* (Prensky 2001). Razlika između digitalnih urođenika i digitalnih imigranata važna je više u kulturološkom i obrazovnom nego u pogledu tehnologije i „tradicionalnog“ pristupa znanju. *Digitalni imigranti* odrasli su u nedigitalnoj, predinternetskoj kulturi prije nego što su iskusili digitalnu dimenziju. *Digitalni urođenici* poznaju samo kulturu i životni stil, ali i pristup informiranju i učenju, koja je digitalno uslovljena. Kako tvrdi Prensky (2001; 2010; 2011) polja obrazovanja i pedagogije danas su postala bespotrebno i bolno prekomplicirana, zanemarujući stvarne potrebe naših učenika (i našeg svijeta). Vrijeme je da se ponovno procijeni šta znači dobro i efikasno podučavanje u digitalnom dobu te kako kombinirati ono što je važno iz prošlosti s alatima budućnosti. Uprkos činjenici sve značajnije prisutnosti digitalne tehnologije (kompjutera i pametnih uređaja, prije svega) u školama, premalo se pažnje posvećuje punim implikacijama svih važnih promjena u našem obrazovnom okruženju i kontekstu, te krovnoj kompetenciji medijske i informacijske pismenosti, koja je u digitalnom dobu ključna da bi se ta tehnologija mogla koristiti što efikasnije za obrazovanje i podučavanje.

Kako navodi Prensky (2001), „Naši su se učenici radikalno promijenili. Današnji učenici više nisu osobe za koje je osmišljen naš obrazovni sustav.“ To je bilo tačno 2001. godine kada je napisao svoj poznati članak „Digitalni urođenici, digitalni imigranti“, pa je moguće pretpostaviti da je to danas, dvadeset godina kasnije, toliko očigledno, pogotovo u Bosni i Hercegovini, koja predugo nije imala ozbiljnu reformu obrazovnog sistema (od sedamdesetih godina 20. stoljeća). Iako BiH bilježi više od 96 posto internetske penetracije²⁵, te možemo zaključiti da je i doživjela digitalnu transformaciju, pri čemu je posljednja faza prisilno određena pandemijom koronavirusa, obrazovna reforma ni na koji način (osim djelimičnom informatizacijom) nije sistemski provedena, pa su izostale i promjene koje bi adresirale fenomene tzv. digitalnog stanja i (digitalnog) učenja.

Prensky (2001) naglašava da je možda najveći problem s kojim se danas suočava obrazovanje taj što se naši nastavnici/profesori (digitalni imigranti) koji govore zastarjeli jezik (onaj iz preddigitalnog doba), pokušavaju naučiti populaciju koja govori potpuno novim jezikom. Donekle povoljna okolnost je da već imamo generacije digitalnih urođenika koji su u međuvremenu postali nastavnici (generacije X i Y) i donekle se mogu poistovjetiti s novim generacijama, ali nove generacije se dalje mijenjaju i „udaljavaju“ od prethodnih (generacije Z i Alpha), a obrazovni sistem „miruje“ i time onemogućava i one nastavnike koji razumiju, žele i mogu adekvatno podučavati učenike u digitalnom dobu, što ne uključuje samo znanje, nego i različite oblike poput vrijednosti, načina, vještina, ponašanja, tradicije i priča, za umreženu generaciju.

²⁵ Procjena na osnovu izvještaja Regulatorne agencije za komunikacije BiH (2020).

PRILOG 4: Medijska i informacijska pismenost u školskoj biblioteci

Strategijom se utvrđuje značaj biblioteke i bibliotekara. Učiti kako učiti, kritički razmišljati, pronalaziti i vrednovati informacije, organizirati znanje i posredovati ga u savremenom komunikacijskom okruženju pretpostavlja obnovu uloge biblioteke i reaktualizaciju bibliotekara u odgojno-obrazovnom procesu. Digitalno učenje, iako prvenstveno pretpostavlja korištenje IKT-a, prije svega ovisi o doživljaju stvarnosti u okruženju virtualne društvenosti. Stoga je međudjelovanje bibliotekara, nastavnika i učenika u digitalnoj stvarnosti danas podjednako važno kao u fizičkoj (realnosti), što proces korištenja, kao i kreiranja i diseminacije, informacijskih resursa, čini dodatno složenim i zahtjevnim, ali također i izazovnim. Upravo je stoga školske biblioteke potrebno percipirati kao centralne tačke za aktualizaciju informacijske i medijske pismenosti, komunikacijska čvorišta škole oko kojih se tvori informacijski sistem podrške procesima (umreženog) učenja.

Kako umreženo učenje predstavlja proces razvoja i održavanja poveznica između ljudi i informacija, digitalne obrazovno-odgojne tehnologije upravo i jesu centralne tačke kreiranja ekosistema učenja koji sačinjavaju učenici, nastavnici, bibliotekari, (digitalni) informacijski resursi te vrijednosti građanskog odgoja, jednakopravnosti pristupa i intelektualnih sloboda. Stjecanje vještina cjeloživotnog učenja i odgajanje aktivnih korisnika informacija suštinska je misija (školske) biblioteke. Efikasan pristup informacijama i njihovo kreativno korištenje ne ovise tek o digitalnoj infrastrukturi već sposobnostima bibliotekara da svoje profesionalne aktivnosti usmjere ka razvoju informacijske i medijske pismenosti svojih korisnika. U konačnici, njihovo zadovoljstvo upravo i ovisi o sposobnosti školske biblioteke da prepozna potrebe korisničkih grupa koje aktivno uče, pa je razvoj usluga koje odražavaju promjenjive potrebe školske zajednice još davno prepoznat u *IFLA/UNESCO manifestu za školske biblioteke*.²⁶

Za strateške smjernice za MIP u školskim bibliotekama u Kantonu Sarajevo značajno je da Strategija ima u vidu da školske biblioteke širom svijeta dijele zajedničku svrhu koju ističe ključni dokument *IFLA/UNESCO Manifest za školske biblioteke*²⁷ objavljen još prije dvadeset godina. U julu 2015. godine stalni odbor IFLA-ine Sekcije za školske biblioteke objavio je i drugo izdanje IFLA/UNESCO smjernica za školske biblioteke: uloga školske biblioteke u podučavanju i učenju za sve, s ciljem da se stručnom bibliotečkom osoblju i donosiocima odluka u obrazovanju pomogne u nastojanjima osiguravanja pristupa efikasnijim korisničkim programima i uslugama školske biblioteke za učenike i nastavnike. U Strategiji se prepoznaje značaj školskih biblioteka za adekvatno reagiranje na promjenjivo i dinamično komunikacijsko okruženje, konvergencija njihovih vrijednosti i ciljeva orijentirana je ka stvaranju informacijski i medijski pismenih učenika kao odgovornih članova društva, sposobnih za samostalno učenje, svjesnih svojih informacijskih potreba, vještih u rješavanju problema korištenjem

²⁶ Prema IFLA-inom i UNESCO-ovom manifestu temeljne zadaće školske biblioteke u razvijanju pismenosti, učenja i kulture su sljedeće: potpora obrazovnim ciljevima i zadacima zacrtanim u nastavnom planu i programu škole, poticanje trajnih čitalačkih navika i uživanja u čitanju i učenju, omogućavanje stjecanja stvaralačkog iskustva pri korištenju i kreiranju informacija kao pomoć pri učenju i razumijevanju, te poticanju mašte i uživanja u čitanju, poticanje svih učenika da nauče i koriste se vještinama koje će im pomoći pri vrednovanju i korištenju informacija, bez obzira na njihovu vrstu, količinu i izvor, kao i razvijanje osjećaja za način komuniciranja unutar zajednice, osiguravanje pristupa lokalnim, regionalnim, nacionalnim i globalnim izvorima i mogućnostima koje će učenicima omogućiti doticaj s različitim idejama, iskustvima i stavovima, organiziranje aktivnosti koje potiču kulturnu i društvenu svijest, saradnja s učenicima, nastavnicima, administrativnim osobljem i roditeljima radi postizanja ciljeva škole, promicanje načela da su sloboda mišljenja i slobodan pristup informacijama preduslovi za uspješno i odgovorno sudjelovanje u građanskom demokratskom društvu, te promicanje čitanja i promicanje korištenja školske biblioteke u školskoj i široj društvenoj zajednici (Saetre i Willars 2004).

²⁷ „Školska knjižnica pruža obavijesti i spoznaje bitne za uspješno uključivanje u suvremeno društvo koje se temelji na znanju i informacijama. Školska knjižnica omogućuje učenicima stjecanje vještina za doživotno učenje, razvija njihovu maštu i pomaže im da postanu odgovorni građani“ (Kranjec-Cižmek i Milek 2000).

relevantnih i pouzdanih informacija uz pomoć digitalnih alata. Imperativ aktivnog uključivanja građana/građanki u procese kreiranja novih informacija i prijenos znanja tako postaje ujedno i zadaća stvaranja okvira za reaktualiziranje školskog bibliotekarstva za složenu ulogu podučavanja, razvijanje čitalačkih kompetencija i pismenosti, upravljanja bibliotekom kao multimedijalnim centrom, te saradnju s nastavnim osobljem. Osnaživanje međuprofesionalne saradnje nastavnika i bibliotekara predstavlja i paradigmatiku promjenu u podučavanju pismenosti te, kako navode J. Pihl, K. van der Kooij i T. Carlsten (2017), riječ je o filozofskim, pedagoškim i strukturalnim implikacijama rekonceptualizacije podučavanja pismenosti kao oblicima društvenih praksi, a ne tek autonomnih vještina.

Uključivanje školskih biblioteka/bibliotekara u odgojno-obrazovne procese koje Strategija adresira pretpostavlja:

1. postojanje adekvatnih zakonskih propisa
2. profesionalno obučeni kadar
3. programe cjeloživotnog učenja i
4. stabilno finansiranje/stimuliranje

Naime, sudjelovanje biblioteka u društvu znanja određeno je ne samo izgradnjom i održavanjem bibliotečkih zbirki nastavnih materijala već i usmjeravanjem na pedagoške pretpostavke digitalnog obrazovanja koje bi trebale biti sastavni dio i edukativnih programa školskih biblioteka. Promicanje pismenosti i čitanja, MIP, kritičko mišljenje, istraživački usmjerena podrška nastavnom procesu, kreativno i odgovorno rješavanje komunikacijskih problema integracijom digitalne tehnologije tako traži sistematsko stručno usavršavanje kao i uvažavanje bibliotekara kao integrativne tačke procesa učenja za 21. stoljeće. Stoga se pozivanje na IFLA/UNESCO smjernice za školske biblioteke čini prilikom da se programima MIP-a postojeći resursi škole aktualiziraju i pozicioniraju kao karike sistematskog apomedijacijskog usmjeravanja izazova digitalne transformacije. Nedostatnom i/ili slabom iskorištenosti javnih i školskih biblioteka unaprijed se odustaje od sistemskih resursa koji se u Strateškom okviru za Europsku saradnju u području obrazovanja i osposobljavanja (Education and Training 2020 Framework)²⁸ prepoznaju kao iznimno značajne poluge razvoja koje trebaju političku i ekonomsku podršku kako bi se njihov potencijal da unapređuju razvoj MIP-a ujedno prepoznao i kao mjesto afirmacije zajednice učenja (Huysmans 2016).

Strategija predviđa mogućnost aktualizacije biblioteke kao svojevrsnog „laboratorija“ za osnaživanje raznorodnih vještina korištenja IKT-a. Samim tim, odgovornosti bibliotekara (informacijskih stručnjaka) da svojim aktivnostima doprinose promicanju transformativnih potencijala digitalnog učenja ne bi smjele ostati zaobiđene u kurikularnoj reformi koja bi, u strateškoj afirmaciji školskih biblioteka, mogla tražiti potporni instrument uključivanja zajednice koja uči u umreženo društvo. Drugačije govoreći, fokusiranjem na medije i njihovu društvenu funkciju, kao i procese pretraživanja, korištenja i kreiranja informacija, bibliotekari bi trebali predstavljati predvodnicu digitalne pedagogije utemeljene na tehnikama organizacije umreženog znanja.²⁹

Smjernice IFLA-e (2015), u kojima se naglašava bitnost evaluacije funkcije školske biblioteke kako bi se unaprijedile i razvijale različite informacijske usluge, tako potiču kako kolaborativnu komponentu razmjene znanja tako i ojačavanje saradničkog odnosa koji uključuje bibliotekare, nastavnike, upravu škole i IT stručnjake. UNESCO-ov pedagoški pristup (Grizli i Vilson 2015) akcentira tri ključna

²⁸ Vidjeti više na: Europska suradnja u području obrazovnih politika (ET 2020).

²⁹ Ovdje je moguće govoriti čak i o bazičnim aktivnostima poput npr. administriranja školskog foruma putem bibliotečkog bloga koji povezuje korisnike s različitim digitalnim informacijskim resursima koji prate različite školske predmete, uređivanjem mrežne stranice škole, objavljivanjem vijesti na društvenim medijima i sl.

područja učenja i podučavanja: a) razumijevanje MIP-a za demokratiju i društvenu participaciju, b) evaluaciju medijskih sadržaja i informacijskih izvora, i c) stvaranje i korištenje medija i informacija u sprezi s IFLA-inim smjernicama za školske biblioteke (2015) tako bi mogao postati strateški alat aktualizacije MIP-a u osnovnom i srednjem obrazovanju gdje se školska biblioteka posmatra kao centralna tačka „hibridnog modela višekomponentne integracije“ (Vajzović et al. 2019, 140) cjeloživotnih kompetencija.

Strategija omogućava da „školske knjižnice prepoznaju važnost posjedovanja strateškog okvira za podučavanje medijskih i informacijskih vještina te pridonose unaprjeđenju učeničkih vještina u saradnji s nastavnicima“ (IFLA 2016). Za provedbu ovog modela neophodno je školsku biblioteku razumijevati kao multimedijalno središte, informacijsko-komunikacijski centar, a školskog bibliotekara uvažiti i prihvatiti kao ravnopravnog aktera (stručnog saradnika) u odgoju i obrazovanju učenika.

Kanton Sarajevo prepoznaje da su školske biblioteke informacijskog doba dinamični centri učenja u kojima su bibliotekari primarni agenti dizajniranja škola za učenje u 21. stoljeću (Kuhlthau 2010, 17; prema Pihl, van der Kooij i Carlsten 2017). Ovo je ujedno i jedan od ključnih momenata prepoznavanja načina da se školska biblioteka posmatra kao sistemski resurs za provedbu MIP kurikulumu, te je stoga podrška procesima njihove aktualizacije direktno u korelaciji sa stratejskim opredjeljenjem razvoja informacijskog društva, obrazovnih politika, kurikularnih reformi i profesionalnog usavršavanja.

MIP, posmatran u ovoj strategiji kao proširena konceptualizacija pismenosti (odgovor na savremeno tehno-kulturalno okruženje), predstavlja imperativan skup vještina i znanja o (digitalnom) informacijskom okruženju. Transformacija uloge školske biblioteke i bibliotekara³⁰ u ovoj strategiji se tako ogleda u redizajniranju prostora učenja aktivnim pristupom podrške stvaranju digitalnog (medijski i informacijski) pismenog građanstva, a ključne kompetencije školskog bibliotekara bi stoga trebale predstavljati (Ahlstet et al. 2015):

- a) sposobnost motiviranja za daljnje učenje (učiti kako učiti)
- b) vještine podučavanja i mentoriranja pojedinaca i grupa u procesima učenja
- c) digitalna kompetencija s fokusom na procese pretraživanja informacija iz korisničke perspektive
- d) sposobnost upotrebe metoda posredovanja i komuniciranja sadržaja
- e) povezivanje medija i sadržaja s individualnim potrebama učenika
- f) predstavljanje izvora učenja i organizacija dostupnosti informacija

U tom svjetlu, sagledavanje potencijala redizajniranja uloge (školskih) biblioteka, njihovo pretvaranje u centre informacijskog i medijskog opismenjavanja predstavlja stratešku okosnicu inoviranja savremenih destinacija digitalnog učenja.

³⁰ Da trendovi u školskom bibliotekarstvu nisu ni najmanje izuzeti iz konteksta perspektiva agendi digitalnog učenja i obrazovanja, možda najbolje ilustrira informacija da je od 21. do 25. oktobra 2019. godine u Dubrovniku održan 48. Svjetski kongres školskih knjižničara i 23. Međunarodni istraživački forum o školskom knjižničarstvu u organizaciji Međunarodne udruge školskih knjižničara i Hrvatske udruge školskih knjižničara. Vidi više na: The International Association for School Librarianship 2020.

PRILOG 5: UNESCO-ov pedagoški pristup, kompetencije i aktivnosti za podučavanje MIP-a

U realizaciji obuke, nastave i profesionalnog usavršavanja kroz cjeloživotno učenje za MIP ova strategija ima u vidu da neke zacrtane metode pedagoškog pristupa i aktivnosti ne postoje, jer MIP sam po sebi ostavlja mogućnost prilagođavanja i preoblikovanja, što u svjetlu duha MIP-a i odgovara dinamičnim karakteristikama kako IKT-a tako i otvorenom karakteru nauke i društvenih odnosa.

Strategija uvažava da formalno obrazovanje u kontekstu rapidno mijenjajućeg informacijskog i medijskog okružja traži transformativne pristupe učenju te da primjena novih pedagoških modela korištenja, pronalaženja, upravljanja, distribucije i evaluacije informacija predstavlja velik izazov za škole, obrazovne zajednice uopće. Informacijska i medijska pismenost, kao uslov cjeloživotne kompetencije, ne upućuju tek na korake stjecanja vještina upravljanja razumijevanjem medijskih sadržaja i korištenja informacija već procese izgradnje vrijednosti, stavova, vještina, znanja i kritičkog razumijevanja učenja kao puta transformacije od pasivnog do aktivnog građanstva.

Drugim riječima, digitalna tehnološka paradigma današnjice tako pred nastavno-istraživačke zajednice postavlja izazov da u okruženju platformskog društva budu aktivirane saradničke prakse kreiranja i dijeljenja znanja kroz iskustva učenja. Izostankom propitivanja društvenih normi i kulturnih vrijednosti digitalnog doba, kompetencije informacijske i medijske pismenosti, za koje vjerujemo da smo ih povjerali školama, ne samo da ostaju izvan dohvata obrazovnog procesa i kurikuluma, već društva u cjelini. Iako izgradnja istraživačkih zajednica, stručnim i kritičkim razumijevanjem sadržaja, nije isključiva odgovornost ni nastavnika ni nastavnog plana i programa, njezina aktualizacija je supstancijalno neodvojiva od procesa ostvarivanja interakcije između sadržaja kurikuluma, metodološkog pristupa nastavnika i radoznalosti učenika.

Vežano za obrazovanje na ovom nivou, Strategija uključuje KS u kulturu učenja nastalu razvojem Web 2.0. alata od sredine prve decenije drugog milenija i fokusirana je na otvorene obrazovne prakse³¹ uključivanje u otvorene i saradničke mreže, zajednice, te otvoreno dijeljenje repozitorija informacija. Strategija stavlja akcent na bit tzv. otvorene pedagogije, Otvorene obrazovne resurse (Open Educational Resources – OER³²), odnosno mogućnost da se sadržaju učenja pristupi slobodno, uz mogućnost njegovog ponovnog korištenja, prerađivanja, modificiranja i redistribuiranja (Hegarty 2015). Strategija usvaja Hegarty osam atributa otvorene pedagogije:

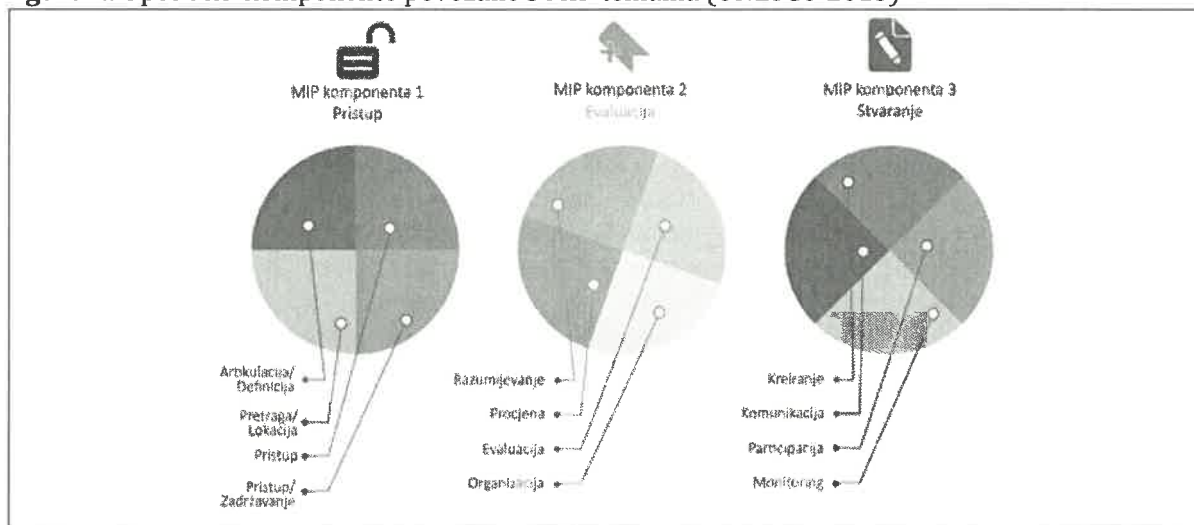
1. participatorne tehnologije (Web 2.0. društvene mreže, mobilne aplikacije)
2. ljudi, otvorenost, povjerenje (razvijanje povjerenja, samopouzdanja, te otvorenosti za rad s drugima)
3. inovativnost i kreativnost (ohrabrivanje spontane inovativnosti i kreativnosti)
4. dijeljenje ideja i resursa (slobodna diseminacija znanja)
5. umrežena zajednica (participacija u umreženoj zajednici profesionalaca)
6. proizvodnja sadržaja od učesnika u procesu učenja (podupiranje i olakšavanje stvaranja otvorenih obrazovnih sadržaja od učesnika u procesu učenja)
7. refleksivna praksa (uključivanje u prilike za refleksivne prakse)
8. recenziranje (doprinos otvorenom komentiranju radova drugih)

³¹ Otvorene obrazovne prakse, prema definiciji, konstituiraju širok opseg praksi koje se odnose na stvaranje, korištenje i upravljanje otvorenim obrazovnim resursima u cilju unapređenja kvaliteta i inovativnosti obrazovanja. Vidi: OPAL 2011.

³² Saradničko stvaranje i otvorena dostupnost kako objekata učenja tako i okruženja učenja jedna je od temeljnih pretpostavki uključivanja, odnosno davanja podrške pokretu za Otvorene obrazovne sadržaje (Open Educational Resources) kojim je u proteklih dvadeset godina stvorena prilika za transformativne procese učenja i podučavanja.

Strategija također postavlja kompetencijski okvir, koji je UNESCO (2013) predstavio kroz tri glavne komponente: pristup, evaluacija, tj. kritička procjena, i proizvodnja kao osnova.

Figura 4. Opće MIP komponente povezane s MIP temama (UNESCO 2013)

Nadalje, Strategija naglašava pristupe koji se mogu koristiti u obrazovnom procesu, a koje je UNESCO razradio u Programu obuke (Wilson 2011). Učenje kroz istraživačku obradu teme je pristup koji je usmjeren na učenika, pri čemu učenici nova znanja i vještine stječu identificiranjem teme, uočavanjem temeljnih stavova i vjerovanja, osvjetljavanjem činjenica i načela koja stoje iza teme, pronalaženjem, organiziranjem i analizom činjenica, tumačenjem i razrješenjem teme/pitanja, preduzimanjem akcije i preispitivanjem posljedica i ishoda svake faze.

Figura 5. MIP komponente i njihovi elementi povezani s MIP temama

<p>MIP KOMPONENTE</p>	<p>1. Prepoznavanje potrebe, mogućnošću traženja, pristupa i dohvata informacija i medijskog sadržaja.</p>	<p>2. Razumijevanje, procjena informacija i medija</p>	<p>3. Stvaranje, korištenje i praćenje informacija i medijskih sadržaja</p>
<p>Medijski i informacijski pismena osoba je u stanju da:</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1. Utvrdi i artikulira prirodu, ulogu i opseg informacija i medija (sadržaja) putem različitih izvora 2. Pretraži i pronade informacije i medijski sadržaj 3. Pristupiti potrebnim informacijama i medijskim sadržajima učinkovito i etički, kao i medijima i pružateljima informacija 4. Pristupiti privremeno zadržani informacije i medijske sadržaje pomoću različitih metoda i alata 	<ul style="list-style-type: none"> 5. Razumije neophodnost i neminovnost medija i pružatelja informacija u društvu 6. Procijeni, analizira, usporedi, artikulira i primijeni početne kriterije za procjenu preuzetih informacija i njihovih izvora, kao i procijeni medije i pružatelje informacija u društvu. 7. Procijeni i provjeri autentičnost prikupljenih informacija i medijskih sadržaja te njihovih izvora i medija i informacija pružatelji usluga u društvu. 8. Sintetizira i organizira prikupljene informacije i medijske sadržaje. 	<ul style="list-style-type: none"> 9. Stvara i proizvodi nove informacije, medijski sadržaj ili znanje ili određenu svrshodni segment na inovativan, etičan i kreativan način. 10. Komunicira informacije, medijski sadržaj i znanje na etičan, zakonit i učinkovit način koristeći odgovarajuće kanale i alate. 11. Uključuje se u međukulturni dijalog i demokratsko sudjelovanje putem različitih sredstava na etičan i odgovoran način, u suradnji s medijima i dobavljačima informacija. 12. Prati utjecaj stvorenih i distribuiranih informacija, medijskog sadržaja i znanja, te koristi postojeće medije i druge informacijske posrednike i izvore.

Source: UNESCO (2015). *Global Media and Information Literacy Assessment Framework: County Readiness and Competencies*

Problemsko učenje je visokostrukturiran, saradnički način učenja koji podjednako poboljšava znanje pojedinca i kolektiva angažirajući učenike u kritičkom i detaljnom ispitivanju problema. Učenici upravljaju ciljevima učenja, istraživačkim pitanjima i metodama, kao i ishodima učenja.

Naučno ispitivanje obuhvata aktivnosti kao što su: posmatranje; postavljanje pitanja; pronalaženje šta je već poznato o temi; planiranje istraživanja; preispitivanje prethodnog znanja u svjetlu eksperimentalnih nalaza; upotreba alata za prikupljanje, analizu i tumačenje podataka; predlaganje tumačenja i saopćavanje rezultata.

Studija slučaja podrazumijeva detaljno proučavanje pojedinačnog slučaja ili događaja, te zahtijeva sistematičan pristup posmatranju događaja, prikupljanju podataka, analizi informacija i izvještavanju o nalazima, što zauzvrat pomaže učeničko istraživačko učenje. Ako primjenjuju ovu metodu, učenici mogu da ostvare dublje i sveobuhvatno razumijevanje razloga zbog kojih su se događaji ili slučajevi odigrali baš tako kako su se odigrali. Studija slučaja je također pogodna za uopćavanja i provjeru hipoteza.

Saradničko učenje odnosi se na pedagoški pristup koji okuplja učenike da zajedno rade na ostvarenju ciljeva. Ono obuhvata sve, od jednostavnog rada u paru do složenijih načina, kakvi su projektno učenje, „slagalice“, moderirano vršnjačko propitivanje i uzajamno podučavanje. Cilj svih ovih oblika učenja je da se postignu sljedeći nastavni rezultati: razvoj pojmovnog razumijevanja i misaonih procesa višeg reda, bolje vještine međuljudske komunikacije, bolji odnos prema školi i prema sebi, kao i da se otkrije kako da svi učenici savladaju osnovne vještine bez obzira na pojedinačne razlike u postignutom uspjehu u školi.

Analiza teksta podrazumijeva da učenici uočavaju kodove i konvencije različitih medijskih žanrova. Ovom vrstom semiotičke analize mogu se bolje razumjeti glavni koncepti. Naprimjer, učenici uče kako se jezički kodovi i konvencije koriste za stvaranje određenog tipa predstavljanja koje će naići na odziv kod određene vrste publike. Uče kako da identificiraju „tehničke“, „simboličke“ i „narativne“ kodove u bilo kojem medijskom tekstu.

Analiza konteksta pomaže učenicima da obave osnovnu analizu konteksta i da posebno obrate pažnju na glavne koncepte koji se tiču medija i drugih snabdjevača informacijama, ali i u svjetlu raznih teorijskih pristupa MIP-u. Neki primjeri analize konteksta i pedagoških postupaka u ovoj oblasti su: pomaganje učenicima da nauče klasifikacijske sisteme u oblasti filma, televizije i videoigara koji se koriste u njihovoj zemlji ili u kakvom su odnosu vlasništvo nad medijima i koncentracija tog vlasništva s pitanjima demokratije i slobode govora.

Prevođenje, kroz ovaj pristup, učenici uzimaju informacije predstavljene u jednom mediju i 'prevode' ih u drugi. Naprimjer: novinski članak koji su napisali o nekom incidentu na univerzitetu pretvore u radijsku novinsku priču koja se emitira kao podkast ili prikupe različite postojeće vizuelne materijale o životu neke osobe i upotrijebe ih kao polazište za planiranje i pravljenje kratkog dokumentarnog filma o njoj.

Simulacije su često korišten pristup u lekcijama o medijima, a pedagoški postupak se sastoji u tome što se o korištenom pristupu (simulaciji) razgovara s učenicima. Naprimjer: učenici dobiju ulogu producentskog tima koji pravi dokumentarni film za omladinski televizijski program ili učenici dobiju ulogu školskog marketinškog tima koji pravi kratak video kroz koji se budućim učenicima predstavlja „život“ u toj školi.

Proizvođenje je postupak koji traži praktično učenje, što i jeste jedan od najvažnijih vidova stjecanja znanja u 21. stoljeću. Proizvodnja medijskih i informacijskih sadržaja pruža učenicima mogućnost da se upuste u učenje istraživanjem, jer proizvodnja audiovizuelnih ili štampanih radova mogu da se izraze vlastitim glasom i idejama, te tako istražuju i svoju kreativnost.

Akcent Strategije je na kompetenciji nastavnika i pedagoških aktivnosti, a odnosi se na razumijevanje koncepta MIP-a i značaja za funkcioniranje aktivnog građanstva i demokratije u najširem smislu.

S obzirom na to da je MIP proces, to znači da jednostavno nije moguće naučiti (jednokratno) biti medijski i informacijski pismeni, te je u tom smislu i pristup izučavanju MIP-a potrebno prilagoditi njegovom specifičnom karakteru kroz cjeloživotno učenje.

Prema tome, Strategija nalaže da školski sistemi, nastavnici, kao i sami učenici (i odrasli kroz procese samostalnog ili organiziranog cjeloživotnog učenja) postepeno prelaze s tradicionalnih metoda koje se zasnivaju na reprodukciji znanja ka učenju zasnovanom na istraživanju, kroz saradnju nastavnika, bibliotekara i učenika, u kroskurikularnom okruženju.

Ovakvima pristupom teret organizacije časa više nije samo na nastavniku, već se on ravnomjernije raspoređuje i na druge aktere nastavnog procesa, kao što su bibliotekari i učenici, a očekivani ishodi značajno su povoljniji za razvoj pojedinačnih kompetencija, ali i adekvatan razvoj ka društvu znanja.

Konačno, važno je da sami nastavnici i bibliotekari budu izuzetno zainteresirani za svoj posao i da se stvori stimulatívni okvir za vrednovanje i razvoj kroz Akcioni plan ove Strategije i podzakonske dokumente za okvir razvoja kompetencija, nagrađivanje progresivnih snaga i stimuliranje pozitivnog odnosa prema nastavničkom zvanju, ali jednako i za bibliotekare kao nosioce procesa integracije MIP-a u obrazovnom sistemu i društvu.

U svakom slučaju, Strategija uobziruje da koncept MIP-a nije cilj za sebe, već da nudi jedan drugačiji pristup učenju koji potiče razvoj kritičkog mišljenja kod učenika, što je od izuzetne važnosti za razvoj demokratskog društva u cjelini. Osim zainteresiranosti nastavnika i bibliotekara i njihovih kompetencija i vještina, važno je da dođe i do suštinske transformacije obrazovnog sistema koji će omogućiti uslove za korjenite paradigmatíske promjene s ciljem usaglašavanja postojećih programa sa savremenim obrazovnim trendovima, ali i društvenim prilikama. Svjesni smo da je put od tradicionalnog modela obrazovanja do modela obrazovanja prilagođenog digitalnom p7 m8roces koji zahtijeva posvećenost.

PRILOG 6: Analiza izvodljivosti, održivosti i isplativosti integracije MIP-a u Kantonu Sarajevo

U optimalnom modelu pozitivni ishodi učenja osiguravaju se tako što strateške smjernice nalažu medijsku i informacijsku pismenost kako učenika tako i nastavnika. Okosnica strateškog promišljanja je u osposobljavanju nastavnika i bibliotekara za izgradnju medijski i informacijski pismenog društva. Kroz programe obuke za MIP osposobljavaju se nastavnici da u okviru svojih matičnih predmeta podučavaju MIP tako da učenici upoznaju osnovne alatke za kontakt s medijskim i informacijskim kanalima, kao autonomni i razumni mladi građani/građanke. Finansijski je prihvatljivije jer ne iziskuje dodatno budžetsko opterećenje za zapošljavanje nastavnika MIP-a, a samim tim i eliminira zaseban predmet koji bi dodatno opteretio učenike.

Strategija uzima u obzir da kako bi se osigurali pozitivni ishodi neophodno je posvetiti maksimalan angažman cijelog sistema i svih aktera, a ne zadovoljiti puku formu.

Razlog zašto Kanton Sarajevo strateški uzima hibridni model višekomponentne integracije je taj što varijacije na ovaj model, tj. drugi modeli uvođenja MIP-a u sisteme obrazovanja ne samo da doprinose negativnim ishodima učenja već predstavljaju i ozbiljno finansijsko opterećenje na budžete. Naprimjer, samo Kanton Sarajevo bi morao odvojiti oko milion konvertibilnih maraka samo na plate nastavnika ako se uzme u obzir da u kantonu imamo 194 odjeljenja u šestom razredu, a minimalna bruto plata nastavnika je 1981 KM.³³ Također, mora se uzeti u obzir iznurenost učenika koju bi dodatni predmet gotovo sigurno prouzrokovao ako se uzme u obzir da već sada imaju 12 do 14 predmeta u npr. sedmom razredu osnovne škole. Isto tako, uspostava sistema trajala bi predugo (dvije do tri godine) jer se novi nastavni kadar mora tek obučiti kako bi se koliko-toliko izbjegao najgori scenarij gdje se kreiraju paraprofesionalci kroz certifikaciju. Održivost intervencije je također upitna jer nema bilo kakvih sistema podrške niti definirane centralne tačke kroz koju bi se vršila integracija MIP-a u škole.

Ova strategija uobziruje da su medijska i informacijska pismenost cjelina i da obuhvata kombinaciju kompetencija znanja, vještina i stavova koje dugoročno garantiraju održiv razvoj cijelog društva (Figura 6) i zato se može razumjeti zašto je važno da se osigura da model integracije MIP-a u sistem obrazovanja bude suštinski, a ne samo deklarativan.

Figura 6. Važnost MIP-a

³³ Osnova za kalkulaciju je minimalna bruto plata za nastavnika predmeta Građansko obrazovanje/ demokratija i ljudska prava u Kantonu Sarajevo.

Samim tim u optimalnom modelu kao što je hibridni model pozitivni ishodi učenja se osiguravaju tako što strateške smjernice nalažu medijsku i informacijsku pismenost i učenika i nastavnika. Okosnica strateškog promišljanja ove strategije je u osposobljavanju nastavnika i bibliotekara za izgradnju medijski i informacijski pismenog društva. Putem programa obuke za MIP osposobljavaju se nastavnici da u okviru svojih matičnih predmeta podučavaju medijsku i informacijsku pismenost tako da učenici upoznaju osnovne alatke za kontakt s medijskim i informacijskim kanalima kao autonomni i razumni građani/građanke. Finansijski je potpuno prihvatljivije jer ne iziskuje dodatno budžetsko opterećenje zapošljavanjem nastavnika MIP-a, a samim tim i eliminira zaseban predmet koji bi dodatno opteretio učenike, ali i obrazovni sistem.

U nastavku (Figura 7) tabelarno je predstavljena analiza različitih modela kroz elemente: ishodi učenja, cijena modela, opterećenje kurikuluma, vremenski okvir, održivost i reforma obrazovanja.

Figura 7. Okvir nastavnog programa MIP-a

	Model 1 – deklarativna integracija	Model 2 – djelimična integracija	Model 3 – polovična integracija	Model 4 – optimalna integracija	Model 5 – maksimalna integracija
Ishodi učenja	nepostojeći	minimalni	djelimični	potpuni	potpuni
Cijena modela	visoka	visoka	niska	niska	niska
Opterećenje kurikuluma	da	ne	ne	ne	ne
Vremenski okvir	kratak	dug*	kratak**	kratak	dug***
Održivost	ne	ne	ne	da	da
Reforma obrazovanja	ne	ne	ne	ne	da

* vremenski okvir je dug, jer se osposobljavaju nastavnici za novi predmet MIP

** vremenski okvir je kratak, jer se MIP integrira u jedan, već postojeći predmet

*** vremenski okvir je dug zbog vremena neophodnog za reformu obrazovanja

Ono što je bitno naglasiti za ovaj model je što on jedini nudi održivost intervencije kroz tzv. hibridni model višekomponentne integracije gdje je biblioteka definirana kao centralna tačka MIP-a u sistemu obrazovanja. Model je zasnovan na principima UNESCO-ovog integralnog pristupa i kurikulumu za nastavnike, gdje biblioteka postaje centar aktivnosti vezanih za MIP za nastavnike, učenike i roditelje, uz izvođenje cjelogodišnjih radionica za nastavnike, osigurane materijale za MIP u biblioteci i podršku procesu s *online* materijalima, kao i centru za različita istraživanja nastavnika i učenika.

Kanton Sarajevo kroz hibridni model višekomponentne integracije iskorištava biblioteku koja je već integralni dio svih škola u KS-u te se osigurava da se kapacitet biblioteke i bibliotekara, kao informacijskih stručnjaka, adekvatno iskoristi za potrebe MIP-a. Budući da je MIP potrebno integrirati u obrazovanje putem kroskurikularne integracije i zajedničkog rada svih nastavnika, biblioteke s bibliotekarima se nude kao prirodno mjesto gdje se ovo odvija. Također, osigurava se da pristup učenju istraživanjem postane životni stil i opredjeljenje učenika. Bitno je naglasiti i da je podizanje kompetencija nastavnika (i roditelja) zadatak svih nivoa obrazovanja i relevantnih institucija, a ne isključivo biblioteke i bibliotekara.

Kanton Sarajevo ovim modelom posvećuje posebnu pažnju obrazovanju budućih nastavnika (visoko obrazovanje), cjeloživotnom učenju i profesionalnom usavršavanju nastavnika i profesora koji trenutno rade u obrazovanju (prosvjetno-pedagoški zavodi, ministarstva). Hibridni model višekomponentne integracije podrazumijeva različite komponente programa obuke koje se mogu integrirati u različite, srodne, već postojeće kurseve za nastavnike. Bitno je napomenuti, da bi

integracija bila efikasna, Strategija uvažava da je potrebno pažljivo planiranje i usklađivanje s općim ciljevima i procjenom obrazovnog programa. Podizanje svijesti donosilaca odluka o značaju razvoja MIP-a u bosanskohercegovačkom društvu a ne samo u KS također postaje strateško opredjeljenje svih faktora u KS-u uključenih u strateško promišljanje o integraciji MIP-a u sisteme obrazovanja.

PRILOG 7: Ključna polazišta za razumijevanje MIP-a

U ovom kontekstu, obrazovane institucije i vlasti u Kantonu Sarajevo razumijevaju MIP kao metakompetenciju koja je potka/osnova razvijanja kritičkog mišljenja kroz procese obrazovanja. Ovako shvaćen koncept MIP-a podrazumijeva da ga nije moguće (niti je to uopće potrebno) „savladati“ putem formalnog i/ili neformalnog, predmetno orijentiranog obrazovanja. On je kroskurikularna kompetencija koja se razvija višepredmetnim obrazovanjem ako je riječ o formalnom sistemu, te široko postavljenim treninzima modulima u neformalnom sistemu. No, bez sumnje, kompetencije koje se stječu na osnovu koncepta MIP-a, ako ih se shvata široko i duboko, kao kompetencije društvene participacije i demokratskog sudjelovanja, nužno je promišljati u kontekstu cjeloživotnog učenja.

Iz navedenog proizlazi da će Kanton Sarajevo pristupiti razvoju MIP-a kao kroskurikularne kompetencije koju je uputno/važno razvijati u svim nastavnim predmetima, vannastavnim aktivnostima, formalnim i neformalnim programima obuke i različitim aktivnosti u stvarnom i virtualnom obrazovnom okruženju. Također, MIP kao strateški važna kompetencija za građane/građanke Kantona Sarajevo ovdje se razumijeva kao skup metoda, pristupa i procesa za osnaživanje kompetencija društvene participacije, odnosno preduslov razvoja demokratske kulture savremenog društva. MIP obuhvata i brojne druge kompetencije, poput kritičkog mišljenja, društvene orijentacije, dubinskog istraživanja, indukcije i dedukcije. On je utoliko ključan ne samo za pojedinca nego i društvo i zajednicu u cjelini, čiji je interes da se sastoji od mislećih individua koje su sposobne da kreiraju bolje medijsko i društveno okruženje. Takvoj društvenoj zajednici, razvijanjem koncepta MIP-a i njegovim višekomponentnim uključivanjem u obrazovni sistem, teži Kanton Sarajevo.

Upravo iz ovog razloga kod razvijanja ishoda učenja, ciljeva, pristupa, metoda i obrazovnih sadržaja za podučavanje MIP-a na svim nivoima obrazovanja u Kantonu Sarajevo akcent je na njegovom povezivanju s brojnim drugim oblastima kroz primjere i osvještavanje praktičnog iskustva polaznika bez obzira na njihov uzrast, stepen obrazovanja, odnos prema medijima i slično. Kanton Sarajevo razvija koncept MIP-a kao inkluzivan i kolaborativan na način da nastoji pokazati polaznicima kako i koliko su u stalnoj informacijsko-komunikacijskoj interakciji s drugima, te im osvijestiti, podržati i razvijati neke od mehanizama, vještina i kompetencija za tu interakciju.

U cilju kvalitetnijeg i nedvojnog razumijevanja strateškog opredjeljenja razvoja MIP-a u Kantonu Sarajevo važno je naglasiti i pet ključnih polazišta koja se u Strategiji razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo smatraju podrazumijevajućim:

1. MIP će se razvijati kao integralan koncept, što je zasnovano na shvatanju da informacijsku pismenost treba smatrati širim, generičkim pojmom u odnosu na medijsku pismenost, iz čega proizlazi i njihova komplementarnost, odnosno potreba da se oba koncepta razvijaju paralelno i sinhronizirano. Takav integrativni pristup MIP-u, u određenoj mjeri, slijedi logiku da mediji jesu „proizvođači“ informacija koje građani/građanke koriste u zadovoljavanju svojih informacijskih potreba, no naglašava i da nisu jedini koji građanima/građankama te informacije obezbjeđuju. Otud potreba da se kroz koncept informacijske pismenosti stječu kompetencije ovladavanja i korištenja informacija iz raznorodnih izvora, uključujući i medijske, i potreba povezanosti MIP-a te razvijanja koncepta i strategija na jedan integralan način.
2. Kod razvijanja MIP-a u Kantonu Sarajevo izbjegavat će se protekcionistički pristup, koji informacijsko-komunikacijske aktivnosti građana/građanki posmatra isključivo kroz diskurs opasnosti (zaštite građana od negativnih učinaka medija i njima posredovanih informacija). U ovoj strategiji MIP-u pristupamo kao konceptu koji treba da osigura kvalitetnu interakciju s medijima i kvalitetno korištenje informacija iz najrazličitijih izvora, te u tom smislu

- svođenje društvene uloge medija na isključivo negativnu nije uputno. Želimo li, u konačnici, dobiti kompetentnog, kritički osviještenog, ali i za društvenu interakciju putem različitih komunikacijskih kanala sposobnog građanina/građanku, diskurs opasnosti samo je jedan segment medijske pismenosti na koji mu treba ukazati, a ne jedini njen pristup medijima i informacijama, i kao takav bit će i tretiran u obrazovnim pristupima MIP-u u Kantonu Sarajevo.
3. U Strategiji razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo opredijeljeni smo da kod razvijanja MIP-a fokus bude ne samo na stjecanju znanja o medijima i drugim izvorima informacija nego i na sistemskom pristupu razvijanju znanja, vještina i kompetencija za kvalitetnu društvenu participaciju zasnovanu na kvalitetnom prepoznavanju i zadovoljavanju individualnih i društvenih informacijskih potreba, te na uspješnom ostvarenju funkcionalne komunikacije i društvenog dijaloga. Tako koncipiran, MIP podrazumijeva stjecanje znanja o medijima i informacijama, no to je samo jedna njegova dimenzija. Jedna od najvažnijih dimenzija MIP-a kod njegovog situiranja u obrazovni sistem odnosi se, zapravo, na fokus na transformiranje informacija u znanje, što je misaoni, intelektualni proces za koji je potrebno (pod)učiti korisnike informacija. Nije, dakle, svrha podučavanja MIP-a u Kantonu Sarajevo samo prenošenje (sa)znanja o tome kako funkcioniraju mediji i drugi izvori informacija, kakve informacije su nam na raspolaganju, ko ih kreira i kako ih tumačiti, nego razvijanje vještina kritičkog mišljenja i misaonog ovladavanja svijetom, što čini MIP osnovom/podlogom za širu transformaciju obrazovnih pristupa, praksi i politika u Kantonu Sarajevo.
 4. Strategija razvoja MIP-a u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo uključuje sve nivoe obrazovanja budući da je, slijedom UNESCO-ovog pristupa medijskoj i informacijskoj pismenosti, ovaj koncept nužno razvijati za sve starosne, obrazovne, geografske i kulturološke grupe, na osnovu općeg konsenzusa da je medijska i informacijska pismenost usko povezana s konceptom cjeloživotnog učenja i kao takva primjenjiva na sve članove društva, neovisno o njihovoj dobi. Štaviše, i sama komunikacijska praksa savremenog doba, zasnovana na izuzetno brzom i dinamičnom napretku IKT-a, ukazuje na potrebu kontinuiranog učenja i adaptacije na primjenu tih tehnologija u životu čovjeka, kao i na potrebu kontinuiranog stjecanja vještina njihovog korištenja. Čak i ta tehnokratska vizura iz koje se može posmatrati MIP ukazuje na činjenicu da je nemoguće usmjeriti se samo na razvoj programa za određene, mlađe kategorije stanovništva, jer upravo brzi tehničko-tehnološki razvoj koji ne bi pratila i edukacija starijih generacija isključuje te kategorije stanovništva iz kvalitetne informacijsko-komunikacijske i društvene participacije. U ovom kontekstu važno je imati na umu potrebu za raznolikošću ne samo sadržaja obrazovne ponude iz oblasti MIP-a za različite starosne grupe nego i potrebu za raznorodnošću metodičkih pristupa u njegovom podučavanju. S jedne strane, programi obrazovanja iz oblasti MIP-a za djecu i mlade zahtijevaju specifične pedagoške pristupe i inovativne metode bliske mlađim generacijama, uz izbjegavanje patronizirajuće pozicije u kojoj se starije generacije nameću kao one koje jedine znaju šta mladima treba i uz razvijanje dijaloga s njima i kontinuirano istraživanje njihovih korisničkih navika i potreba. S druge pak strane, programi obrazovanja iz MIP-a za odrasle zahtijevaju specifične andragoške pristupe bazirane na osvještavanju iskustava odraslih u kontekstu zadovoljavanja njihovih informacijskih potreba.
 5. Pristup MIP-u, kao kroskurikularnoj metakompetenciji koja podrazumijeva promjenu načina razmišljanja o informacijskim potrebama, izvorima, sadržajima i njihovom etičkom korištenju na osnovu kojeg kompetentno participiramo u društvu/zajednici, u ovoj strategiji predstavlja odmak od ranije debatiranih pristupa zasnovanih na jednopredmetnom sadržajno-orijentiranom obrazovanju, s određenim fondom sati sedmično i samo u formalnom obrazovanju (posebno akcentirajući potrebu da se o MIP-u razmišlja kao o integrativnom dijelu predmeta Informatika u osnovnoškolskom i srednjoškolskom

PRILOZI

obrazovanju). Budući da se u ovoj strategiji MIP tretira kao kompetencija transformacije informacija u znanje (što je relativno pojednostavljena ali dosta široka njena interpretacija), primjenjiv je u svim predmetima u formalnom obrazovanju i kao takvog bi ga trebalo i tretirati u školama, inkorporirajući ga u sve predmete, ali i u neformalnom obrazovanju kroz različite trening programe.

LITERATURA

Ahlstedt, Karin, Inga Andersson, Sofia Hög, Jenny Lindmark i Bo Westas. 2015. "School Libraries for All." U *Global Action on School Library Guidelines*, uredile Barbara A. Schultz-Jones i Dianne Oberg, 111-121. The Hauge: De Gruyter Saur. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110362664>.

Alton Grizzle, Carolyn Wilson, Dorothy Gordon, ur. 2021. *Think critically, click wisely: Media and information literacy curriculum for educators and learners*. Paris: UNESCO. Pristupljeno 4. juna 2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377068>

Bayne, Siân, Jeremy Knox i Jen Ross. 2015. „Open education: the need for a critical approach.“ *Learning, Media and Technology* 40 (3): 247–250. Pristupljeno 20. januara 2021. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17439884.2015.1065272>

Deklaracija o značaju medijske i informacijske pismenosti u BiH. 28. 1. 2019. Pristupljeno 5. novembra 2021. <https://fjn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/12/Deklaracija-MIP-BIH-2019.pdf>

Direkcija za Europske integracije. 2018. *Poglavlje 10: Informaciono društvo i mediji*. Pristupljeno 12. marta 2021. <https://www.dei.gov.ba/bs/odgovori-na-upitnik-ek>

Dizdar, Senada. 2007. „Obrazovanje bibliotekara: prilagođavanja tradicionalnih programa 'novom vremenu' i promijenjenim zadacima.“ *ICSL Yearbook of International Convention of Slavic Librarians' in Sarajevo* 3(3), 31-44.

Europska komisija. 2009. "Commission Recommendation of 20 August 2009 on media literacy in the digital environment for a more competitive audiovisual and content industry and an inclusive knowledge society." *Official Journal of the European Union* L 227, (29. 8. 2009). Pristupljeno 12. marta 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009H0625>

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. 2021. *Institut za društvena istraživanja*. Pristupljeno 15. septembra 2021. <https://fjn.unsa.ba/b/medijska-i-informacijska-pismenost/>

Floridi, Luciano, ur. 2014. *The Onlife Manifesto. Being Human in a Hyperconnected Era*. Springer International Publishing.

Gender centar FBiH. 2017. *Ciljevi gender akcionog plana*. Sarajevo. Pristupljeno 23. septembra 2021. <http://www.gcfbih.gov.ba/project/obrazovanje/>

Generalna skupština Ujedinjenih nacija. 2021. Resolution A/RES/75/267. Pristupljeno 5. novembra 2021. <https://undocs.org/en/A/RES/75/267>

Granata, Paolo ur. 2020. *SDG Digital Inclusion Framework Advancing UN Global Goals through Equitable Digital Access*. Media Ethics Lab, St. Michael's College, University of Toronto. Pristupljeno 4. novembra 2021. <http://mediaethics.ca/wpcontent/uploads/2021/02/SDG-Digital-Inclusion-Framework.pdf>

Grizzle, Alton et al. 2013. *Media and Information Literacy. Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO. Pristupljeno 12. marta 2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225606>

Hauben, Michael i Ronda Hauben. 1997. *Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet*. Los Alamitos: IEEE Computer Society Press.

Hegarty, Bronwyn. 2015. "Attributes of Open Pedagogy: A Model for Using Open Educational Resources." *Educational Technology* 55 (4): 3-13.

Hobbs, Renee. 2011. *Digital and Media Literacy*. Thousand Oaks: Sage.

LITERATURA

- Hodges, Charles, Stephanie, Moore, Barb, Lockee, Torrey, Trust, i Aaron Bond. 2020. *The difference between emergency remote teaching and online learning* 27. 3. Pristupljeno 20. januara 2021. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/thedifference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.
- Huysmans, Frank. 2016. *Promoting Media and Information Literacy in Libraries - Research for Cult Committee*. Brussels: European Parliament; Directorate General for Internal Policies; Policy Department B: Structural i Cohesion Policies. Pristupljeno 12. aprila 2020. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/573454/IPOL_IDA\(2017\)573454_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/573454/IPOL_IDA(2017)573454_EN.pdf)
- IFLA. 2016. *Smjernice za školske knjižnice*. Pristupljeno 12. aprila 2020. <http://www.husk.hr/hdoc/Smjernice.pdf>
- Institut za društvena istraživanja. 2020. *Pregledna studija o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini-Ver. 2.0*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Pristupljeno 5. novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2021/04/00-PreglednaStudija_MIP_BiH_FINAL2020.pdf
- Institut za društvena istraživanja. 2020a. *Pozicijska studija o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini- Ver. 2.0: Vrijeme je za implementaciju usvojenih principa*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Pristupljeno 5. novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/12/PozicijskaStudija_MIP_BiH_181120.pdf
- Institut za društvena istraživanja. 2020b. *Pozicijska studija – Uloga organizacija civilnog društva u provedbi strategija i politika medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Pristupljeno 5. novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/12/PozicijskaStudija_MIP_BiH_301120.pdf
- Institut za društvena istraživanja. 2020c. *Pozicijska studija – Medijska i informacijska pismenost u sistemima obrazovanja u Bosni i Hercegovini: Hibridni model višekomponentne integracije*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Pristupljeno 5. novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2021/03/02-PozicijskaStudija_MIP_BiH_260221.pdf
- Jandrić, Petar, Vesna Tomić i Lidija Kralj. 2016. *E-učitelj – suvremena nastava uz pomoć tehnologije*. Zagreb: CARNet. Pristupljeno 22. marta 2020. https://mooc.carnet.hr/pluginfile.php/178536/mod_resource/content/2/Prir_ucnik_e-Ucitelj-1.pdf
- Jandrić, Petar. 2014. *Digitalno učenje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kanton Sarajevo. 2020. *Strategija razvoja Kantona Sarajevo 2021–2027*. Pristupljeno 5. novembra 2021. http://zpr.ks.gov.ba/sites/zpr.ks.gov.ba/files/strategija_razvoja_ks_2021-2027_strateska_platforma_nacrt_prosirena_verzija_0.pdf
- Kranjec-Cižmek, Vesna i Vida Milek, ur. 2000. *UNESCO-ov Manifest za školske knjižnice*. Pristupljeno 12. aprila 2020. <https://www.ifla.org/files/assets/schoollibraries-resource-centers/publications/school-library-manifesto-hr.pdf>
- Kuhlthau, Carol, Leslie Maniotes, Ann Caspari. 2015. *Guided Inquiry: Learning in the 21st Century*. Santa Barbara: Libraries Unlimited.
- Kuhlthau, Carol, Leslie Maniotes, Ann Caspari. 2019. *Vođeno istraživačko učenje – učenje u 21. stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kuhlthau, Carol. 2004. *Seeking meaning: A process approach to library and information services*. Westport: Libraries Unlimited/Greenwood Press.

- Lejla Turčilo, Amer Osmić, Damir Kapidžić, Sanela Šadić, Jusuf Žiga, Anida Dudić. 2019. *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini 2018/2019*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES). Pristupljeno 11. marta 2020. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>
- Lessig, Lawrence. 1999. *Code and other laws of cyberspace*. New York: Basic Books.
- Mackey, P. Thomas i Trudi E. Jacobson, ur. 2019. *Metaliterate Learning for the PostTruth World*. Chicago: ALA Neal-Schuman.
- Mackey, P. Thomas i Trudi E. Jacobson. 2011. "Reframing Information Literacy as a Metaliteracy." *College & Research Libraries* 72 (1): 62-78.
- Mackey, P. Thomas i Trudi E. Jacobson. 2013. "Proposing a Metaliteracy Model to Redefine Information Literacy." *Communications in Information Literacy* 7 (2): 84-91
- Mackey, P. Thomas i Trudi E. Jacobson. 2014. *Metaliteracy: Reinventing Information Literacy to Empower Learners*. Chicago: Neal-Schuman/ALA Editions; London: Facet.
- MEASURE BiH. 2017. *Brief overview of main challenges in primary and secondary education in BiH*. Sarajevo: MEASURE BiH. Pristupljeno 1. novembra 2021. <http://www.measurebih.com/uimages/Overview20of20Main20Challenges20in20Primary20and20Secondary20Education20in20BiH.pdf>
- Ministarstvo obrazovanja Republike Srpske. 2016. *Strategija obrazovanja Republike Srpske za period 2016-2021*. Banjaluka: Službeni glasnik Republike Srpske.
- OPAL. 2011. *OEP Guide: Guidelines for Open Educational Practices in organisations*. Open Education Quality Initiative (OPAL).
- OSCE. 2019. *Smjernice za strateški okvir cyber sigurnosti u Bosni i Hercegovini*. Pristupljeno 4. novembra 2021. <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/438386>
- Petković, Brankica, ur. 2019. *Medijska i informacijska pismenost na zapadnom Balkanu: neiskorišten emancipacijski potencijal*. Sarajevo: Mediacentar. Pristupljeno 5. novembra 2021. <https://www.media.ba/bs/publication/medijska-i-informacijska-pismenost-na-zapadnom-balkanu-neiskoristen-emancipacijski>
- Pihl, Joron, Kristin Skinstad van der Kooij, i Tone Cecillie Carlsten, ur. 2017. *Teacher and Librarian Partnerships in Literacy Education in the 21st Century*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Prensky, Marc, Stephen Heppell. 2010. *Teaching digital natives: Partnering for real learning*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Prensky, Marc. 2001. "Digital Natives, Digital Immigrants." U *On the Horizon* 9 (5). MCB University Press.
- Prensky, Marc. 2011. *Guest Review*. Juni 18. Pristupljeno 13. aprila 2021. https://marcprensky.com/blog/archives/2011_06.html
- Prioriteti za razvoj visokog obrazovanja u BiH za period 2016-2026. 2015. Pristupljeno 4. novembra 2021. http://mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Va%C5%BEni_dokumenti/Va%C5%BEno-Strategije/Prioriteti_za_razvoj_visokog_obrazovanja_u_BiH_za_period_2016-2026..pdf
- Regulatorna agencija za komunikacija. 2020. *Godišnja anketa korisnika RAK dozvola za pružanje internet usluga u Bosni i Hercegovini za 2019. godinu*. Pristupljeno 13. aprila 2021. <https://docs.rak.ba//documents/f111965e-8523-40e9-87def63df3f38c59.pdf>

LITERATURA

- Saetre, Tove Pemmer i Glenys Willars. 2004. *IFLA-ine i UNESCO-ove smjernice za školske knjižnice*. Prevela Irena Kranjec. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Sarajevo Film Festival. 2017. *Council of Europe Adopts Landmark Recommendation on Gender Equality in the Audiovisual Sector*. Dostupno na: <https://www.sff.ba/novost/10765/council-of-europe-adopts-landmark-recommendation-on-gender-equality-in-the-audiovisual-sector>
- Stalder, Felix. 2018. *Digital Condition*. Cambridge: Polity Press.
- Tajić, Lea. 2013. *Medijska pismenost u BiH*. Sarajevo: Internews in BiH.
- The International Association for School Librarianship. 2020. Pristupljeno 12. aprila 2020. <http://www.iasl2019.hr/>.
- Turčilo, Lejla, Amer Osmić i Jusuf Žiga. 2017. *Mladi, politika i mediji: priručnik za razvijanje političke i medijske pismenosti mladih*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung. Pristupljeno 3. novembra 2020. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14153.pdf>
- UNESCO. 2012. *Paris OER Declaration*. World Open Educational Resources (OER) Congress UNESCO, PARIS, JUNE 20-22, 2012. Pristupljeno 20. aprila 2021. <https://en.unesco.org/oer/paris-declaration>
- UNESCO. 2013. *Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies*. Paris: UNESCO. Pristupljeno 30. marta 2021. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/global-media-and-information-literacy-assessment-framework/>
- UNESCO. 2021. *Open Access Publications*. Pristupljeno 20. aprila 2021. <https://en.unesco.org/open-access/>
- UNESCO. *Media and Information Literacy*. 2021. Pristupljeno 12. marta 2021. <https://en.unesco.org/themes/media-and-information-literacy>
- USAID BiH. 2017. *Brief overview of main challenges in primary and secondary education in BiH*. Sarajevo: MEASURE BiH. Pristupljeno 4. novembra 2021. <http://www.measurebih.com/uiimages/Overview20of20Main20Challenges20in20Primary20and20Secondary20Education20in20BiH.pdf>
- Ustav Bosne i Hercegovine. 2009. Pristupljeno 4. novembra 2021. <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/ustav-bosne-i-hercegovine.html>
- Vajzović, Emir i Mario Hibert. 2021. *Odrastanje učenja: Društvo, kultura, religija u digitalnom dobu*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Pristupljeno 5. novembra 2021. <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2021/05/ODRASTANJEUCENJA-DRUSTVO-KULTURA-RELIGIJA-U-DIGITALNOM-DOBU-e-izdanje-1.pdf>
- Vajzović, Emir, 2019. „Medijska i informacijska pismenost u sistemu cyber sigurnosti.“ Posebno izdanje časopisa *Kriminalističke teme*. Međunarodna konferencija Savremeni izazovi u cybersigurnosti. *Kriminalističke teme*. Zbornik radova XIX (5): 529-543. Pristupljeno 11. marta 2020. <http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/240/237>.
- Vajzović, Emir, Amer Džihana, Mario Hibert, Vanja Ibrahimbegović-Tihak, Feđa Kulenović i Sarina Bakić. 2018. *Pregledna studija o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Pristupljeno 29. novembra 2020. https://fpn.unsa.ba/b/wpcontent/uploads/2018/05/PreglednaStudija_MIP_BHS.pdf
- Vajzović, Emir, Ana Milojević i Nataša Ružić, ur. 2021. *Regionalni osvrt na razvoj i integraciju medijske i informacijske pismenosti*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Pristupljeno 5.

novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wpcontent/uploads/2021/06/REGIONALNI-OSVRT-NA-RAZVOJ-I-INTEGRACIJUMEDIJSKE-I-INFORMACIJSKE-PISMENOSTI_e-izdanje-1.pdf

Vajzović, Emir, Lejla Turčilo, Haris Cerić, Amer Osmić i Lamija Silajdžić. 2019. „Uvođenje medijske i informacijske pismenosti u obrazovni sistem – procjena kompetencija nastavnika za podučavanje medijske i informacijske pismenosti u Kantonu Sarajevo." *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. (VII): 131-163.

Vajzović, Emir, Mario Hibert, Lejla Turčilo, Vuk Vučeti, i Lamija Silajdžić. 2021. *Medijska i informacijska pismenost: dizajn učenja za digitalno doba*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Pristupljeno 5. novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2021/04/MEDIJSKA-I-INFORMACIJSKA-PISMENOST-DIZAJN-UCENJA-ZA-DIGITALNO-DOBA_e-izdanje-1.pdf

Vajzović, Emir, ur. 2020. *Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Pristupljeno 5. novembra 2021. https://fpn.unsa.ba/b/wpcontent/uploads/2020/12/MEDIJSKA-I-INFORMACIJSKA-PISMENOSTISTRAZIVANJE-I-RAZVOJ_e-izdanje-1.pdf

Vajzović, Emir. 2020. „Digitalna transformacija sigurnosti i algoritamska demokratija." *Sarajevo Social Science Review* 9 (2). Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

Vijeće Europe. 2017. *Preporuke Vijeća Europe o ravnopravnosti spolova u audiovizualnom sektoru 2017. godine*. Pristupljeno 15. septembra 2021. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016807509e6

Vijeće Europske unije. 2016. *O razvoju medijske pismenosti i kritičkog mišljenja putem obrazovanja i osposobljavanja*. Pristupljeno 12. marta 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:212:FULL&from=DE>

Vijeće Europske unije. 2018. *Draft study on media and information literacy in the digital environment*. Pristupljeno 5. novembra 2021. <https://rm.coe.int/090000168078b801>

Vijeće ministara BiH. 2006. *Odluka o usvajanju politike sektora emitiranja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni list BiH, br. 18/07

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. 2008. *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini s planom implementiranja 2008-2015. godine*. Pristupljeno 4. novembra 2021. http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/93c849e5-2b36-4d2e-8cfb-54b062eac6ff_Strate%C5%A1ki%20pravci%20razvoja%20obrazovanja%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini%20sa%20planom%20implementiranja.%202008.%E2%80%932015..pdf

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. 2017. *Odluka o usvajanju politike razvoja informacijskog društva Bosne i Hercegovine za period 2017-2021. godine*. Pristupljeno 4. novembra 2021. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/LhPPM81UcxE=>

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. 2020. *Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini. 32. sjednica od 8. 4. 2021*. Pristupljeno 5. novembra 2021. <https://zamisli2030.ba/bs/okvir-ciljeva-odrzivog-razvoja-u-bih/>

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. n.d. *Akcionni plan za izradu i provedbu kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014-2020*. Pristupljeno 4. novembra 2021. [http://mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Va%C5%BEeni_dokumenti/Va%C5%BEno-Strategije/Akcionni_plan_za_izradu_i_provedbu_kvalifikacijskog_okvira_u_Bosni_i_Hercegovini_za_period_2014-2020._\(2\).pdf](http://mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Va%C5%BEeni_dokumenti/Va%C5%BEno-Strategije/Akcionni_plan_za_izradu_i_provedbu_kvalifikacijskog_okvira_u_Bosni_i_Hercegovini_za_period_2014-2020._(2).pdf)

LITERATURA

- Vučetić, Vuk. 2020. *Edukacija u oblasti medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini: Aktuelni problemi i preporuke*. Sarajevo: Mediacentar. Pristupljeno 15. septembra 2021. https://www.media.ba/sites/default/files/mggm-policy_vucetic_0.pdf
- Wardle, Claire i Hossein Derakhshan. 2017. *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Pristupljeno 20. januara 2021. <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>
- Wilson, Carolyn, Alton Grizzle, Ramon Tuazon, Kwame Akyempong i Chi-Kim Cheung. 2011. *Media and information literacy curriculum for teachers*. Paris: UNESCO. Pristupljeno 18. marta 2021. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/media-and-information-literacy-curriculum-for-teachers/>
- Zaimović, Haris. 2011. „Obrazovanje i edukacija kao dio strategije razvoja baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini.“ *Tehnički i vsebinski problemi klasičnoga in elektronskega arhiviranja* 10, 101-112. Pristupljeno 4. novembra 2021. http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/radenci2011/11_zaimovic_2011.pdf
- Zakon o mladima Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. 2017. Pristupljeno 11. marta 2020. <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20mladima%20Brc--ko%20distrikta%20BiH/001%2018-17%20Zakon%20o%20mladima%20Brc--ko%20distrikta%20BiH%20B.pdf>
- Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine. 2010. Pristupljeno 11. marta 2020. <https://www.vijecemladih.ba/wp-content/uploads/2016/12/Zakon-o-mladima.pdf>
- Zakon o omladinskom organizovanju Republike Srpske. 2004. Pristupljeno 11. marta 2020. <http://www.pm.rs.ba/wp-content/uploads/2016/01/Zakon-o-omladinskom-organizovanju-RS.pdf>
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. 2010. Pristupljeno 23. septembra 2021. https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/zakon_o_ravnopravnosti_spolova_BiH.pdf
- Zamisli 2030. 2021. *Cilj 4: Osigurati inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovirati mogućnost cjeloživotnog učenja*. Pristupljeno 4. novembra 2021. <https://zamisli2030.ba/bs/kvalitetno-obrazovanje/>
- Žiga, Jusuf, Lejla Turčilo, Amer Osmić, Sanela Bašić, Nedžma Džananović Mirašćija, Damir Kapidžić i Jelena Brkić Šmigoc. 2015. *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini 2014/2015*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES). Pristupljeno 11. marta 2020. <https://www.fli.ba/wp-content/uploads/2015/06/11436.pdf>

